

KOMÁROMI JÁNOS

MUNKAI
GYŰJTEMÉNYES KIADÁS

ŐSZI HARMAT
UTÁN

BUDAPEST
GENIUS KÖNYVKIADÓ RT.
KIADÁSA

*vitéz leveldi Kozma Miklós
Íróársamnak*

Copyright by Genius, Budapest.

45040. — RÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA

ELSŐ KÉSZ

MENEKÜLŐ MAGYAR

CSABA LOVASAI

Nagy nyári éjszaka van.

Köröttem félderengés, de olyan halott világú, mintha a sírban lennék, fölöttem kimondhatatlan csillagseregeivel a magas ég, de olyan nesztelen az is ma, mintha a másvilágba botlottam volna bele. És ha az égbolt legtetejéről lehasít egy csillag valamelyik tengerbe, szinte hallani a sívítását. És ha igaz, hogy minden hullócsillag egy-egy elköltözött lelket jelent, igen sokaknak kell meghalniuk mostanában. Különösen a magyarok közül.

Fekszem hanyatt s a csillagvilágos eget nézem. Azon a részen, amerre Csaba királyfi lovasainak kell vágatniok...

Mert lankadatlanul vágatnak felénk másfélezer év óta s úgy látszik, mintha közeledni kezdenének az idei évben. Világosabb a Hadak Útja, mint azelőtt volt, tehát nem lehetnek már messze fűvő lovaikon a hunok, hogy megsegítsenek bennünket. Hiszen soha oly szükségben nem volt a magyar, mint most. Jönnek Csaba lovasai, valahonnét Georgia felől...

A Hadak Útját nézem, a nyári éjszakában, amint egyre világosabban sávósodik a derengő mennybolton.

Tehát mégis jönnek!

Jönnek kardosan, verejtéktől reszkető lovaikon, sötét kétségbeeséssel. Talán mert tudják már, hogy eldobván saját kardunkat, a népek és nemzetek szemetje lettünk,

akik rimánkodásra görbült szájjal leskelődünk némi segítségért, miután magunkban sem bízunk többet.

Dehát hibásak vagyunk-e?

Fekszem a nagy nyári éjszakában, köröttem a homályba takarózott magyar pusztá s arra gondolok, hogy éppen ideje, ha ezer esztendő óta elfáradtunk a kardviselésben. Ezer esztendő óta nem volt megállás: mindig verekednünk kellett szüleinkért, feleségünkért, hűgünkért, gyermekeinkért, betevő falat kenyereinkért, pusztá létünkért, nyomorult jövőnkért s híres kis hazánkért: Magyarországért... Senki olyan árva nép a világon, mint a magyar! Itt állunk őrt és csatázunk mindenki ellen ezer éve; senki a nyelvünket nem érti, hogy legalább egyszer kipanaszolhatnók magunkat; senki testvérünk, rokonunk, pártfogónk e kerek földön... Istenünk-Urunk, hogy tudtunk megmaradni ennyi ellenség között annyi időn át?

Nagy éjszaka van ...

Csak a derengés hallgat mindenfelől s csak Attila király fia és keserű hunjai száguldanak lankadatlanul a mennybolton, hogy megsegítsenek bennünket a végső szorultságban ... Itt-ott bujdosócsillag suhog le a menny kárpitján: nagyon sokan hagynak itt bennünket manapság, mintha belefáradtak volna már a reménytelenségbe, mely körülfogja mostanában a magyar népet.

Híres volt hajdan ez a nép. Voltak hegyei, rengeteg erdőségei, vizei, a vizekben halak, az erdőkben vadak; voltak bányái, teméntelen kincsei s el kellett vesznie mindennek, mindennek. Mert megfeledezett a magyar az elődök hagyományairól s elbizván magát, esztelenségében eldobta a csorba fegyvert is... Nem vette semmibe az ősök intelmeit, akik örökségképpen hagyták meg utó-

daiknak, hogy egyetlen testvérünk a kard, amelyet ők már az újszülött mellé helyeztek oda a bölcsőben.

Mi megromlottunk véglegesen... S belefáradván a kilátástalan harcokba és ütközetekbe, megváltunk legjobb barátunktól s fegyvertelenné válván, hagytuk, nyomorultul, hogy belopakodott idegenek elszedjék várainkat, hegyeinket, rengeteg erdőségeinket, vizeinket, malmainkat, kastélyainkat és kunyhóinkat... Hagytuk, hogy elvegyék szülőföldünket és hogy mi soha-soha ne mehessünk oda vissza... Talán, ezért is száguldanak felénk megeresztett kantárszárral és csattogó sörénnyel Csaba királyfi megdőbbent lovasai. Mert érzik, hogyha egy napot késnek még, el fog veszni a magyar s belemerülvén a népek óceánjába, még az emléke sem marad meg.

Mert most már nem lehet tagadni, hogy kétségbeesve rajtáznak felénk az égi lovasok.

Fekszem az elhagyott pusztán, tarkóm alá helyezett két tenyeremen s könny szivárog le a két halántékomon, amint a Hadak Útját nézem. Észre lehet venni, hogy a Hadak Utjának színe szinte világosabbá fordult át egy idő óta, ezüsthénye egyre inkább játszadozik villogva, mintha végső erőlködéssel rohannának felénk a maradék-hunok, valahonnét az Azovi-tenger mellől. Sőt itt-ott mintha ki is válna már a háttérből egy-egy éllovas és míg lováról szakad a hab, ő maga rekedten kiált:

— Öregisten, most segíts csak!

Így vágatnak másfélezer év óta Magyarország felé ... Most aztán közelednek végül.

Mert így nem mehet tovább!

Sárosban, Beregben és Ungban irtják, Háromszékben, Csíkban éheztetik, a Bánátban verik a magyart, a

Fertő-taván túl pedig ki is pusztultak már egészen . . . Mi-nek vagyunk még itt?... Mít akarunk tovább itten?...

Gyerünk el innét! Gyerünk vissza, Ázsiába!

Az Altáj és az Ural között, ahol űkapáink éltek valamikor és zengtek gyakran pogány énekeket, vár bennünket a régi haza ... Ott senki sem fog bántani, elnyomni és sértegetni többé.

Vissza, az őshazába!

Kerekedjen föl a még élő tizenkétfélmillió magyar: a csonka országból, a Felvidékről, Erdélyből, a Bánátból s csináljunk egy olyan népvándorlást, aminőt nem látott az emberiség a hunok, gótok, avarok és longobárdok világa óta... Kerekedjünk fel összes magyar törzsek, nemzetségek és családok szerint, üljünk szekerekre s induljunk neki a Vereczkei-hágónak visszafelé!... Vigyünk magunkkal mindent, ami megmozdítható: még a kútostort meg a vedret is a gémeskútról; vigyük magunkkal ekéinket, könyveinket, marháinkat, aprójószágainkat, mindent-mindent. Előbb azonban küldjünk követeket a négy világtáj felé mindazokhoz a magyarokhoz, kik a Föld szétszórt zugaiban tengenek és reménykednek konokul, hogy az Isten majd megsegíti őket is s egyszer még visszatérhetnek hozzánk ... hívjuk haza testvéreinket, pajtásainkat, hívjuk haza az összes ismeretlen magyarokat Észak- és Dél-Amerikából, Kanadából, Ausztráliából, Marokkóból, Kuba szigetéről, Jáva szigetéről s Lengyelországból... Leszünk akkor összesen tizennégymillión.

Gyerünk Ázsiába!

Készüljenek föl az urak és vezérek hintón avagy nyeregben; jöjjenek a városok és vármegyék, a járások és a fálvak; a csikósok tereljék össze a méneseket, a gulyások

a gulyákat, a juhászok a nyájakat, a kondások a kondákat; rakjuk szekerekre bútorainkat s párnák közé apró gyermekeinket, úgyszintén csomagoltassunk össze mindent, ami múzeumainkban található, vigyük magunkkal földjeink termését, de cséplőgépeinket se hagyjuk vissza; vigyük mozdonyainkat és vasúti kocsijainkat, kevés ágyúinkat s néhány repülőgépünket; mozduljon meg a Jablonkai-hágótól a Töröcsvári-szorosig minden magyar, ideszámítva a betegeket és a magokkal tehetetlen aggasztyanokat is, hogy ne válhassanak ellenségeink martalékvá ... Ne maradjon utánunk semmi más, csak a szántatlan és vetetlen föld ugaron és a puszta házak. És a siketítő csönd, hogy rémüljön meg mindenki, aki a lábát tenné be ide utánunk, ha már elmentünk innét.

Mert itt nem lehet maradásunk többet! Istenünk, minden oldalról meg akarnak ölni bennünket...

Vissza, az őshazába!

Ha megérkeztünk aztán az Ural és az Altáj közé, valahol a Balkas-tó környékén, felgyülekeznének az ország összes mérnökei s kimélnék mai hazánk régi határait, haj szálpontossággal. Mert nekünk talpalattal sem kell több terület, mint volt az ezerezstendős Magyarország Európában! Kimélnék rajta a határokat: északon az U-alakú bemélyedéssel, mely található volt a Javorina mellett, kelet felől kirajzolnák a háromszéki határdomborulatot, délfelől megvolna az Alduna szeszélyes kanyarmenete s hozzámérnök Horvátországot is Fiumével együtt... Utána a mérnökök kimélnék kinek-kinek a maga földrészét, a pallérok és munkások építeni kezdenék a palotákat és kunyhókat... öt éven belül meglenne a virágzó Ős-Magyarország!

Micsoda vándorút lenne az, Teremtő-Urunk!

Legelői ügetnének csöndes kocogóban a hadsereg lovasalakulatai, hogy hírt vigyenek előre s megbiztassanak minden országot és népet: békés szándékkal vagyunk s csupán az ősi hazát akarjuk elérni, hogy egyszer már nyugodtan hajthassuk le fejünket... A világraszóló karaván két oldalán haladnának csekély gyaloghadaink, mialatt leghátul, heti járóföldekre, rendőrök és zsandárok járnak be a menetet, hogy senki el ne maradjon a nagy útban és el ne vesszen egyetlen magyar is ... Hisz oly kevesen maradtunk mára.

Ázsiába! Ázsiába!

... Nagy éjszaka van körülöttem.

Félhomály dereng mindenfelől, csak a csillagok lobognak szinte földöntúli fénnel... A Göncöl-szekere félig megfordult már rúdhegye körül, látom a Kisbérest, keleten magasra kapaszkodott már a Fiastyúk s végig, a mennybolton, a Hadak Útja sávósodik oly élesen, hogy kétségkívül közeledniök kell a hunoknak ... Csaba királyfi nyilazó lovasai ők, akik több, mint másfélezer éve vágatnak lóhalálban, mert meghallották mesze-mesze, hogy nagy szorongásban vagyunk a Tisza táján ...

Sokáig nézem csillagzáporos út jókat. Talán szédület, talán félálom, de szabad szemmel is ki lehet érezni már egyes lovasokat, amint fűvó méneik sörénye fölé hajolva lobogó indulattal száguldanak, hogy segítségére legyenek a mindenkitől elhagyott magyar népnek... S ha itt lesznek egyszer, velünk együtt visszafordulnak s megindulunk valamennyien Ázsia felé. Mert itt nincs maradásunk többet!

Dehát lehet-é mennünk: ez a kérdés?

Mert az Ural- és Altáj-hegyek között téresedő síksáig ami népek laknak, bizonyára békés szívvel engednének át

határaikon és földjeiken ... Dehát lehet-é mennünk egyáltalán?

Hisz minden-minden visszatart!

Hogy hagyjuk itten az óbudai hegyvonulatot, melynek lábánál Árpád pihen valahol a lovával és figyel föl szakadatlanul a föld alól? Hogyan lehessen örökre hátat fordítanunk a Muhi-pusztának, hol hatvanezer vitéz csontjai hevernek, alig ásónyomra a felszín alatt?... S itt van a munkácsi vár! E vár sáncáról indulatosan riadt rá egykor a rézdobosára Rákóczi, hogy vágjon bele abba a dobba, mert most következett el az utolsó harcnak időpontja! Pedig akkor már olyan sorsban volt valamennyi legénye, hogy a bőr csak lötyögött rajtuk a szünetlen koplalások folytán ... Ugyanabban az időtájban esett meg, hogy a kemény Bercsényi hangosan zokogott fel az ungvári Drugeth-vár ódon folyosóján, mert hírvivő érkezett hozzá, hogy mindenfelől özönlik már az ellenség, egyedül Vak Bottyán hadakszik még az utált német ellenében, a tarna-eörsi mezőn valahol... Csatázik tábori sátrában haldokolva, végelgyengülésben, mindazáltal gyűlölködő méreggel.

Istenünk-Urunk, hogy menjünk innét Ázsiába?

Nem enged a mohácsi sík, ahol huszonkétezer dalia alszik *négyszáz* esztendeje s velük alszik a fiatal király is... Ki merné itthagyni a csáktornyai várat, melynek termeiben összefont karokkal s dúlt lélekkel döngött alfel Zrínyi Miklós, legháborgóbb lelke egész nemzetségének ... Visszafognak a pataki vár kövei s ócska gyalogjárói, melyeken annyit tűnődözött egykor ama zempléni jurátus, hogy végül is teméntelen galibát okozzon idehaza s idegen bujdosásban hajtsa le utoljára megfáradt, vén fejét...

Minden-minden visszahúz ehhez a földhöz!

Itt állnak, csonka tornyaikkal az ég felé mutatva, romladozó várkastélyaink s keblünkről letépett udvarházaink; visszahúznak a temetők, melyek lakói, ha rászánók magunkat egyszer az indulásra, kiemelkednének horpadt sírjaikból s csontkarjaikkal megfenyegetnének bennünket a túlvilágról, hogy ne hagyjuk őket magukra; visszafognak emlékeink ezer esztendőttől kezdve, hisz az emlékek mindenike harcot és férfias kimúlást jelent... Seholy annyit nem verekedtek, mint ezen a földön s negyedöltre a talpuk alatt mindenütt csontok vannak... Ezek a csontvázak hazájuk iszonyú védelmében estek össze utoljára egytől-egyig, akár gazdagok, akár szegények voltak földi életükben... Nem lehet itt hagynunk egyetlen négyszöglet is: mert Turóc vármegye nincs több a világon, de Hunyad vármegye sincsen. Nekünk csak ez az egy hazánk van: nem mehetünk vissza Ázsiába, de Brazília felé sem kerekedhetünk útnak.

Győznünk kell itten, vagy meghalni minden magyarnak!

Mára alábbvalók lettünk minden nemzetnél s a népek szemetjévé váltunk. De el fog jönni az óra, ha közös sírba nem akarunk beroskadni, amikor megmarkoljuk mégegyszer elhajított kardunkat!

Az Isten arra rendelt minket, hogy egészál-szabályánkkal verekedjünk itt halálunkig: szüleinkért, feleségünkért, hűgünkért, gyermekeinkért, betevő falat kenyérünkért, puszták létünkért, nyomorult jövőnkért, s mindnyájunkat eltartó édesanyánkért: Magyarországért ... Vagy győzni fogunk, vagy elpusztulunk mind. Tertium non datur!

. . . Fekszem a nyári pusztán s hallgatózom a nyári

éjszakában. S úgy rémlik ismételten, mintha a csillagok belefáradtak volna a lobogásba, mintha hunyni kezdenének észrevétlenül. Virradat közeledik talán, mert a Hadak Útjának fénye is sápadózik... Ismét távolodik hát tőlünk az utolsó hún királyfi kétségbeesett lovasaival együtt... Távolodik-távolodik ...

Végzet fekszik rajtunk, hogy senki pártfogónk és segítők nincsen. Egyszál-magunkban kell kiállni a síkra most is és meghalni inkább, mint döglődni tengve ...

Mert így nem mehet tovább!

BOTOND BEVÁGJA A KAPUT

A vár falai az égig nyúltak ki majdnem, bástyatornyai csúcsait pedig alig lehetett látni. Nagykapuja hármas volt: a belső kapu rézből, a középső kapu bronzból, a legkülső kovácsolt vasból. Három álló esztendeig kovácsolták.

*

Abban az időtájban gyérebben barangoltak már a magyarok, ám kalandos lovasaik ha porba verték föl egyszer a láthatárt, rémült szívvel menekült mindenki az erdők méhébe, meg a járhatatlan ingoványok közé. De sietni kellett, mert ha nyilazáshoz láttak egyszer, elborult a napnak arca s vastag sötétség terült el a táj fölött.

Most pedig nyugtalanító hírek jöttek. Az Ister felől napok óta földönfutók karavánjai dültek a birodalom belseje elé s roskadozó térdel próbálták mentetetni a hitvány életüket legalább. Bukdácsolva adták szájról-szájra, hogy apró és sebes lovaikon közelednek a magyarok. S újabb és még rémültebb karavánokat sodortak magukkal. Délkeletnek, Bizánc erős falai mögé.

Bizánc várta a szilaj lovasokat fölényesen és hányavetin. Falai, bástyaszirtjei csaknem az égig értek.

Északnyugat felől szorongó órák óta borús volt az éghatár. A nap szikrát vert ugyan a selyemfényes mennybolton, de arra, az Ister folyásának, nagy füst szállt s magas porfelhő kergetőzött. S a füstben és porfelhőben mintha lovasok cikkadoztak volna olykor-olykor.

S csönd állt be ismét. Kísérteti ámasztó csönd.

Leszállt az utolsó éjszaka, nyughatatlan neszben. Ám éjfél körül egyszerre széles vonítás hasított végig északi irányból, hogy megborzongott rá minden istenhívő lélek. Mélységes csend jött utána. Majd másik üvöltés hallatszott, de máí' a tengerpart felől, oly kísértetiesen elnyújtva, mint amikor farkasok hujjogatnak egymásnak. S még riadtabb csöndbe süllyedt az éjszaka.

A görög vitézek kitódultak a falakra s előrefeszülve leskelődtek a vaksötétségben. Tudták, hogy közeljárhatnak a barbárok lovasai, mert csak ők szoktak váltani jeleket így, farkasmódra. Rossz sejtelmek közt múlt el az éjszaka s mire a tenger túlsó partja felől felsütött volna a nap, görög vitézek nyüzsögtek a falakon. Rézsisakjuk tarajai villogtak a napban.

Akkor kezdtek aláereszkedni a magyarok. Három irányból egyszerre.

Apró és sebes lovaik nesz nélkül közeledtek s észrevétlenül kezdtek előzőlni a vár három oldalát. De nyíl-lövésnyi távolságon túl.

A görög főtisztek és katonák dobogó szívvel, egy gúnyszó, egy kiáltás nélkül figyelték a lovasokat, akiknek híre rémületbe kergette Európa népeit.

Úgy ereszkedtek alá kényesen, mint akik adnak magukra. Hegyes børsüvegeik rengetegben csúcsosodtak ki, hátukon puzdra feküdt keresztbe, felsöttestüket bőrpáncél fődte s keskeny és szoros nadrágjaikat rövidszárú, kunkororrú csizma szorította le, csillogó sarkantyúkkal; vállukon átvetett szíjak végén kardjaik zörögtek s jobbkezükből csillagos buzogány rezgett. Voltak egyesek, akik félöklüket a csípőjükre helyezték, hetykélkedve. A vénebb lovasoknak mélabúsan csüngött lefelé a bajusza,

mely bajusz — vágatás közben — ott repkedett a pofacsontjaik körül.

A görögök előrehajolva lestek minden mozdulatukat, kissé elbízván magokat. Az aláereszkedő lovasok egyelőre nem sok ügyet vetettek reájok. Kényes testtartásban próbáltak elhelyezkedni.

Csak a kardok csörrentek vagy egy buzogány zördült. Halálos volt a csend.

Aztán készen lettek a rendezkedéssel. S akkor még nagyobb csönd következett.

Így néztek farkasszemet sokáig: a magyarok csipőretett ököllel, sok gögtől környezve, a görögök a falak tetején szorongva, miközben lófarkos sisakjuk taraján lángot vetett a nap. És mert nem merték kezdeni, végül is elunhatta magát a magyar vezér, aki legelői ült hollószínű lován. Egy intésére — valamivel hátrább — rabgörög csúszott le a lováról, odaállt a vezér mellé, aki mondott neki valamit. A rab tolmácsolni kezdett ekkor, arcát a bástyafoknak fordítva:

— Mi, híres magyarok, akik tengertől-tengerig minden országokat és népeket becsültre szoktattunk, itt vagyunk imé, hogy jól hallgassatok meg! Békében hagyunk titeket, ha kikülditek a közületek való legerősebb embert, hogy küzdjön meg közülünk azzal, akit mi tartunk a legerősebbnek!

Odafönt előrefeszülve figyeltek minden szót. A tolmács megállt, mert újból a vezér mondott neki valamit. Néhány pillanattal később a rab-görög másodszor is kiáltozni kezdett a falakra:

— Egyezzünk meg úgy, hogyha a legerősebb görög vitéz bizonyul keményebb vitéznek, azonnal hazamegyünk birodalmatokból. De ha a legerősebb magyaré lesz a sze-

rencse, minden kincseteket s egyéb marhátokat nekünk adjátok ki!

Odafent jól hallottak minden szót, mert hirtelen nagy zsongás támadt a bástyafokok alatt, összebukott fejfel tanakodtak sokáig. Akkor tölcserbe homorítva tenyerét az egyik főgörög, lekiáltott:

— A legelső görög vitéz minden bizonnyal ki fog állni!

Hosszú és siket várakozás állt be.

A magyar lovasok vezére, aki mindeddig peckesen ült fekete lován, hátrafordult félig s annyit szólt halkán a mögötte szótlankodó aprótermetű lovas felé:

— Botond ...

Tudta Botond, mi fog következni itten. Észrevétel nélkül lecsúszott alacsony lováról, lerakott puzdrát, leoldott kardot s kondorhajával, merész orrával, kordovánarcával odalépett a vezér oldalára.

Hosszú és siket csönd állt be másodszor is.

Később, de sokára, megzördült a hármaskapu, csikorogni kezdtek súlyos sarkai, némi rés támadt a nyílásrészen s előtűnt rajta a görög vitéz.

Egy szörnyű óriás!

Tarajos sisakban jött, melyről hullámos loszördísz hullt alá, a tarkójára. Bőrvértezet borította csaknem térdig, a sárga sarut szíjak szorították össze a felsőrészen, a lábszáron. Fegyver nem volt nála.

Olyan csend állt be, hogy hallani lehetett a szívek lüktetését.

Akkor elindult óvatosan az óriás a térhely közepe felé. S akkor felgyűrte a két ing-ujját Botond.

És megindult ő is!

Löttyszárú csizmájában karikázva lépkedett görbe

és kurta lábaival s csizmáján megcsörrent a kicsi sarkantyú. Már szembenálltak a középén.

Akkor összenéztek. A görög fitymáló szájszéjjel, Botond sötét szemmel. Alig ért melléig az óriásnak.

Egy villanás ... És akkor összementek.

Botond mozdult elsőt. Levágta a fejét, nekiment a görögnek. És noha alig ért el a melléig, megkapta az óriást, csípőben, fölemelte a feje fölé s vágott vele egyet... Megdobbant a föld, ahogy odacsapta a görögöt.

Megtántorodott a görög, de talpraesett azért. S érezvén, hogy rettentő erejű magyarral akadt össze, elkapta Botondot vállban s mielőtt az alacsony turáni földnek feszíthette volna lábát, már fent-fent kalimpált a levegőben, az óriás feje fölött, aki váratlanul lecsapott vele. De *úgy*, hogy szelet kavart a levegőben ... Szívszorongva ülték nyergökben a lovasok, hogy itt az utolsó pillanat!... Szerencsére talpraesett Botond, nagyot pattant, mert inas lábai tele voltak rugékonysággal s tenyerével rácsapván megbillent børsüvegére, éleset rikkantott:

– Héj!

Csak épp, hogy fújt egyet s már belekapaszkodott a görögbe. Átkapta cipő fölött, csaknem ágaskodva s összekapcsolt karjaival átszorította a görögöt, hogy ropogott és felüvöltött. De mielőtt még elvesztette volna eszméjét, csontöklével sújtott Botond fejére, hogy a kistermetű magyar hátratántorodott s elengedte magától az óriást.

Mindketten visszafelé mentek vagy két lépést s fújva néztek farkasszemet. A várfalról buzdító szavakat kiabáltak le a görögnek, mialatt a lovasok visszatartott lélekzettel vigyáztak: mi lesz most?

Megint Botond kezdte. Beleköpött egyik tenyerébe, szényalazta markait s felrikkantott:

— Héj!

Fejével nekiment a görög hasának:, hogy feldütse, ámde volt esze az óriásnak is. Hirtelen felkapta Botondot, visszajáról és mellben átvette a feje fölött, hogy a törpe magyar kalimpálva zuhant le a háta mögött. De talpra szökött azonnal s megmarkolván az óriást, olyat rúgott rajta, fenékben, hogy hasrapuffant. Felnyöszörgött a görög, de visszaerőlködött azért s véres szemmel vetette magát a magyarra, hogy belefojtsa a lelket...

De készen várta Botond!

Marokrakapta a görögöt, csípőtájon, felcsapta a levegőbe s akkor olyat vágott vele, hogy bokáig fűrődött a porhanyós földbe. Kihúzta lábait az óriás, felkapta Botondot, megemelte s olyant csapott vele, hogy majdnem szétfröccsent a bokája ...

Most kezdődött csak!

Botond összevágta a fogát s olyan csapkodások indultak meg, hogy elhalt a lélekzet mindenkiben. Sűrű lábdobogások, fűvások, kerülközések és topogások következtek, hogy minden csapkodásra megdőrdült a föld. Hej, mi volt ottan! Botond egyszerre ráunt a játékra, összeszedte szörnyű erejét, emelt egyet a görögön, vágott vele, de olyat, hogy az óriásnak kettérecscent a dereka. S mialatt kétfelé-törve terült el, Botond nagyot fűjt:

— Az anyádat!

Iszonyú csend állt be. S az iszonyú csenden át váratlanul felharsantak a magyar lovasok torkai, a bástyafoknak zörgetvén kardjaikat:

— Adjátok ki minden kincseiteket s egyéb marhatókat!

A várbeliek megrökönyödve hallgattak először, később az egyik főtiszt csengő hangon kiáltott le valamit. Aki nem

értette is a szót, éreznie kellett, hogy teméntelen gúny van a magatartásában. A magyar lovasok vezére odaszólt a tolmácsnak:

— Mit mond az a girhes ?

A tolmács szószerint fordított:

„Bolondok vagytok, ti magyarok, mert nem göröggel, hanem mirmidonnal vívott meg az emberetek!”

Abban a pillanatban tompa recsenés hallatszott: tízezer lovas egyszerre vágta össze állkapcsát az őrjítő méregtől. Ám a dühnek egyetlen felkiáltását nem lehetett hallani.

Csend volt. Szörnyűséges.

S e csöndön át a térhely közepéről lováig ment vissza Botond. Ott leakasztotta nyergéről csillagos buzogányát. Aztán megindult visszafelé, a várnak. Csak a kovácsolt vasból készült külső-kapunál állt meg.

Lovasok és várbeliek feszülten lestek, mi lesz most ?

Megállt Botond a vaskapunál. És akkor lélezett egy olyat, hogy majd a mellét vitte szét. És akkor két marokra lendítvén ki a buzogányt, lesújtott vele a vaskapura.

Embertelen dörgés rázta meg a falakat s nagyot csörömpölt a kapu. A görögök csuklottak ijedtökben, a dörgés végigvert a vár utcáin és terein s visszhangban csattant és hömpölygött vissza innét is, onnét is, mialatt a vár legkülső kapuján szörnyű lyuk ásított... Egy ötéves gyermek akár ki- és bemászhatott volna rajta.

A falakon tolongó vitézek azonban pillanatra inogtak meg csak, mert tudták, hogy a másik két kapuhoz nem lehet hozzáférni... Botond akkor már lova felé vette útját, markában a csillagos buzogánnyal, nagy-magahetykén.

Nézték őt a lovasok s egyesek a fejüket kezdték csóválni. Tetszésük jele gyanánt.

A vezér másodszor is a tolmácshoz fordult:

— Kiálts föl ezeknek a koszosoknak, hogy szépszerével adják ki minden kincseiket s egyéb marháikat!

A tolmács fölkiabált. Ám a görögök oly falrengető hahotában robbantak ki váratlanul, hogy belérázkódtak mind-mind. S gúnyolódásuk jeléül fület mutogattak a lovasok felé.

Hej, hördült erre a lovasok vezére!

Olyan káromkodásban tört ki, hogy rémület volt hallani s akkor káromkodni kezdett mind a tízezer lovas. Kardok zörögtek, öklök emelkedtek s zúgott-kavargott istentelen átkozódásuk, amelyben különösen az édes-egy-anyának jutott nevezetes szerep ... És csak nem akart végesziakadni a káromkodásnak, melytől megborzadtak a görögök is, bármennyire bíztak is egyébként a magas falakban.

Félóra múlva a lovasok távolodni kezdtek a vár alól, de csak nem szűnt meg az égzengető káromkodás és az öklök mutogatása. Megindultak szapora kardzörgés közt s vészes káromkodással... Messze jártak már, az Ister folyása felé fordítva lovaik fejét, olyanoknak látszottak már csak, mint felhő árnyéka a láthatáron. S a felleg e földi-árnyéka még mindig morgott-morgott...

De nem égháború, morgása volt az!

KÉSZÜL A TOLDI

Ilosvai Selymes Péter skhólamester széleshomlokú fejét áthelyezvén a balmarkába, gyönyörködve olvasta, jeles művét, melyet a mai napon akart véghezvinni. S olvasgatván a históriát, önmagát csodálván sóhajtott fel, jóleső mosollyal a bajusza végében:

— Ily nagy művet sohasem írtnak még!

S szeme akaratlanul megakadt a munka két során, mely két sor kiváltképpen megnyerte a tetszését. Félhangon ismételte magának:

*Velencei Károly vala királyságban,
Erős, vastag gyermek Toldi kicsin korában!*

Továbblapozott a műben, érezvén, hogy neve fennmarad időtlen-korokig... Később újból megállapodott a mű négy sora előtt. Megsejtette, hogy „Az híres-neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiből és bajnokságából való história”-nak kicsúcsosodó része ez a négy sor... Arról volt szó e négy sorban, hogy az ijesztőerejű magyar bajnok a Dunaszigetében ölremegy a eseh vitézzel. S magyar érzéstől eltelve kezdte olvasni az erről való szakaszt:

*Íme, Tholdi szívből Úristent említ é,
Erős cseh vitézzel ottan ölre méné,
Szörnyű rángatással fárasztá, epeszt é,
Ugyan ropog vala a cseh vitéznek teste,*

S fölhajolván keveset, annyit szolt maga elé tétován:

— Valóban ma lenne fő szüksége az olyan bajnokoknak, miként Toldi Miklós vala!

És Selymes Péter mester e bús sóhajnál Magyarországnak siralmas állapotára gondolt: hisz háromfelé volt szagatva a haza s déli harmada ozmán kard alatt nyögött reménytelenül ...

Aztán a keskeny ablakon át a ködös őszi délutánba pillantott ki a nagyeszű skhólamester. Gyöngycseppek csillogtak a Szatmár városvégi kertecske szilvafáinak ághegyein. Mert ezidőtájt ott húzódott meg Péter mester, mint az újhiten lévő oskolának tanítója, egy lakatgyártónak házában. Ámde nem egyedül! Mert velevolt asszonyfelesége, a Sára s azonfelül hat gyermeke is... Elég gondja volt ez a korosodó mesternek a haza sorsa miatti mély aggodalmain felül.

Hanem egyszer csak utána kellett nyúlni a félig-beszáradt lúdtollnak s annyit mondott az önmaga biztatására:

— A hatalmas Úristennek nevében!

Mert holtbiznyosra vette, hogy a csudáserejű, bajnokról való históriája, mihelyst kinyomtatatik valamely könyvnyomtató műhelyben, nemcsak okulására léssen valamennyi magyaroknak, hanem vitézi tettek végbevételére fogja dagasztani a végbeli daliák szíveit is.

S hitvány asztalkája fölé hajolván, írni kezdett Ilosvai Selymes Péter.

Írt-írt meg-megállva, törölgetvén a szavakat s rátüődözvén a papirosra. Kint hullongott a köd, Péter mester viszont görnyedezett a keskenyke asztal fölött. Kerek nagy fejéből kiugrott dagadt és tömpe orra, szemöldjeinek függönye lehullt szemeknek két ablaka fölé s amint —

kicsiny voltában és gnómféjével — félig önmagába kunkorodott magasztos tevékenysége közben, olyannak tetszett föl hirtelenül, akár *egy* mesebeli törpe ...

Ama soroknál tartván éppen, mikor is Toldi Miklós féktelen haragjában reáront a királyra s megfenyegeti csillagos-buzogányával, fölcillant a szeme:

*„Másszor megfeddenéd apró kölkeidet,
Meg ne csúfolnálak vitézi vén fejemet!”*

Ámde nem tudta folytatni. Kínosan szisszent fel...

Az apró szobácska mellett való lakatgyártó-műhelyben ugyanis abban a szempillantásban megindult a fűrök és reszelők munkája, hogy rezgett belé a szobácska fala ... Ráadásul a két lakatgyártó legény, csintalanságában, rákezdett egy csúfos gajdra, Ilosvai Selymes Péter nyugtalanul állt föl s imbolygó járásával, miközben markába fogta szőrös állát, két lépést tett a szobában, föl és alá többször is. Amikor nagy ingerültségében megállapodott volna végül, rácsapott a combjára:

— A reszelők, fűrök, minden bizonnyal kárt tesznek vala dolgaimban!

Ez igaz volt.

Hisz alig múlt tizenöt napja, midőn is Lajos király apródjainak a lisztes-szakállú Toldival végbevitt tiszteletlen nyelvöltögetését foglalta volna versekbe, hogy a műhelyben fölzengvén a fűrök és reszelők éneke, a jeles skhólamester kénytelen volt kimenni a városvége fölötti dombokra s ott ledölvén egy galagonyabokor tövébe, némileg enyhültebb lélekkel írta tovább a nemzet bámulatára szánt művét. Ámde ezúttal, — tekintve az időjárást — nem távozhatott teljes méltósággal a bokrok védelme alá.

Ezen a délutánon, hogy históriája befejező sorai felé tartott volna, össze kellett fognia minden idegszálát: nem akart kontármunkát! Csakhogy a műhelyben folyó durva zenéje fűrőknak és reszelőknek újabb izgalomba ejtette minden pillanatban. Végül is nem bírta tovább s idegesen kiáltott ki a konyha felé:

— Asszonyfeleségem, Sára!

— Már megint költött históriákat üzesz? — szólt ki erre egy kedvetlen hang.

S ugyanakkor fel is bukkant a konyha irányából Sára asszony. Kissé boglyas volt, némileg magasabb termetű az uránál s bosszankodott. Nem csoda ez hat gyermek anyjánál, ráadásul gyengén eresztett a skhóla után való jövedelem. Mindazáltal bekukkantott a szűk szobácskába, hol is forró gondolatok kavaroztak a mester agyában. Valamivel szelidültebb hangon kérdezte:

— Mi bánt újjólag, Péter?

Ilosvai Selymes Péter fölrévtől az alkotásból:

— Asszonyfeleségem, ejts szót a lakatgyártó legények előtt, ne mívelnének oly fene-zajt a reszeléssel!

Az asszony egyetlen fölszakadt sóhajjal indult kifelé a műhelynek s úgy látszik, a legényekre hatással lehetett a nagyeszű mester fájdalmas fejtörése, mert halkabb zenére fogták a fűrőt és ráspolyt.

Így hát enyhültebb lélekkel alkothatott Selymes Péter.

Teméntelen gond apasztotta pedig eddigi hatvan esztendeje alatt. Első emlékei közt fel-felütődött még a mohácsi siralom napja, melytől számítva szakadatlan hányódás volt úgyszólván minden esztendeje. A felfordult világban, mikor nemcsak ozmán és német dülta a hazát, hanem egymást is irtotta a magyar, hajának szálai öszülni

kezdték rendre, öt-magát sodorta az élet Gömörtől az erdélyi szélelekig. A família nőtt és nőttek a gondok, a legutóbbi esztendőben ráadásul szorongatta az a miatt való rút aggodalom is, hogy talán nem tudja véghezvinni majd nagymérvűnek szánt munkáját, mely a hihetetlen erejű Toldi Miklós élete csudatetteit tárgyazta.

Most azonban, hogy a végső strófákkal szántott végig a papíron, mintha megkönnyebbült volna. És mert a fúrás és reszelés is alábbhagyott valamivel, újult erővel látott neki a befejező szavaknak:

*Ott vagyon mostan is Miklós fejecsontja,
Sztertelen-temérdek agya koponyája ...*

Érezte, hogy ebben a két sorban sok az erő. S kevés szünet után költeni kezdett tovább:

*Még most is ott vagyon nagy öklelőfája,
Híres az világban szíve nagy bátorsága ...*

Tudniillik Nagyfaluról volt szó, ahová is teméntelen vitézi tettei után megtérvén az ősz Toldi, meghalt feneketlen haragjában.

Ilosvai Selymes Péternek semmi kétsége nem volt imár aziránt, hogy mihelyst olvasni fogják eme históriát a magyarok, költői híre eljut nemesupán Észak-Magyarországra, valamint az erdélyi részekbe, hanem a félhold alá hanyatlott déli zugokig is. S ez a tudat melegeget támasztott a szíve táján, búsult hányódásai ellenére is. Ugy gondolta, hogy befejezés gyanánt még *egy* szakaszt vet oda négy sorban, megemlékezvén önmagáról, figyelmeztetvén a későutódokat, hogy neve található a versfejekben s azt is, mely esztendőben lön befejezése a krónikának.

A szűk és egyetlen ablakon túl alkonyatba kezdett áthajlani a csepergős délután s Szatmár városa valamelyik templomában megkondult a harang. Péter mester pillanatra letette a lúdtollat, összekulcsolta fáradt „ujjait s magában halk fohászt mondott a Mindenhatónak, hogy úgy őt és asszonyfeleségét, valamint hat növendékmagzatát megtartotta mind e napig a jó- és balszerencsében.

Megenyhülvén ilyenképpen, a lúdtoll után nyúlt, hogy históriája végébe odacsapván a még szükségelt sorokat, teljessé tegye azt, amidőn ...

... amidőn idegesen szisszent föl!

Az történt jelesül, hogy a lakószoba felől éles sivalkodásba kezdtek a gyermekek, Mind a hat egyidőben. Ilosvai Selymes Péter tüstént tisztában volt a dolgokkal s vélte ennél fogva, hogy valami nézetkülönbség miatt kaptak hajba egymással.

Itt-ott átvert egy-egy hang a sivitáson:

— Erisszél!... Erisszél!

A mestert elkapta az indulat. S ezzel az indulattal kiáltott a konyha irányába:

— Asszonyfeleségem, Sára, csapj szét közöttük kételkedés nélkül!

A konyha felől azonban süket csönd volt a válasz. Sára asszony hihetőleg kiment a ház megé, hogy aprófát kerítsen a vacsorái tűz alá. Egy ilyes föltevés tetszett a legelfogadhatóbbnak. A lakószoba felől azonközben éktelelen zsvajnak és dulakodásnak lármája vert át...

Péter mester fölállt erre, megigazította magán bokáigérő köntösének redőzetét s elékereste pálcáját. És akkor megindult nagy méltósággal. Reányitván a lakószobára, a földön egymás fölött hemperegve s egymásba-

gabalyodva találta hat magzatját. Hatesztendőstől a tizenkét esztendősig.

És Selymes Péter megrendülvén minden idegszálában e vakmerő neveletlenség láttára, nagyot, igen nagyot kiáltott:

— Lurcones impudentes, azaz szemtelen fajzatjai! Hát így apasztjátok a nyugalomnak csendjét, amidőn élemedett atyátok a magyar nemzet dicsőgét igyekeznek megnövelni!?

A hat lurkó, mintha nem is hallotta volna ősz atyjának intelmét, a helyett egymásbafonódván, visítózva kavartak.

Hanem erre már felbőszült a vén krónikaíró is és megsuhogtatván pálcáját, csapni kezdte a lurkókat, kit ahol ért:

— Nesztek, ti eb-kölykei! Nesztek!

Félpillanat alatt üres lett a harctér s a mester hat kisebb-nagyobb édesgyermek a falhoz lapulva vakarózott és tapogatta magát hátulról.

Ilosvai Selymes Péter pedig megszeliődülvén elméjében, visszafelé indult meg, hosszú köntösében. Nagy méltósággal.

S visszatérvén szobácskájába, letelepedett a kicsiny asztal mellé s mécsvilágot gyújtván, a lúdtollal körölni próbálta volna a legislegutolsó sort. Remélvén, békességben végül.

Ámde másként lett!

Mert a lakatgyártó-műhelyben váratlanul fölsivítotak a fűrészek s dolgozni kezdtek a fűrők. De még ez sem volt elegendő a két mihaszna lakatgyártó-legénynek, hanem gajdot kezdtek fűjni. Holmi csiklandozó szerelemről.

Ilosvai skhólamester fel volt háborodva immár minden ízében. A krónika legutolsó sorát papírravetvén, sántáni gondolata támadt. Hirtelen ötlettel elhatározta nevezetesen, hogy időtlen korok magyarjai számára megörökíti históriája születésének körülményeit s nem rejti véka alá a két mesterlegény komisz viselkedésére vonatkozó álláspontját sem.

S versének végében jegyezte is már, amint következik itten:

*Lón ennek írása, a nemes Szakmarban,
Egy jámbor lakat gyártónak házában,
Nem csuda, ha véték vagyon az írásban,
Sok reszelő, fűrő kárt tett nekem írásban ...*

S már le is csillapodott.

Mert szörnyű bosszút állt egyfelől a két rakoncátlan legényen, másfelől magyarázatát adta az utókornak, miért tapasztalható szembetűnő hanyatlás a krónika utolsó szakaszaiban.

Mindazáltal meg volt elégedve.

De nem gyönyörködhetett túlon túl nagy alkotásában, mivelhogy vacsorához szólította az asszonyfelesége. Felállt ezekből, elrakta a kéziratot s akkor lassú méltósággal megindult a lakószoba felé:

— Mi légyen a vacsora, Sára feleség?

— Paszuly — szólt kedvetlenül az asszony.

A hat lurkó egymást előzve evett az asztal körül. Akkor Ilosvai Selymes Péter históriasiszerzőnk is helyetfoglalt nagy elégedettséggel s megtörölvén kétfelől a hervadt bajuszát, maga elé húzta a tányért...

S nekilátott a paszulyinak.

VERECKÉNÉL

Júniusi fényektől remegett a levegő.

Hátuk mögött, a Vereckei-szorosban is zuhogott ez a fény, de ilyen magasságban alig volt ereje többé. Ők-maguk valamivel túl a határon álltak, a lengyel fensíkon.

Előttük, ameddig el tudott hatni a szem, lapos hegyek és dombok hullámzottak, melyeknek csak ott lett vége, hol — a láthatár homályos vonalán — a lengyel lapály szunyadozott. Egyetlen út kanyarodott mindössze a magyar határnak, hanem az az út is elhanyagolt volt esztendő óta. Elvértve ha egy-egy földönfutó bukkant föl rajta, de az is sietett továbbállni nyomban a fenyegető tájról.

Álltak ott, álltak ...

Lehetek kétszázötvenen talán: kétszáz nyomorult talpas és ötven lovas a szőrös lovacska ján. Rutének a gyalogok, magyarok a lovasok. A Munkácsi Hercegség felől érkeztek s rendezkedvén nagyjából, várni kezdtek, lélekzethaló csöndben.

Mert Esze Tamáshoz olyan híradás érkezett két nappal előbb, hogy ezen és ezen a helyen fog tartani felettük első mustrát a kergetett Rákóczi, hogy — az Isten, haza és a szabadság nevében — meginduljon velük az ínségbe-esett nép szabadítására.

Különös fények remegtek a levegőben, amelynek egy-egy hús legyintése simított végig olykor a halántékukon.

Esze Tamás várakozott legelői, egy foltos-szőrű kancán. Neki-magának nagy süveg volt a fejébe nyomva s

csak az ádámsutkája ideges rángásán érzett, hogy nagy indulatok loboghatnak benne. Lengő bajusza félig elkopott a lápokban való bujkálás közben meg a teméntelen harcon. Lapos és görbe kard lógott az oldalán, mely csorba lett a viaskodásokban. Toronysüvegének hátul kifeslett a bélése és míg színehagyott bajusza árván csüngött, ő maga előrefeszülve lesett arrafelé, hol merész kanyarulata volt az útnak.

Vártak a fülcsendítő csöndben.

Esze Tamás mellett egy ferdeképű lovas pislogott a félszemével, mivel a másik szemét rég kiverték valahol. Vékony lovacskájának X-re állt a két első lába, magának a lovasnak alig volt már egyebe a rút hírénel... Mint lator kóborló s erdei zsvány volt ismeretes a német generálisok előtt s Kiss Baláznak hívták ... Oldalán, egy sánta lovon, az eretnek, tolvaj, ördögi praktikájú s veszett Majos dülöngélt, mert italos volt ezúttal is. Még hajnalban leitta magát valamelyik útszéli csapszékben. Ámde ez ebállapoton nem ütődött meg senki sem, hiszen Majos Ferencről tudta mindenki, hogy császári generálisok Buda vívása óta a nyomában voltak, mint a dühödtkutyának s ezekből a részeges Majos Ferenc tizenhét esztendő óta egyszer sem tudta kialudni magát rendesen ...

Elmebúsító állapotban álltak és vártak egytől-egyig.

Közel volt már a délidő, amikor váratlanul visszahajolt a lován Esze Tamás és annyit mondott félhangon:

— Fegyvert tegyétek a jobbmarkotokba!

Nagyot lélekzettek lovasok és gyalogok. A lovasok kihúzták szablyáikat, melyek fűrészé csorbultak a számtalan vagdalkozásban, a gubás rusnyákok pedig jobbkézzel markolták meg furkósaikat vagy az egyenesbe-erősített kaszák nyelét.

És akkor dobogó szívvel néztek előre.

Az útfordulatnál hirtelen fényesöltözetű lengyel kompánia bukkant föl, délcegen ültek nemes lovaikon s balkezüket a csípőjükre helyezve, fittyet hánytak a világnak. Élükön daliásan ülte meg szürke lovát a fiatal Rákóczi, kétfelől két Máriás-zászlót lengetett Bige László meg Pap Mihály, ők ketten, mindenükből kifogatott köz-nemesek, indultak el Rákócziért Lengyelföldre, hogy ott, ahol érik, boruljanak előtte térdre s hívják haza a nép szabadítására.

Most tehát jöttek!

Jöttek süket neszben, kényes lovaikon. S a határon álló lovasok magyarul, a gubás gyalogok rusnyákul sóhajtottak és beléremegtek, mintha magát az Istent látták volna közeledni:

— Ott jön a mi kis hercegünk!

Jöttek, táncoltatva lovaikat. Esze Tamás félhangon fordult hátra:

— Fegyvert emeljétek a jobbpofátokhoz!

Egyszerre felsuhantak a szablyák, furkósbotok és egyenes kaszák magasbalendültek, mint egy erdő. És akkor rekedten kiáltott Esze Tamás:

— Vivat princeps Rákóczi!

Utánaharsogták mind, keserűen és reménykedve. Sok régi kurucnak könnyek estek ki a szeméből.

A csillogó kompánia élén Rákóczi, aki alig múlt huszonhét esztendő, észrevétlenül visszafogta most a lovát s mélybánatú szemét meghordozta a rongyokbatakart embereken. És a síri csöndben megcsendült feledhetetlen hangja:

— Ugyebár, kend az az Esze Tamás?

Esze Tamás sóhajtott olyan-egyed, hogy a mellét reszpetette:

— Én vagyok, fenséges hercegi uram, aki ott voltam a szablyámmal már Buda falain is és hajam fehérre vált a teméntelen gondokba. Csaknem húsz esztendőől fogvást erdők sűrűje és lápok belseje a tanyám és zsombék a fejem-alja ... Hej, de esz a méreg, ha a német jut az eszembe!

A fiatal herceg búsan bólogatott:

— Értem, Esze uram... És kicsodák a kurucok nevezetesebb jei?

Esze Tamás ekkor, mialatt düh reszketett a hangjában, a ferdeképű Kiss Balázsra mutatott:

— Ez emitt az én kitartó kóbortársam, a jeles Kiss Balázs, akit gonosz erdei latornak mondanak a rühös németek ... Ez a horgas harcos meg, akinek lába csaknem földig ér le a lovárul, Majos Ferenc komám s esztendők óta pátensekkel kurrentáltatja az, abauji, sárosi, zempléni, ungi és beregi erdőkben a kassai német generális, hogy fulladna meg ott, ahol van!

S a „német” szónál köpött egyed.

Szomorú szemmel bólíntott a herceg:

— Értem, Esze uram ...

— Oszť mióta az eszemet tudom, sose láttam Majos Ferencet másként, mint rúť italosán. De ez az állapotja Magyarország sorsa miatt van... Mertha józanul látná egyszer a hazát, el kellene veszítenie az eszét...

A létralábú Majos Ferenc pislogva dünnyögött valamit, hogy úgy van, ez az igazság!

Esze Tamás ingerülten nézett végig a hét vármegye földjén körözött eretnek alakon s rekedten folytatta aztán:

— Fenséges ifjú hercegünk! Oltalomért sikolt Magyarország ... Mert úgy szétdúlt minket a német, hogy

Pozsony várától Huszt váráig nem találni egyetlen vágómarhát immár s kutyáink is elhagytak, miután kínzó éhségükben Lengyelföldre szökdöstek ki.

És itt elfúlt a szava Esze Tamásnak. Csönd állt be, szörnyű csönd.

Csak a júniusi fények remegtek szünet nélkül mindenfelé. Reszkettek tőlük a távoli dombok s hegycsúcsok s a fényben remegett a messzeség, hol a mennybolt ölekezett össze a végtelenben szunnyadó lengyel láthatárral.

Álltak így, álltak.

Szemközt a fényes lengyel daliák, a testőrkompanya legényei, másfelől a magyar földönfutók, akiknek testén már csak folt tartotta a foltot. A kompanya élén az ifjú herceg, szemben vele Esze Tamás, a kegyetlen öreg, akinek nagy méreg marhatta a torkát megint, mert remegni kezdett az álla.

És akkor Esze Tamásra emelte felhős szemét Rákóczi:

— S mit csinál a magyar nép, Esze uram? Nem vetett-e ki még az elméjéből!

Esze Tamás is felvágta magassüvegű fejét:

— Fenséges hercegi urunk! Magyar nép talán nincs is már a világon. Mert aki van még belőle, hanyatthomlok menekül az erdőkbe és a sziklák közé, ha németet lát közelni a délibáb vizében ... Alig van már Magyarország! Feleségeinket német gyalázta meg, leányaink tébolyultan vetették magukat a folyókba, házunkat megégette, tehenünket elhajtotta régen: nincs egyebünk a puszta életünk-nél ... Én mondom ezt, fenségednek hűséges tarpai jobbagya, aki egyszer sem tudtam kialudni magamat azóta, hogy meghágtuk Buda falait s bástyáinak ormára kitzúztuk Thököli király zászlait...

Szelid bánattal szólt közbe a fiatal herceg:

— S vár-e a nép, Esze uram?

Az elvénült népzvezér megrázkódott minden tagjában g visításba vezett a hangja:

— Fenséges hercegi urunk, akár Jézust a szenvedők... Mert aki magyar van még a világban, fenséged egyetlen szavára feláll s kaszával indul meg az utolsó harcra. Megindulnak Munkács alól, megmozdulnak az ungi Drugeth-vár tövében, zászlókat göngyölgetnek ki a beregszászi vásártéren s fejszét ragadnak a fehérmegyei tót baltások is... Pozsonytól Husztig megmozdul mindenki, hogy halálba induljon a német ellen...

Szakadatlanul táncoltak a június hónap szembántó fényei s elvétve hűvösebb áram lengett át a lengyelföldi zöld rétek irányából. Rákóczi annyit kérdett most, szelíd búval:

— S vannak-é kendnek érdemei, Esze uram?

Esze Tamás nem szólt semmit, csak leszállt a lováról, leszállt hangtalanul, megállván a foltos-szőrű kanca mellett. És míg Rákóczi s a testőrscapat tagjai feszülten lestek, mi lesz most, a méregtől fuldokló öreg ledobta magáról vedlett és kurta dolmányát, ledobta foltos ingét s ott állt, mezítelen felsőtesttel...

Hanem visszahőköltek, akik láttak!

Mert Esze Tamás háta és melle csupa f orradástól volt ellepve, melyeket labancok és egyéb lancknehtek szablyái ejtettek rajta... Soha ilyen agyonvagdalt alakot! . . . Tágranyílt szemmel nézte-nézte mindenki a mély sebhelyeket ... Akkor Esze Tamás is Rákóczira emelte a szemét, amelyek tűzben forogtak a seprüszemöldöke alatt:

Ezek az érdemeim, fenséges hercegi uram!

— Értem, Esze uram, értem — bólogatott Rákóczi, nagy megindultsággal.

S a kísértetjáró csöndben magárahúzta az ingét Esze Tamás, magárahúzta kurta dolmányát, fölvetette magát a lovára s akkor...

Akkor még nagyobb lett a csend.

Rákóczi meghatottsággal küszködött. S fölcsendült akkor feledhetetlen hangja:

— Magyarok! Lovaskatonák és talpasok, egyszerűsmind! Mi megindulunk mostan nemzetünk szabadítására, mely kétségbeesve tárja felénk a két karját... Megindulunk az Isten, haza és a szabadság nevében...

Lovaskatonák és gyalogrenden lévő talpasok vad riadalomban törtek ki:

— Vivat princeps Rákóczi! Megindulunk hát édesanyánk, Magyarország szabadítására!

És míg nyáreleji fényekben remegett körül-körül a világ, egyszerre a fiatal herceg jobbján fölemelte és magasra tartotta a zászlót Bige László s megemelte és magasra tartotta balfelől is Pap Mihály s akkor nehéz két könny cseppent ki a Rákóczi szeméből:

— Magam holnap lépek át magyar földre a lengyel kompánia élén!

Másodszor is kitört a riadal. Hirtelen magasba-suhanak a lovasok szablyái, egyszerre a fejek fölé lendültek zászlók, furkósok és egyenesbefeszült kaszák...

Könnyesen nézett el a rongyosokon Rákóczi s a hangja meg-megakadt:

— Megparancsolom kendnek, Esze uram, hogy induljon meg tüstént a lompos németre!

Esze Tamás tisztelegvén, elrendezte a lovasokat és a gyalogrenden lévő talpasokat is. Maga állt az élre s hangeszt kiáltott:

— Fegyvert szorítsátok a jobbmarkotokba!

Akkor megindultak, neki a Vereckei-hágónak. Esze Tamás legelől a foltos-szőrű lován s a többiek utána, hadias rendetlenségben. És a haza gondjaiba belevénült vezér most először mosolyodott el, szélesen dőlven el a nyeregben ... Mert tudta, hogy a munkácsi vár tövéből, a felsőtiszai síkságról s a beregszászi vásártérről, valamint Ungvár tájairól ömleni kezdenek majd feléje hajlott férfiak és fejszebíró legények, a libertás-zászlók alá ...

Mint a tenger!... Mint az ár!...

BUGA JAKAB ÉNEKE

Három hete múlhatott már, hogy a Vereckei-hágón lengyel földre mentek át a társzekerek a fejedelmi bagáziával. Rákóczi, mielőtt egy rutén kenéz házában még egyszer álmra hajtotta volna le gondoktól zaklatott fejét, utoljára magyar földön, azt mondta ugyan, hogy lengyel csapatok élén hamarosan visszatér, de senki nem hitt többé az idegen segítségben. Bégen halott volt már Botytyán János, Hellepronth és Palkovics pedig vasat zörgett kezein-lábain), sebeiben hörögve.

S ahogy az utolsó társzekér is elhaladt volna az országhatáron, visítózó csend állt be mindenfelé.

Az északkeleti részeken mintha tavaszodni próbált volna... Messze járhatott még a kikelet, de a Verhovina tisztásairól eltakarodott már a hó s hóietől zavaros vizű patakok csoronkáltak a hegyoldalakon, Moldova felől pedig zsongó szellőcske fújdogált-fújdogált szakadatlanul... A tavasz közeledését hirdette.

Iszonyú hallgatás ült az egész ország felett...

Ugyanakkor pedig két szegénylegény bukkant elő a lengyel hágóknak elnyúló erdei úton. Váratlanul léptek ki az egyik forduló mögül sí cuppogtak a hideg márciusi lucokban. Az elől bandukoló alaknak szipogott a rövidszárú csizmája, mivelhogy kását kért mindakét orrán s ezért ki- és befolyt rajta a latyak. A mögötte cuppogó alaknak rég elnyüvődött a lábbelije, még Tokaj körül va-

lahol s ezokból zsákdarabokba pólyálta a lábafejét. De már a lábaszára meztelen állapotú volt.

Nehezen haladtak az emelkedőnek, mert magok után húzták a hátaslovakat is.

Nyomorult pára volt a két gebe. Szegycsontjaik szinte szúrtak a kifeszült bőrön át, a patkót még tavaly elhullatták, bordáikra rászáradt a bőr. Sebesen zihált a két veszendő állat, mert kehes volt mindakettő.

Lépést mentek fölfelé s a kötőfék feszült vonszolás közben. Lehajtott fejjel bandukolt a két szegénylegény, a gebékről pedig nyilvánvaló volt, hogy legszívesebben oldalt dőlnének és soha többé talpra nem állnának azután. Mert néhai erejüket kiadták a teméntelen harcok izgalmaiban.

Bandukolt fölfelé az árva két legény s bokáig léptek a latyakba: cupp ... cupp ... cupp ...

Annak, aki elől jött, kordovánszínű volt az arca s zörgött benne a csont. Buga Jakab volt, a nevezetes bujdosó, aki kukoricások mentében vonta meg magát, valahányszor rosszra fordulván a nemzeti ügy, elborult a katonacsillag. Ilyen esetekben — mialatt lova a feje körül próbált legelészni — Ő maga ráfüstölt a maradék dohánykából s a gyöngye verőfénynek vetvén ki hasát, nyomban megenyhült a kedélye.

Az a másik alak, aki csupasz lábszárral lihegett mögötte, mert a csúszós kapaszkodón keservesen kellett húzni a lovat, olyan kinyúlt lingárnak tetszett, akár az égi meszelőnyél.

Ha látta volna valaki, bizonyára a hasát fogva hahotázott voln föl. Mert soha még *egy* ilyen pofát!

Csepü volt a haja s szakadt báránysüvege alól szemébe hullt ez a haj. Sorvadt bajuszkája is csepü volt, a

szeme olyan, mint a halé s félórában két szó ha elhagyta a száját. De azt is csak elvétve. Maga elé bukva erőlködött Buga Jakab után ez a kócos alak, miközben lehorgasztotta kiszívott koponyáját. Éppen úgy, mint a lova.

Ez volt Zöld Demeter. Közismert nemzeti harcos és kóbor lázadó, akinek sok-minden volt rovásul írva császári részről.

Remegő lábakkal erőlködtek föl, a Verhovina egyik magaslatának, ahol széles tisztás várta őket s a tisztáson dugdosni kezdték már fejcskéjükét az új fűszálak. Itt megállt Buga Jakab s kezefejét végighúzván koromszínű homlokán, nagyot fujt:

— Talán megállnánk keveset, Demeter testvér...

Zöld Demeter is megállapodott s nagyot lélezgett.

Annyit mondott aztán azon a nevetni való hangján, amelyet kappanhangnak neveztek el a későbbi századok folyamán!:

— A bizony okos gondolat, Jakab testvér ...

A hegy pázsitos szélén megálltak tehát. A kötőféket elengedték, melynek szára búsan csüngött le a gebék nyakáról. Mert egyik lovacska sem mozdult, hanem csak állt, csak állt egyhelyben s mélán lógatta a koponyáját. Mély-séges bánkódás tükrözött a két állat négy szemében. Azaz csak háromban, mert a Zöld Demeter lova félszemű volt.

Meg is jegyezte Zöld Demeter, úgy futólag:

— Micsoda szomorú ló ez a két ló!

— Csodálkozol rajta, Demeter testvér? — fűzte a szót Buga Jakab. — Hiszen Thököli urunk óta meghor-doztak bennünket minden harcon ... Hány esztendeje annak? Legalább huszonnyolc!

Zöld Demeter annyit mondott rá azon a szívszorító ecethangján:

— Talán Rákóczi fejedelmünk eő nagyságának kutyasorsa búsítja őket is ...

— Nem a! — rázta a fejét Buga Jakab testvér. — Csak hát lejárván az idejük, végelgyengülésbe estek... Ez a sorsunk minékünk is maholnap.

Mert nem mai gyerek volt már a két kóborló. Buga Jakabnak vállig-csüngő hajában több volt már a fehér, mint a fekete. Zöld Demeter hajáról nem lehetett mondani semmit, mert kóc volt a színe. Még a szempillája is fehér, mint a házinyúlé. Ügy jött a világra.

Azontúl tetemes ideig nem szóltak egymáshoz.

Köröskörül hólé csordogált, de a tisztásnak ezen a részén kiszáradt már a füvecske, amely ekkor próbált serkedni. Sütött a napocska, fent azonban, a hágók és ormok felett szél duruzsolhatott, mert elvértve egy-egy apró felhő repült a szélben. Fehér volt a felhőcske s valamennyi északnak suhogott el. Lengyelország irányába.

Ott, a tavaszodó nap fényében megtelepedtek kevés időre. Zöld Demeter leülvén a gyenge fűre, nekilátott, hogy leszedegesse lábafejéről a vizes zsákvászonrongyokat. Bizonyára azzal a szándékkal, hogy kiteregeti őkei a napra. S akkor, álla alá kapván föl a térdeit, átkarolta a két lábaszárát és csak sóhajtott egyet.

Buga Jakab holmi dohányülledéket kapart elő ezenközben s megtömvén vele rövidszárú cseréppipácskáját, ráfüstölt és szipákolni kezdett. Ugyanakkor, hogy fokozza a mennyei élvezetet, megoldotta magán keveset a nadrágszíjjat s felhúzván az ingét, hanyattdőlt az alig zsendülő pázsiton s a napocskának vetette ki csupasz hasát...

Zöld Demeternek azonban kifogásai estek:

— Vigyázzassál légy, Jakab testvér! Mert meg tanálsz fázni, akkor oszt csikarni fog a hasad...

— Attul nem tartok, — legyintett pöfékelve a híres éhenkórász. — Az időjárásnak számtalan forgandóságát állta ki már ez a has...

Hallgattak megint.

A két ló csüngő fejjel búslakodott. Látszott mind a kettőn, hogy napjaik meg vannak számlálva, ők ketten meg szótlankodtak tovább. Buga Jakab keserű füstöt eregetett, miután legutóbb tavalyi galagonyalevelet is kevert a dohánymaradék közé, Zöld Demeter viszontag átnyalábolt lábszárral pislogott az elhagyott síkság felé, déli iránynak, miközben állát a térdére fektette. Később a lábujjaira kezdett pislogni.

És míg a füstöt élvezvén, a pipát szortyogtatta Buga Jakab, pipátlan társa a nyálát nyelegette. Mert ő is szeretett volna egy szippantást. Idő multával annyit kérdett:

— Mit gondolsz, Jakab testvér, hun járhat most fejedelmi urunk?

— Rákóczi ő szent felsége? — ütötte föl fejét az öszülő bojnyik, mialatt kivette szájából a cseréppipa kurta szárát. — Úgy vélem, Sztrij vára körül valahun, ha még nem a bzsezsáni kastélyba... Alaposan benne vagyunk a ganéba!

Zöld Demeter alig mert szólni, annyira leverte lábáról ez a most hallott kijelentés. Nehezen nyögte ki:

— Oszt mit gondolsz magadba, kapunk-e még hópénzt valamikor?

Buga Jakab vállat vont. Mert oly nevetségesnek találta a kérdést, hogy igazság szerint lusta volt válaszolni.

Tapasztalván azonban Demeter nagy elszontyolodását, annyit kértett, hanyag-módra:

— Mikor láttál hópénzt utoljára?

— Én, testvér? — kérdezte vissza Zöld Demeter. — Ha jól visszaemlékszek, harmadévi őszön. De azt is kongólibertásban adták, négy zacskóval. Súlya volt, de félpolturát nem ért.

Buga Jakab megjegyezte, nagyvártatva:

— Hát azért mondom.

Ezt a választ Zöld Demeter nem értette egészen s ezokból lógni hagyta a fejét. Mert Buga Jakab lelketlen válaszából annyit sejtett legfőljebb, hogy kutyáénál-kutyább napok következnek el rájuk ezúttal. Ügy látszik, ez az aggodalom búsíthatta Jakab hadnagyot is, mert — mialatt sűrűn szortyogott a pipaszár — darvadozásnak adta magát:

— Mennyi csatán forogtunk mink ketten, Demeter testvér!... Amikor zsenge ifjak valánk még, kezdtük a nagypipájú s kevésdohányú Szepessy Pál, úgyszintén a kopasz Szuhay Mátyás bujkáló legényeivel. Ott voltunk Thököli urunk fölkelésén, Európa keresztény vitézeinek legelejen hadakoztunk Buda megvevésénél, rezesorrú Majos Ferenczel tizenöt esztendő t lappangtunk a sűrű erdőkben, mivelhogy fölötte szorongattak a Kobb generális németjei (itt köpött egyet!), vígan ereszkedtünk le a síkra az Esze Tamás ordasai között s vérezvén Rákóczi harcain, Bottyán csatáján legénykedtünk utoljára, de akkor mán tábori-ágyán haldoklott szegény János apánk... Mink elmondhatjuk, hogy mindig kiálltunk a nemzeti ügy védelmére ... És most? ... Hajhaj!

Szippantott kettőt a száron s úgy oldalvást pislogott rá csepűhajú kenyerestársára:

— Hány éves vónál, Demeter testvér?

— Nem tudom biztosan, Jakab testvér — tünődött el Zöld Demeter. — De ha jól utánagondolkozok magamba, hát járhatok már a hatvan alatt... Hajhaj!

Hallgattak egy sort. Buga Jakab annyit mondott még:

— Én most tavaszon tötöm be a hatvanegyed... De ahogy látom, aligha halunk meg idehaza.

A két gebe ott tétlenkedett a hátuk megett. Zöld Demeter megértette a Jakab testvér odavetett szavaiból, hogy béna tetemüket valahol Podólia földjén vagy a Visztula táján fogják elkaparni, ha ugyan nem a mezei vadak eszik meg őket. Mert itthon nem lehet maradni többé az ilyen fenelegényeknek.

Azalatt mentek a felhők. Magasan, igen magasan repültek a szélben s mind-mind a lengyel végek irányába. Olykor, ha egy felhődarab húzott fátylat a napnak arca elé, ők ketten összedideregtek.

Zöld Demeter akasztotta meg a csöndet:

— Mit gondolsz magadba, Jakab testvér, megfogad még minket valaki?

— Talán a cárhoz állunk be, mert ott becsületi van még a hetyke fattyaknak — füzte a szót Buga Jakab. — Úgy hallottam félfüllel, Jávorka Ádám százados is arra felé indult...

Zöld Demeter megvakarta a csepübajusza sarkát:

— Abizony jó lenne ...

Megegyeztek aztán, hogy csorba kardjaikat a cárnak fogják felajánlani, ha csak útközben be nem szegődteti őket másvalaki, hadialkalmaztatás céljából.

És amint vesztég heverésztek volna ketten a télutói szélzsongásban, mialatt a hólé csoronkált s a napocska sü-

tött, Buga Jakab — úgy oldalvást — hamiskásan pislantott Zöld Demeterre:

— Meg kéne házasodni, testvér ...

— Megházasodni? — s csuklott a meglepetéstől. — De mire? Istenem-Uram, mire? Talán a szablyánkra, melynek élet rozsdá rágja ősz óta? És minek házasodni meg? Hogy nyeregben vigyünk magunkkal asszonyt, gyereket s hogy félkézzel őket szorítsuk magunkhoz a lovon, félkézzel meg vagdalkozzunk a német ellen, mint hajdanán a Szepessy Pál legényei? Uram-Teremtőm, hiszen még mireánk sem gondol senki!

— Buga Jakab, úgy fektében, annyit dörmögött:

— Abizony úgy van ...

Egy darab időt ellőgéztek megint, naplopómódra a hegyi tisztás szélében, amikor észrevette a kordovánbőrű, hogy kóchajú társa erősen vakarózik. Odaszólt, hogy mi az? Csípiik talán?

Zöld Demeter részvétlenül szólt:

— Eltanáltad. Kergetőznek a hónom aljába. Hallgattak.

Duruzsolt a szél s a hátán fehér kis felhők suhogtak fönt s egytől-egyig Lengyelország felé. Olyan világ volt az, hogy berdót kiabáltak már Munkács várában s még az őszön lehullt minden levele a Bakonynak. Biztosra lehetett venni, hogy német lancknehtek és vallon zsoldosok rövidesen utánukhúzódnak a sovány Krajnyára is, ahol zabkenyérnél nem termett egyéb ...

Sűrűn pöfékelt Buga Jakab, de a pipa csak szortyogott már. Ugyanakkor észrevette, hogy mialatt ő maga szabad hassal fekszik hanyatt és élvezzi a dohányszagot, Zöld Demeter — a feje fölött — szájával kapdossa el a pipa elszálló füstjét.

Rászólt:

— Mit mívelsz, Demeter?

A csepüszinü bujdosó így válaszolt ekkor azon a nevetető hangján:

— Egypár füstnyeletet igyekszek leszíjni a levegőből, merthogy Szent Mihály-napja óta nem pipáztam. De még bagónak se láttam a színit...

Buga Jakab szíve megesett éhenkórász-pajtásán, akinek majd a könnye serkedt ki a szörnyű dohányínségtől s átnyújtotta neki a kurtaszárú cseréppipát. Zöld Demeter mosolyogni próbált, savanyún, a pipa üledéktartalmát kiverte a baltenyerébe s akkor a bagót benyomkodta egyik zápfogára. S a szokatlan élvezet folytán mindjárt békítőbbnek látta a jövendőit.

Talprakecmergett később Buga Jakab, megkötötte a nadrágját, amire Zöld Demeter is a kiszáritott zsákdarabkába pólyálgatta a lábát. De már a lábaszára meztelenül maradt, mert nem tellett a kapcarongyokból.

Ahogy készen lettek volna, annyit mondott Buga Jakab:

— Indulhatunk!

És akkor húzni kezdték magok után a két nyomorult állatot, miközben cuppogtak a sárban. Feszült a kötőfék szára, mivel a két gebe nem bírta vonszolni magát.

Veszködve távolodtak fölfelé s valószínű volt, hogy még a mai nap folyamán átkelven valamelyik hágón, lengyel földre fognak rálépni, ahol is kevesebb zaklatásban lesz részök. Mentek hát s alakjaik mind kisebbre zsugorodtak össze.

Aztán elvesztek egy fordulónál.

AZ UTOLSÓ ÚT

Alig észrevehetőn lihegett a tenger s minden léleketvételére megingott a gálya.

Nyárelő hava volt s élesen vágott a nap. A fejedelmi főkamrás, roskasztó gyásza alatt meggörnyedve, ott állt egy nagy ládához támaszkodva, a főárboc tövéhez közel s annyi elmebúsító esztendő után magyar ruhában járhatott végül. Mert amíg életben volt a szegény Rákóczi, szigorúan megkövetelte a franciás öltözéket.

Ott tétlenkedett Mikes szemérehúzott gyász-színű csalmában, könnyű csizmával a lábain, mely csizmákon — járáskelés közben — apró sarkantyúk csörögtek. Elvétve rá-rápillantott arra a francia nemesi-fire, aki türelmetlenül járkált fel-alá a fedélzeten, akit Du Saussure Cézárnak hívtak és aki vagy másfél év óta lebzsel Eodostóban, ahová Zay úrfi barátsága révén vetődött el véletlenül.

Tegnap dél óta feszültek szelíden a vitorlák és még mindig nem látszottak meg Konstantinápoly mecsetjei és minarettjei.

És míg sok leláncolt keresztény rab vont a lapáton a gályát, csak ők ketten tartózkodtak a fedélzet közepén, miközben óvatosan ügyeltek a magukkal hozott huszonkét nagy ládára. Ezekről a ládákról azt mondták, hogy — szultáni engedéllyel — a fejedelem ezüstneműjét szállítják bennük a Galata nevű városrész jezsuitáihoz, ámde — mélységes titokban — a legnagyobb ládába volt elrejtve

Rákóczi koporsója is, a fejedelem halott testével. Három hónapja múlt, hogy örökre itthagya mindnyájokat, szegényeket és csak most nyílt alkalom reá, hogy vakmerőn és lopva Konstantinápolyim csempésszék és ott, a jezsuiták galatai székesegyháza alá temessék el édesanyja, a nagy Zrínyi Ilona mellé.

Mert így rendelkezett, szegény.

Olykor-olykor lélekzett a Márvány-tenger s a forró napsütés alatt minden ilyen tengermozdulásra lendült a gálya.

És miközben Mikes a főárboc árnyékában gubbasztott, a csattoscipős francia nemes-fő eléjeállt s azt kérdezte, keresztbefonván karjait a mellén:

— Főkamarás úr, most, nemde, visszatér Magyarországra?

Mikes fölrévtült álmodozásából, a franciára vetette barnamély szemeit, akit üres fecsegőnek tartott legfeljebb, mindazáltal készséggel válaszolt neki, csak az idő múlása miatt is:

— Nem, uram... Holnapután én visszatérek Rodostóba.

A csontosarcú, nyúltorrú fiatal francia először nem jutott szóhoz s tüstént utána álmélkodva csapta össze a kezét:

— Az unalomnak e tanyájára?

A főkamarás rábólintott:

— Igenis, uram... De hova is indulhatnék másmerre? Azt hiszem, régóta nincs már nekem hazám sem...

Du Saussure Cézár meghökkent:

— Önnek, főkamarás úr, hazája sincsen? Szünetnyi hallgatás állt be kettejük közé. A francia nemes-fő, aki ügyes hízelgőnek bizonyult egyébként, ezút-

tál megdöbbenve állt Mikes előtt s nagy részvét látszott okos szemeiben.

Mikes pedig újból visszaesett régi bújába s amikor később magáraocsúdott nehezen, Du Saussure Cézárra függesztette bútól terhes pillantását:

— Úgy van, nemesi uram... Minekünk, magyaroknak hol van hazánk, hol végleg hazátlanokká válunk... Nincs szánandóbb sors a bujdosókénál!

Az ifjú francia, aki jóval fiatalabb volt a negyvenötéztendő Mikesnél, kíváncsian támaszkodott meg az egyik nagy ládának, szemközt a főkamarrással s jószívvel kérdezte:

— Ezt nem értem valahogy, főkamarrás úr ... Tüntessen ki az előzékenységgel s mondja el nekem, kérem, miért nincs önnek hazája?

Mikes így szólt ekkor:

— Elmondok önnek, uram, egy találkozást, mely tizenhárom esztendővel ezelőtt ment végbe s amely anynyira megrendítette egész valómat, hogy valahányszor visszagondolok reá, éjszakákon át nem hunyom le a szememet ... Figyeljen csak ide, francia uram!

— Odafigyelek, főkamarrás úr — biccentett idegenes érdeklődéssel Du Saussure Cézár.

— A főkamarrás beszélt:

— Tizenhárom esztendővel ezelőtt volt, hogy szegény fejedelmi uramat meg a gondoktól vert száműzötteket Rodostóba beljebbezte a verhetetlen szultán ... Akkor is ilyen hatalmas gályán vont bennünket sok-sok keresztény rab s e nyomorultak között rábukkantam két magyarra is. Ahogy mély bánatban szót kezdtem velük, megkérdeztem a két boldogtalant: nem akarnának-e szabadok lenni és visszamenni Magyarországra? Egyetlen,

szavába kerülne csak Rákóczi urunknak és holnap mehetnének már.

Megszólalt erre az egyik magyar: .

— Minekünk nincs hazánk, uram...

E szavaknál megakadt Mikes és tenyerébe temette az arcát... Du Daussure Cézár részvétellel hajolt előbbre, később tagadón rázta meg a fejét:

— De hiszen van Magyarország!

Mikes megint beszélni kezdett, maga elé:

— Tizenhárom esztendő óta nem hagy nyugodni e két magyar rab. Azóta hinni kezdem magam is, hogy mi nekünk, magyaroknak, valóban nincsen hazánk...

A fiatal francia nemes szelídebben szólt másodszor is:

— Főkamarás úr, dehiszen van Magyarország!

— Egyszer van, másszor nincs, nemesi uram — emelte a franciára hűséges szemeit a főkamarás. — Hol török szabadul reá, hol tatár lepi el, hol a német nyomorgatja ... Uram, nincs még egy olyan árva nép s nincs egy olyan boldogtalan ország, mint az én nemzetem és az én hazám!

E szavakra mintha a francia nemes-úrfi is elszontyolodott volna: hosszan nézett el a lába elé, miközben: markába fogta az állát. Ámde fölélénkült váratlanul:

— Főkamarás úr, beszéljen nekem valamit saját nemzetéről és hazájáról, hogy ezáltal is szélesítvén ismereteim körét, gyarapíthassam tapasztalataimat!

A déli nap ontotta a fényt s valahányszor föllélegzett a Márvány-tenger, meg-meglendült a gálya. Odalent minden második pillanatban megzördültek a láncok szomorúan, melyekkel a gályarabok voltak odaláncolva az ülőpadokhoz.

Mélyen lesújtva kezdte Mikes:

— Nemesi uram, az én nemzetem történelme egyetlen szóból való: a kard! Anyáink csecsemőik mellé ezt a kardot fektetik oda játékszerűl... Ha megnöttek és a harcmezőkre indulnak el az ifjú daliák, ez a kard a mátkájuk s ha meghalnak katonamódra a vitézek, utódaik öröksége megint a kard. Mert tudja meg, uram, hogy egyetlen csatahely Magyarország és Erdély ... Csak egy barátunk van a világban: az egyszál görbe szablya és míg önök, franciák, gondtalanul vihetik az életet, mi, magyarok, a keresztény hitnek oltalmában rakásra hullunk a szál-kardunkkal. Hét és félszáz esztendő óta mindig másokért, sohasem magunkért, legfeljebb a betevőfalat kenyereinkért... Hát van minekünk hazánk, uram?

S szomorkodva hajtotta le a fejét. Köröskörül a Márvány-tenger, csak észak felől rémlettek a bithynai partok s csak délkeletnek tolta föl fejét a tenger szegélye alól az Olimposz-hegy. De Saussure Cézár ennyit mondott:

— Valóban, mély zavarba estem ezúttal, főkamარás úr. S különösképp megfoghatatlan nekem, hogy fejedelmének halála után miért ne költözhetnék vissza Magyarországra?

— Az én hazám — beszélt tovább Mikes — nem is az anyaország valójában, hanem a tündér-Erdély... Mi azonban gondoljuk valamennyien, hogy számunkra aligha van visszatérés többet... Nagyon be van írva a mi nevünk abba a fekete könyvbe Bécs városában!

A francia tekintete meglepetést árult el:

— Dehisz úgy hallottam többízben is Zay úrfi barátomtól, hogy ön soha nem vont kardot királya ellen!

— Nagyobb az én bűnöm annál — hajtogatta kono-

kul a főkamrás. — Igen szerettem az én fejedelmi uramat. Való, hogy a szabadságkeresés sohasem forgott az elmében, de Rákóczi urunk mellett kitartottam Lengyelországban, Franciaöldön és a török birodalomban. Haláláig... Istenem, az én szegény uram!

És ámbár küzködött ellene, könnyek tolakodtak a szeme sarkába. A francia hallgatott. Mikes sóhajtott egyet:

— Aztán hogy menjek el Rodostóbul?

De Saussure Cézár felütötte a fejét:

— Főkamrás úr csak nem akar örökkön itt-maradni ?

— De Rodostóban kell maradnom, uram — válaszolt halálos-komolyán a főkamrás. — Mert úgy van, hogy az Úr egy rakás kenyeret tett le a számunkra ottan s ott kell maradnunk midvégig, míg tart abból a rakás kenyérből. S egyéb okaim is vannak reája, hogy el ne menjek az elmekinzó bújdosásból...

Az ifjú francia a fejét forgatta:

— Kezdem önt újból nem érteni; főkamrás úr...

— Majd elmondok sorjában mindent, semmit sem hagyván el, nemesi uram — nyugtatta meg Mikes.

S beszélt-beszélt:

— Nem mehetek el Rodostóból, mert most már ideköt fejedelmi uram szerencsétlensége és gyásza is. Tudnunk kell nevezetesen, hogy a székely vér sohasem szolgált az adómért és ha az én megholt uram Házának boldogtalanságáról kezdenék szólni egyszer, megrendülne, nemesi uram...

— Hallottam már Zay úrfi barátomtól — bólogatott eltűnődve Du Saussure Cézár.

— Fejedelmi uram nincs már köztünk, — sóhajtott föl Mikes — s magam hová mehetnék, én Teremtőm! Engem sirató édesanyám, árva Torma Éva kesergő levélben hívott haza, Kolozsvárra, tizenhárom esztendőknél előtte. Akkor nem mentem. Említem, hogy mi, Rákóczi bujdosótársai, rég ki vagyunk rekesztve a haza közösségéből s a szultán enni ad legalább ...

Du Saussure Cézár hallgatott.

A főkamrás folytatta:

— S azonfelül él Rodostóban egy védtelen magyar leányzó is...

— Az a szerelmes szemű, takaros teremtés, — mosolyodott el kissé a francia — akit Erzsikének hívnak?

Mikes komoly maradt:

— Ő az, Paksy Erzsike, a legszebb leány Törökföldön. Mi négyen jóbarátok, úgymint: Pázmándy Péter ezredes, benedekfalvi Dettrich Boldizsár régi testőrtiszt, Zay Zsigmond úrfi, valamint magam megfogadtuk, hogy e kedves magyar leánynak gondját viseljük halálunkig. A mi húgocskánk ő, uram: nem szabad elhagynunk soha! Hisz négyünkön kívül senkije nincs e világban...

— Úgy van, főkamrás úr, — hagyta helyben a fiatal francia. — Most már értem önöket.

S ezalatt nem vették észre, hogy a tenger távoli pereme alól rég fölbukkant Konstantinápoly, hogy kezdenek már látszani mecsetjei, türbái és minarettjei. Du Saussure Cézár váratlanul jókedvre derült s pattintott egyet az ujján:

— Én még a mai dálután tiszteletemet teszem Franciaország konstantinápolyi követjénél, utána gályára szálllok s meg sem állok hazámig... Ott vár reám az élet!

Mikes felkarjával a ládára könyökölt, mely Rákóczi koporsóját rejtette s annyit suttogott még:

— Holnapután visszatérek Rodostóba s ha nehéz lenne olykor a szívem, átmegyek Erzsikéhez s kibeszélgetem magam vele...

Közeledett-nőtt Konstantinápoly. A gálya orra a kikötőnek fordult.

AZ UTOLSÓ MAGYAR

Az 1792-ik esztendőben, május havának vége felé a konstantinápolyi hajóval egy magyar orvosdoktor érkezett Rodostóba. És mélyet sóhajtott a magyar doktor, aki nagy, igen nagy utat tett meg, mielőtt — Kassáról jövet — letehetne volna lábát rodostói földön.

Mert Kassáról indult...

(Annyi esztendők után Isten tudná csak, mivégből vágott nein a távol Keletnek a felföldi magyar.)

Indult volt Kassáról, utazott Nagylengyelország ukrániai részein, meghordozta borús homlokát a Dnyeszter vizénél és Moldovában, elvetődött onnét Oláhországba, megfordult Bukarestben és Gyurgyevón, sorsa elvetette a bolgár Ruszcsukba, lekerült onnét Drinápoly városáig, Drinápolytól Konstantinápolyig, hol a szultánok trónoltak s a közepes-nagy gályán megérkezett végül Rodostóba. Körülpillantott aztán a parton s egy mélyet sóhajtott:

— Istenem, talállok-e még itten valakit?

Apró kisfiú-korában hallotta a nagyapjától, hogy itt lakott a száműzött Rákóczi s itt halt meg nagyon régen. Nem akarta otthagyni a török császár birodalmát a nélkül, hogy meg ne nézze azokat a helyeket, ahol a szerencsétlen bujdosók éltek valamikor, búsultak és reménytelen sóhajtasokat bocsátottak olyan sűrűn, szaporítván ezzel is a levegőt.

Az 1792-ik esztendő május huszonnyolcadik napja volt ez. Alkonyatra hajló délután.

S reálépvén a rodostói partra, letette málháját a

földre. Kicsiny volt a málna, de annál nagyobb a kassai doktor meghatottsága...

Körülpillantott másodszer is. Abban a gondolatban oldalán termett egy növekvő örmény legényke s felkapván a málhát, mutatta, hogy örömet viszi utána. Az orvos nem értette ugyan a szót, de bölintott rá, hogy rendben van a dolog. Aztán, rámutatván jobbával a városra és a városka fölé, többször is megismételte:

— Madzsar... Madzsar...

Azt szerette volna megértetni, hogy van-e még magyar ember ezen a tájon? Az értelmes legényke először leesett szájjal figyelt a kassai doktorra, majd észbekapott hirtelen s intett, hogy érti. A lurkó azt gondolta nevezetesen, hogy a Magyarok Utcáját keresi a messze országokból érkezett magyar úr.

Megindultak aztán: elől a legényke a málhával, néhány lépéssel mögötte a nagy utat megtett orvosdoktor. Az emelkedőnek igyekeztek lépést.

Lakta pedig akkortájt négy nemzetség a várost: török, örmény, görög és zsidó. A doktor pedig csupán németül beszélt, anyanyelvén kívül.

Szép helyt feküdt Rodostó...

Sekélyvizű öböl előtt terült el a városka, melynek házai teraszszerűen és legyezőalakban estek alá a hegyek oldalain, cédrusfák és ciprusok kölcsönöztek bús hangulatot a városka környékének s a magasbaszökő minarettek körerkélyéről müezzinek üvöltöztek a nap bizonyos szakában. Olajfák és fügefák kandikáltak elő az udvarok kerítései mögül s zuhogott a napfény...

Ment-ment a kassai doktor az enyhe alkonyatban. Előtte a málhacipelő legényke. Tetemes ideje haladtak már egy hosszú-hosszú utcában, a városka nyugati szélé

irányába. Egyszer megtorpant a legényke, hátrafordult s ujjával előremutatott ugyanakkor:

— Madzsar,.. Madzsar ...

A magyar orvos megremegett s előrenézett maga is.

A magános utcában, mely érthetetlenül üres maradt ezen a délutánon, meglátott ekkor egy szálmagas, egészen elvénült embert, akinek sarkantyú zörgött az egyik csizmáján, rajta honiszabású ruha maradványai, ősz bajusza fehéren fityegett alá, az állán alul s ahogy megállt váratlanul az utcaközépen, ősz pilláival sűrűn pislogott a messziről idáigbolyongott vándor felé.

A doktororvos alig tudta többé türtőztetni magát:

— Kedves bátyámuram magyar ember?

A szálmagas aggastyán tekintetében mintha az öröme- nek derengése suhant volna el. Válaszolt aztán szintén magyarul és rekedten:

— Magyar vagyok, öcsémuram, de már csak magamba az idegen földön ...

Még mélyebb megilletődés szállta meg a kassai orvost:

— És hány esztendő most, bátyámuram ?

— Száztizenhat, öcsémuram, a mindnyájunkra örökdő Isten meg a verhetetlen szultán akaratjából. Mert a török császár ma is megküldi nékem minden hóban azt a kevéske tahint, amiből elvagyok valahogyan. De magam vagyok már, magam ...

S ugyanakkor szíves szóval invitálta az idegen magyart:

— Öcsémuram talán térne be a szállásomra, öröme- látott vendégem marad. Valamennyi ház és egyéb hajlék úgy áll ma is, a Magyarok Utcájában, mint állott harminc- egy esztendővel ezelőtt, amikor Mikes Kelemen öcsém- uramat is kivette Isten a bujdosásból...

Megindultak hát a Magyarok Utcája irányába, a város nyugati széle felé. A szálmagas pátriárka, aki botorkálva ténfergett a kassai doktor oldalán, szárazon beszélt:

— Az én nevem Horváth István s egyedül vagyok már a bujdosók közül. Mert az elholt magyarok utódai örmények közé házasodván, alig értenek már elődeik anyanyelvén. Vannak itten most Kőszeghyek, Takarók, Katinakayak, de ezek régen elfelejtették, hogy magyar vér van bennök...

A kassai magyar szintén megmondta erre a nevét s akkor megint sóhajtott egy szívszakasztót:

— Hej-haj!

Azalatt észrevétlenül elérték a Magyarok Utcáját, mely keresztben volt Rodostó nyugati szélén: egyenest a tengerpartnak. A tengerparton megállt pillanatra a doktor, elnézett a tenger fölött, melynek körülbelül a közepéből fehérben villogott elő a Márvány-sziget, amint az aláhanyatló napnak fényei estek rá s melynek túlsó feléről az üvegszínben felívelő Olimposz oromlott föl. Ügy hatott hirtelenül, mintha a tengerből bukkant volna ki.

A Magyarok Utcájának végében, a tengerfelőli részen állt a ház, mely kietlen esztendőök óta volt tanyája az öreg Horváth Istvánnak. És míg beszélt volna a pátriárkamagyar, a kassai doktor elszontyolodva hajtotta le a fejét.

Mert enyészet ült a Magyar Utcájának házai felett. A házak teteje megcsúszott és félrelibbent, falaikról hullt hullt a vakolat s a macskafejű kövek között magasra bújott ki a fű. Kevesen jártak ezen a tájon.

Horváth István szívesen invitálta befelé a ritka vendéget:

— Kerülnénk talán beljebb, öcsémuram!

Odabent a doktor némi pénzt adott a málhacipelő leánykének, aztán elnézett maga körül a lakásban:

— Mikor halt meg fejedelmi urunk, kedves bátyám?

Az utolsó magyar elébb utasítást adott örmény szolgálójának, hogy nézzen a vacsora után, leült akkor maga is s ettőlfogva meg-megremegett a hangja:

— Amíg élt, Mikes öcsém is itt lakott e házban. Fejedelmi urunk meghalt pedig ötvenhét esztendővel ezelőtt, nagypénteki napon s akkor nagy sírás-rívás tört ki a bujdosók között... Eltemették Konstantinápolyban. Elholtak azóta mind s mára magam maradtam csak a Márványtenger szélén.

És míg a kassai orvosdoktor hallgatott s félkönyökre támaszkodott az alacsony asztalkán, az öreg egyhangon beszélt:

— Míg életben volt fejedelmi urunk, nagy volt a rend errefelé, mint azt Mikes öcsém beszélte nekem többízben, ötször-hatször volt dobszó mindennap, mert őfelsége megtartotta a rendet s megtartatta másokkal is. A nagyvezér jelesen nyolcvan janicsárt rendelt őfelsége mellé: ezek doboltak olyankor.

Itt fölemelte arcát a Kassáról idáig tévedt doktor:

— S bátyámuram mint került Rodostóba?

Horváth István elnehezült szívvel szólt:

— Én, öcsémuram? Én urunk halála után négy évvel, az 1739-ik esztendőben vetődtem el erre a szánandó tanýára. A török fogott meg a belgrádi harcon és hurcolt gályára, ahonnan akkori rodostói tisztelendő-atyánk váltott ki abból az alapítványból, amelyet Bercsényi főgenerális úr tett haldoklóágyán... Áldassék az emlékezete!

Vacsorához ültek a közben: az ősz Horváth István csillogó szemmel, a kassai doktor nagy elbűsulással. A Márvány-tenger csak elvétve loccsant a parton s körül-körül csend volt a bujdosótelepen. A doktor maga elé nézett ... Ahogy végére értek a vacsorának, Horváth István tovább-beszélt:

— Egyedül vagyok már a rákócziánusok közül, hogy Mikes öcsémet is kivette Isten a bujdosásból...

Itt közbeszólt az orvosdoktor:

— Ki volt az a Mikes?

— Az? — vágta föl fejét az öreg. — Az, öcsémuram, Rákóczi urunk főkamarszmestere s felette okos ember. Természeti szerint jámbor és jószívű. De hogy el ne vétsem: egymásután mentek ki a bujdosók az ítéletre, úgymint: Csáky Mihály gróf generális, aki básbug, azaz főnök volt a száműzöttek között, elment Zay Zsigmond báró, szintén básbug, kolerában hajtotta le utolszor a fejét zágoni Mikes Kelemen s utána egy esztendővel elholt benedekfalvi Dettrich Boldizsár is, nagy kínok között... Azóta egyedül vagyok s azóta nagy a csönd errefelé.

Elhallgatott az öreg, de kevés szünet után így beszélt megint:

— Amikor az én Mikes öcsém megkezdte volna hal-doklását, néminemű írásokat hagyott reám azzal a kérés-sel: ha tehetem, juttassam el őket a hazába. Esztendőekkel utána ittjárt egy Mészáros nevű szolnoki magyar s néki adtam át az írásokat. Nem tudom, mi lett velük?

Mély szájalom fogta el a kassai doktort, amint maga előtt látta az utolsó száműzöttet:

— S nincs hazatérés Magyarországra, bátyámuram?

— Nincs hazatérés — panaszkodott az öreg. — Csak-nem ötven esztendőnek előtte Mikes öcsém gráciát kért

Mária Teréziától, ámde a kegyes királyasszony saját kezével írta alá az alázatos instanciára: „Törökországból nincsen visszatérés!” Hát így volt.

Váratlanul azt kérdezte az elvénült bujdosó:

— És most ki az úr Magyarországon?

— Mikor hazulról indultam, II. Lipót király uralkodott még — válaszolt kelletlenül a kassai doktor. Mert Mária Teréziára gondolt.

Késő volt már nagyon. A lámpa alig sercegett s bagoly huhogott a sűrű setétben. Egyszer még feldünyögött az öreg:

— Igen egyedül vagyok...

... Másnap alkonyatig maradt Rodostóban a kassai orvosdoktor, miután előbb megnézte Bercsényi főgenerális, Eszterházy Antal meg a Sibrik apánk nyugvóhelyét. Alkonyatra szél támadt s hánykolódni kezdett a tenger, a vitorlás gályán feltülkölt a tülök, jeléül, hogy hamarosan indul vissza a hajó, Konstantinápolynak. A doktor fogta hát a málháját s Horváth István elkísérte az utca feléig. Ott az orvos mély megilletődés közt fogott kezét Horváth Istvánnal:

— Isten áldja meg, bátyámuramat!

— Isten áldja meg, öcsémuramat is! — válaszolt az utolsó rákócziánus. — És áldja meg Magyarországot!

Azzal kétfelé váltak.

A doktor később megfordult és visszanézett. S látta akkor Horváth Istvánt, amint ténfergő alakja mindjobban behahányatlott az esti-szürkületbe. Másodszor is tülkösző búgott fel a gályán.

S akkor futni kezdett a tengerpartnak. A gálya vitorlát keményen feszítette a szél.

ÖRÖK BÚ

Jókor-délelőtt szerettek volna indulni, hogy idejében ott lehessenek a vacsi erdőben.

öt szekér állt elő a katolikus templom előtti utcában, mert többen készültek ki a Vadászi-Társaság tagjai közül. Mint rendesen. Kurta dolmányban szállingóztak elő, szürke vagy sötétkék nadrágjaik feszültek a combjaikon, fekete báránybőrbélésű, farkasprémes kocsibundát cipeltek elő balvállukon, mert a másik válón a kováspuska lógott. A kulacsokról sem feledkeztek meg.

Harsány kedvben köszöntötték egymást, mert mind összejöttek a meghívottak. Ott volt a nagy srétjeit mutogató Deák János, azután Drégely István, aki dióverő puskával nyomozta a farkast; a Vadászi-Társaság kántora: Gömöri László, úgyszintén Gyenes János, akinek szokása volt, hogy rendre lelövődözte a kétgarasosokat; azonfelül a mindenben pontos Ladányi Gergely s a Társaság orvosa: Nagy József, akit azzal boszantottak legtöbbször, hogy jelenléte nem kívánatos, végül Végh Péter, aki ritkán találta el a vadat és a fiatal Dömötör Lajos. Az utóbbiról tudták valamennyien, hogy a legtisztább szívvvel van a Vadászi-Társaság nótáriusa, Katona Józsi személye iránt.

Ámde a Társasági nótárius érthetetlen módon késett ezúttal. Róla beszélgettek éppen s Deák János vitte a szót:

— Nem tudom, mi baja lehet... Talán a régi bú kezdte ki ismételten...

A többiek fölfigyeltek, ő pedig folytatta:

— Három nap óta alig vehetni szavát... Jár-kél, mint az élőhalott...

— Talán valami egyéb gond emészti — szólt közbe Gyenes János. — Hisz jókedvűnek látszik közönségesen!

Itt már beleavatkozott a beszédbe Dömötör Lajos is, a leghűbb barát:

— Az az érzés nyugtalanít, hogy Józsi csak mutatja a kedvet.

És mialatt félkaréjban fogták körül, Dömötör Lajos így beszélt:

— Három nappal ezelőtt láttam nála a „Hazai és Külföldi Tudósítások” melléklapját, a „Hasznos Mulatságok”-at. Magam is átlapoztam később s olvastam benne, hogy a Beleznay-kerti Magyar Társulat november hó 11-ik napján eljátszotta Kisfaludy Károly „Kérők” című játékát... Hát azért van minden!

Dömötör Lajos elhallgatott, a Vadászi-Társaság tagjai is hallgattak. Megérezték e pillanatban, hogy főfiskális-barátjuknak alighanem szörnyű oka lehet mellében dülő háborgásra.

Hiszen tagadhatatlan, hogy résztvett minden mulatságaikban, deha itt-ott mutatta is a kedvet, sejtették, hogy csak másoknak altatása az. Megegett olykor, hogy a társaságban f eharsant népinótákba ő is beledörmögött valamit, ám valahányszor azt hitte, hogy senki nem látja, feltámasztott tenyerébe csuklott a feje. Egyet-mást hallottak csupán félfüllel: hogy Déryné ifjasszony emléke keseríti koronként, azt viszont széltében beszéltek az urin renden lévők, hogy a főfiskális egy bizonyos színjáték-miatt jár lehorgadt fejjel az utcán, valahányszor szülei háza felé tart estétájt. Ám tőle-magától egyetlen zokszót nem hallott soha senki. A főfiskális úr hallgatott.

Akkorára azonban sudár alakja föl is bukkant már a református templom felől bekanyarodó keskeny utcában.

Jött... Kurta dolmányban, mely szétfeszült kemény nyaka alatt s vitézkötéses szürke nadrágban. Vadászkalapja alól messziről feltűnt félrövidre-nyírt szöghaja s kerek szemeiről és tömpe orráról mindenki jól ismerte a városban a hallgatag főfiskálist.

Most is szótlanokdva ért a társasághoz. Sorba kezet fogott úri-barátaival.

— Már azt hittük, hűtlen lettél hozzánk a mai napra — törte meg a feszült csöndet Végh Péter, akit azzal ugrottak sokszor a többiek, hogy csak vaktából szokta eltalálni a vadat.

A Vadász-Társaság nótáriusa kedvetlenül szólt vissza:

— El találtam aludni keveset...

S lefektetvén a legutolsó szekérbe kováspuskáját, a serétes zacskót meg a lőportartó túlköt, felkapaszkodott a hátsó-ülésbe. Oldalán Dömötör Lajos, a legkitartóbb barát foglalt helyet. Abban a pillanatban már meg is indultak, sűrű ostopattogás közt. Darab-ideig a szűk utcákban kanyarogtak s akkor — váratlan fordulóval — elhagyták a város szélső házeit. Előttük állt a puszta.

Késő-őszidő volt. November közepe.

Hideg felhők vonták be az eget s élet alig látszott közeli és távoli vidéken. Mintha az elszállt darvakkal minden madár elment volna a tájról. Mindössze egyszer surrant el fölöttük néhány varnyú. Lengő csapkodással.

A kerekek helyenként mélyen süllyedtek a homokba s olyankor lépést húztak a lovak. Máskor ügetőre kaptak, ha sima útrész következett s ilyenkor zörgés verte föl az enyészeti hangulatot. S azalatt mintha látszott volna már

a vacsi rengeteg. De hamuszínben, az égbolt legmélyén. Mint egy terhes felhő.

Az elől-zörgő szekerekről nagy nevetés vert át egy-párszor. Dömötör Lajos hallgatagon ült az utolsó szekeren, de akkor meglökte könyökével a társasági nótárius:

— Barátom, megnémultunk? ... Tudod-é, hogy az elmúlt héten összeállítottam a Vadászi-Társaság protokollumának feliratát?! Itt van az ujjasomban ...

— Hadd hallom! — bízta a hú barát, aki örült titokban, hogy az ékestollú főfiskális beszélni kezdett végül.

A főfiskális úr előkotort egy nyolcadrét-papirost s olvasni kezdett a sima homokon futó szekérben:

„A Vacsi Vadászi-Társaság csőtörtökölhetetlen Protokolluma, mellyben találatnak a Vadászi-Társaság Kezdeté, Folyta és mindazon nevezetes Vadászoknak, kik ebbe beleirattak, jeles tetteik, sőt még neveik is; és hogy hány nyúl fog elpusztulni, ennek jövődőben való Följegyzése és módja. Hihetetlen Forrásokból öszveszedte a Társaság Nótáriusa, a Vadászi-Társaság — tudja a Guta! — hányadik esztendejében.”

A főfiskális, úgysis, mint társasági nótárius, olyat kacagott, hogy bikanyaka beleremegett:

— Ez lesz felirata a protokollumnak!!

Dömötör Lajos velekacagott. S a főfiskális személye iránt érzett tiszta indulattal mondta, hogy a protokollum fölirata jól van öszszeszedve. Jobban nem is lehetne.

Messze jártak már, a félúton is talán. S ekkor történt, hogy valami igazítani való akadt az első szekéren, amire minden fogat megállt, ők leugráltak az ülésből s kinyújtóztatták keveset zsidadt tagjaikat. Hamarosan előkerült s körbejárt a kulacs. Dömötör Lajos ugyanakkor

elővonta s felolvasta hangosan a nótárius úr által összedett protokollum feliratát, amin felhahotáztak mind a nyolcan. Maga a főfiskális szintén mosolyogni kezdett. Ettőlfogva szakadatlan maradt a jókedv, mert a főfiskális úr mosolya mindenkit jóhangulatra fakasztott. Mintha nehéz kő esett volna le a nyakukról... S ilyen kedvben fogyott tovább az út hátralévő része.

Azalatt sebesen jött feléjük a vacsi erdő.

A homokút egyszerre buckák tömegeibe fült el, melyeket — vihar idején — minden pillanatban más alakba dobált a szél. Most azonban csönd volt s szakadásig feszültek az istrángok. A hátukban alig-alig látszott csak Mizse község. Egyszer aztán végleg megtorpantak a lovak.

Helybenvoltak.

Délidő lehetett s ők kilencen lekászálódtak a szekeréről. Ott álltalt az őstölgyes szélén, melynek szálfái nesztelenül hallgatóztak az enyészet fölött. Néhol koronás rezgőnyár terpeszkedett a tölgyóriások tetején is túl. De a nyárfák is hallgattak.

Azalatt pedig, a késő-novemberi magányon át, messzi balkézről s szabályos időközben tompa csattanások estek. Drégely István, akiről a nótárius úr elmés kedvében följegyezte a protokollumba, hogy dióverő puskával szokott nyomozni farkasok után, fölemelte az orrát s abba az irányba szimatolt:

— Mi lehet-e?

— Fát irtanak arra messzebb — adta meg a fölvilágosítást a fiatal Dömötör Lajos.

S akkor fölálltak az erdő szélén, melyet az utolsó Koháry özvegyétől bérelt Kecskemét városa s egymástól jó távolságra helyezkedvén el, megindultak befelé. Óvatosan és földnek-tartott puskákkal.

Aztán eltűntek az erdőben.

Ősz volt, sivár ősz... Észak felől valahonnét vadludak kiáltoztak a felhők alól, amint hanyatthomlok menekültek déli irányba. Talán az Alibunári-mocsaraknak. Csönd állt be utána, temetői csönd.

Valamivel később puskaszó csattant ki a fák mögül. Aztán egy második fegyver puffant, de távolabbról. Ismét két puskalövés, de olyan messziről, hogy inkább csak rémlett talán.

A vadászok befelé törtek ezalatt. És amire, úgy egy óra múlva, ismét összeverődtek volna az erdő túlsó szegélyén, egy róka meg öt nyúl lett a zsákmány.

De ugyanakkor gonosz sejtelmektől kínozva néztek össze: a Társaság nótáriusa hiányzott a soraikból.

Deák János maga elé szolt:

— Csak nem esett valami baja? ...

Egy darabig vártak még, majd kiáltozni kezdtek, mások a begörbített mutatóujjukon füttyentettek keserves-hosszút, avagy a vadásztülokbe fújtak bele. Válasz, nesz semmi.

Nyugtalanul fordultak meg s fölcsatolván a zsákmányt, gyors lépésben indultak vissza, az elhagyott szerek felé.

Gyöngé szél kerekedett a közben s megmozdult rá az erdő. A tölgyfákon csörögni kezdtek a száradt levelek s halk zúgásba fogtak a nyárfák.

Ők nyolcan az egymás sarkában csörtettek. Mert sejtették már, hogy komoly baja lehet a főfiskális úrnak.

Félóra múlva elérték a vadon elindulási-szegélyét, de ott meg is torpantak. Mert észrevették a Vadászati-Társaság nótáriusát.

Ott üldögélt Kecskemét város főfiskálisa, alig száz lépésre tőlük, egy fatönkөн. Kováspuskája melléje volt fektetve, balkönyökével a baltérdnek dűlt meg s félarcát a tenyerébe temette. Fedetlen hajába bele-belekapott az ereszkedő szél s felfodrozta egy-két hajfűrtjét. De a főfiskális úr nem látott, nem hallott semmit.

Csak űlt a fatönkөн s a földet nézte, előregörbedt nyakkal, mintha húzta volna a malomkő-bű terhe. Jobbkarja élettelenűl hullt alá.

A nyolc vadász megrendűlve állt egy csoportban. Megéreztek abban a pillanatban, hogy a főfiskális úr mellében egy elesett nemzet keserűsége háborog. Megéreztek, hogy nincs égetőbb bű, mint nótárius-barátjuké ... Hiába itt minden önámítás, erőszakolt kedv... Soha-soha királyi alakjait nem fogja látni szűnpadon!

Ott üldögélt a fatönkөн, csaknem roskadozva, őк nyolcan álltak az erdő szélén, visszafogott lélekzettel...

Nem mertek közeledni hozzá.

MÁSODIK KÉSZ

**CSÁSZÁRVADÁSZOK, HOL
VAGYTOK?**

RONCSIK AZ ÉLEN!

Második hete folyt már a kiképzés az éles októberi verőfényben. Egyre-másra elvétettük a mozdulatot, mert nem hallottuk jól a vezényszót.

Hátunkban ugyanis a Talfer zúgott, ez az őrzöngő hegyifolyó. Fekete sziklákon hányta a vizét s még álmainkban is hallottuk vad zúgását, örökös kavargással volt tele a fejünk.

Mindezt el tudtuk volna viselni még, ha égő térdekel is, de már a főhadnagy szakadatlan érdeklődése kezdett az idegeinkre menni. Különösen nekem. Naponként tizenöt-ször is megállt az előtt a tag előtt, melyben ötünket képezték ki s végignézvén rajtunk, unatkozva annyit mondott:

— Ruht!

Mi pihenj!-állásba tettük ki erre fáradt és elcsigázott jobblábunkat. A főhadnagy rámpillantott nyomban s alig-leplezett ingerültséggel kérdezte németül, legalább tizenöt-ször e napon:

— Hogy hívják?

Megmondtam neki a nevemet. Csöndes bánattal ingatta hozzá a fejét:

— Miféle foglalkozást űz a polgári életben?

Istenem, de tudta pedig! Mindazáltal kénytelen voltam válaszolni, mert itt nem lehetett játszani a szavakkal:

— Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, újságíró vagyok...

— Nagyon szép — mondta gúnyos száj görbülettel.

— Ön, önkéntes, a legnagyobb mértékben fölcsigázta érdeklődésemet.

De még nem állt meg a faggatásban, volt egyéb kérdeznivalója is:

— Vallása?

— Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, református vagyok — válaszoltam kemény tisztelgő-állásban.

Kivédhetetlen pillantással mért végig:

— Miféle vallás az?

Magyarázni kezdtem neki fogyatékos német tudásommal, hogy a helvét hitvallásról van szó, mely hasonlít az ágostai evanélikus hithez, röviden: a protestáns vallásról...

— Also, — akasztott meg a főhadnagy — az anglikán egyház tagja ... Danke! — s jobbkeze két ujját udvariasan emelte a sapkája ellenzőjéhez.

S továbbment a gyakorlótéren.

Én pedig sóhajtottam egyet, legalább tizenötödször ezen a napon. Tudtam, hogy mihelyt kapóra jön a főhadnagy úrnak, úgy kivág az önkéntesiskolából, hogy szelet fogok támasztani a levegőben. A fiúk beszéltek, hogy ki nem állhatja az újságírókat, ellenkezően: végigszekálja valamennyit, ha a keze alá kerülnek egyszer, mint tapasztalatlan bundások. Valami négy esztendővel előbb egy tironi redaktor terítette ki lapjában a főhadnagy urat... Az illető újságíró protestáns volt ráadásul. Én is az voltam. Azért érdeklődött annyit és oly élénken a főhadnagy úr polgári foglalkozásom és hitbeli hovatartozandóságom iránt.

Tudtam, rossz végem lesz.

A főhadnagy messzebbjárt már akkor, de lépésközben, visszaszólt felénk:

— Weitermachen!

Mi továbbgyakorlatoztunk aztán holtfáradtan s fájdalomtól sajtó lábakkal, melyeket véresre-mart a súlyos havasmászó bakancs. A főhadnagy akkor már megállt az előtt a tag előtt, amelyikben Barta önkéntes igyekezett el-sajátítani a fegyverfogás, a díszlépés meg a hátra-arc technikáját. Keményen abrihtolt bennünket Anton Grauss szakaszvezető úr, de félfüllel meghallottam azért, amint Barta pajtást faggatta éppen a főhadnagy úr:

— Religion?

— Főhadnagy úr, jelentem alázatosan, izraelita vagyok — makogta súlyos zavarában Barta Feri.

A főhadnagy bágyadtan legyintett:

— Na, ja!... Danke!

Majd szórakozottan szólt oda a kiképző altisztnek:

— Weitermachen!

Sajnáltam, szívemből sajnáltam már Barta pajtásunkat. Mert sejtettem előre, hogy előbb-utóbb kutyavége lesz neki is...

Azalatt pedig összevágott foggal, a fájdalomtól meg-megcsukló térddel gyakorlatoztunk tovább.

Hátunk mögött a Talfér tombolt fejjúgaton. Bozen háztetői csillogtak a napban s köröskörül őseleji színekben ujjongtak a hegyek. Távolabbról havasok szikráztak felénk.

Az utolsó teljes békeesztendő volt ez e földi-létben s mi lehettünk önkéntesek százhuszan összesen. Voltak ott az osztrák-németeken kívül magyarok, csehek, tótok, lengyelek, kisoroszkok, románok, szerbek, horvátok, vendek, olaszok és dalmaták... Az egész monarchia!

És mialatt hátunkban tébolyultan kavargott a Talfer, egyszerre csak kettőt tapsolt a főhadnagy s nagyot kiáltott tompa hangján:

— Zu mir!

Félpillanaton belül mind köréjesereglettünk már kíváncsian, hogy mi mondanivalója lehet a számunkra megint? Ő pedig így kezdte, maga elé gondolkozva kissé:

— Achtung! Versenyfutás következik most a gyakorlótér egész hosszában.. . Vagyunk itt tizennégy nemzetnek fiai összesen, szeretném megfigyelni ennél fogva, hoigy a monarhia egyetemét kitevő nemzetek és nemzeti-ségek közül melyiknek egyedei a legfürgébbek s a legtöbb elánt jelentők is egyben? ... Nagyfontosságú szempont ez csaták és ütközetek eseteiben ...

Így szolt a főhadnagy s szavai nyomán alig-takargatott izgatottság támadt sorainkban. Nemzeti becsületről volt szó elvégre s Ráczy Gyuszi pajtásunk, a vastag fekete-bajszu császárvadász-önkéntes nem is késett megjegezni:

— Fogadni mernék, hogy Roncsik Jenő láttávolon kívül hagy maga megett valamennyi egyéb nációt... Dehát ezen nincs is semmi csodálkoznivaló, lévén a világon első a magyar!

Mi azonban, honfitársai néhányan, nem voltunk ennyire biztosak a dologban. Mert való, hogy darulábai voltak Roncsik Jenő pajtásunknak, tüdeje erős s ő maga alakra magos, miként a szarvas. Csakhogy az osztrák-németek közt ott volt a hosszú Fuchs, azonfelül az olaszok részéről egy horgas és lenge bajtárs veszélyeztette Roncsik elsőségét, (a nevére nem emlékszem már) aki minden futólépés alkalmával kalimpálva hajigálta magát, hogy iszonyú bakancsai alatt megdörgött a talaj.

Mindazáltal reménykedtünk Roncsik pajtásban s úgy tekintettünk föl reá, mintha maga lett volna a Messiás. Ami Roncsikot illette egyébként, szerénykedve mondta nekünk:

— Mindenesetre meg fogom tenni a magamét!

Akkor már fel is álltunk a gyakorlótér északi végében, mind a százhuszan. Vághy Feri önkéntestársunk nem sokat számított ugyan, mert olyan kurta lábai voltak, hogy ilyen lábakkal igazán nem jöhetett tekintetbe, szerencsére azonban ott volt Roncsik. Még az utolsó pillanatban is fülébe súgott a Cegléd városába való Füle Péter:

— Csak most szorítsd, testvér!

A főhadnagy (a sor legszélén s kissé elől állván), föl-emelte jobbkezét s abban a pillanatban már le is csapott vele, miközben nagyot kiáltott:

— Rajta!

S abban a pillanatban kilendült az egész vonal.

Volt kétszáz méter hosszúságú a gyakorlótér ... Rövid távolság, ámde ezen a kurta térközön is egykettőre megbomlott a sor s ki elől csapkodott a bakancsaival, ki meg hátrább lihegett. Legisleghátul mégis Pólya Tóni dobálta a hátsórészét, ami azzal magyarázható, hogy kövérvolta miatt repedésig feszült rajta a katonanadrág. Ott fűjt és veritékezett Pisky Zoltán s ezúttal nem élcelődött, amint az egyéb alkalmakkor volt szokása, hanem teletüdövel, kidagadt nyakerekkel száguldott előre. Mert nemzeti ügyről volt szó ezúttal... Kissé oldalvást Barvitzius Ferdinánd hajigálta szét vékony lábszárait, mindazáltal tapasztalni lehetett, hogy fokónként lemarad ... Kavargott és döngött a gyakorlótér!

És Roncsik pajtás?

Roncsik Jenő császárvadász-önkéntes s nyalka debre-

ceni jogász a legélen csattogott s vicsorgófogú és több kilónyi súlyú lábbelije alól sivitva repült szét a kavics. És egyszercsak azt kiáltotta valaki, magyarul persze:

— Éljen Roncsik! Éljen a haza!

A hang után ítélve a szénfekete-bajuszú Rácz Gyuszi kiálthatott csak ekkorát, aki többízben biztosított már bennünket, hogy mihelyt eléri a nagykorúságot, nyomban belép a függetlenségi és negyvennyolcas Kossuth-pártba, mert e nélkül nem élet az élet! De akkor már mindenfelől harsogtak, ahogy csak fért a, torkunkon:

— Éljen Roncsik! Éljen a magyar!

Sőt akadt egy-két elfogulatlan német is, aki bátortalanul vakkantotta utánunk:

— Hoch Dr. von Rontzik!

Mert első lett Roncsik pajtás: ezen már nem lehetett változtatni. Mindazáltal akadtak egyesek, különösen a csehek közül, akik azt vitatták, hogy nem olyan nagy a dicsőség, mert az osztrák Fuchs legfeljebb, ha orrhosszal maradt le Roncsik megett. Szóváltások keletkeztek e miatt s miközben mi meghatottan fogtuk közre Roncsik pajtást és szorongattuk a kezét, lassú lépésben hozzánk ért a főhadnagy is. Komoly volt, nagyon komoly s szigorúan szólt:

— Nincs itt helye semminemű vitának: magam is jól láttam, ki ért elsőnek a célba. Mivel azonban az eredmény múlhatott sok esetlegességen, ráadásul szerencsés véletlen is, ellenpróbát teszünk... Achtung!

Felálltunk hát másodszor is, ezúttal a gyakorlótér déli végében. Először azonban fújtunk egyet.

De nem fújhattunk sokáig, mert a főhadnagy ott állt már a zsinóregyenesbe kinyújtott vonal jobb szélén, kissé

a sor előtt, először fölemelte a jobbkezét s ugyanakkor rekedten kiáltott:

— Rajta!

Nekidöngött az egész vonal... Összevágtuk az állkapcsunkat, talpaink alatt csikorgott a kavics. Oszloplábaival ott acsarkodott előre Bede Ádám, de hiába volt minden ereje: még több volt rajta a háj. Ez oknál fogva mindinkább hátraesett... Minden izmunk megfeszítésével löktük magunkat előre, alig láttunk már valamit is a világból, mert elborult a szemünk, azt azonban láttuk még, hogy a kalimpáló bakancsú olasz fej-fej mellett nyargal Roncsikkal az élen. Ámde hiába erőlködött a szegény talián, mert váratlanul csak elhúzott mellette Roncsik s legelsőnek zúgott be a célba.

Az ő nevéből lett hangos a gyakorlótér!

Ugyanakkor azonban zajongani kezdtek a németek, hogy valamelyik magyar alighanem lábast adott Fuchs-nak, azért vágódott el és maradt le nyomorultul. A németekhez nyomban csatlakoztak Ausztria összes törzsű fiai, hogy meg kell futni a harmadik versenyt is, mely döntő jellegűnek tekintendő. Ráczy Gyuszi megértvén az osztrákok rút vádaskodását, gúnyosan szólt felénk:

— Nem bánom, fiúk: úgyis három a magyar igazság! Hanem ezek is mehetnek zabot hegyezni!

S szemével a németek felé vágott. Ez az utóbbi megjegyzés tudniillik az Ausztria területéről rekrutálódott valamennyi önkéntesre vonatkozott, akikkel lankadatlan hadilábon állt Ráczy Gyula pajtásunk töredékes német tudományá révén.

A főhadnagy, mikor az osztrák-németek teljes tisztelettel s még mélyebb alázattal" elértesztették kérésüket, annyit szólt könnyedén:

— Nem bánom... Legyen hát a harmadik versenyfutás a döntő jelentőségű!

Felálltunk harmadszor is... Mielőtt azonban felálltunk volna, Hallósy pajtás kiadta a jelszót:

— Gyerekek, Roncsik köré! Mert ezek az elszánt németek lábast akarnak adni neki!

Magyarul kiáltotta ezt Hallósy Jenő s így nem érthették a többiek. Abban a pillanatban, akik magyarok szolgáltuk önkéntesi esztendőnket a császárvadászok 2-ik számú ezredében, körülfogtuk Roncsikot, hogy kárt ne tehessenek benne ... Sajnos, Fuchs nem állhatott ki ezúttal, mert a második futásnál úgy lábónrúgta valaki, hogy megdagadt a bokája... Mi Egyed pajtásra gyanakodtunk néhányan, akit csak Bugácnak szólítottunk egymás között. Egyed pajtásunknak tudniillik már akkor is az volt a szokása, hogy nem povedált, hanem cselekedett. És pedig alaposan!

Akkor már nyílegyenesbe sorakoztunk föl a gyakorlótér északi végében. Roncsik maga a balszélen, vehemens ellenlábasa viszont, a kajla olasz a középtájon állt föl. Harmadszor is lecsapott a vezényszó:

— Rajta!

Olyan futást nem látott még a világ ...

A mezőny egy-két szempillantás alatt szétaradt a téren ... Ott lihegett a tömzsi Vida pajtás, miközben melléhez szorította a két öklét, hogy szégyenszemre ne maradjon le utolsónak. De ki törődött most Vida pajtással, avagy Sándor Jóskával? Valóban senki. A helyett torunkban kalimpáló szívvel figyeltük Roncsikot meg a taliánt...

Hogy futott Roncsik!

Orrával és mellével sívítva szelte a levegőt és míg a

megátalkodott olasz lábai szinte pörögtek a föld felett, Roncsik bakancsai zúgtak a térben ... Így nem futott még soha senki!

S harmadszor is a legélen tört át a célon. Valamelyik magyar önkívületben ordított fel:

— Éljen Magyarország, beleértve Fiumét is!

Könnyes szemmel ölelgettük össze Roncsik pajtást, miközben Ráczy Gyuszi megrendült lélekkel törölgette nyakáról a verítéket s maga elé bólintgatott:

— Megsegített a Magyar Isten!

S miközben a németek ingerülten és bosszús arccal hallgattak, a magyar önkéntesek nagy zajjal ölelkeztek össze. Akkorára odaért a főhadnagy s annyit szólt idegesen:

— Ruhe!

... Öt perc múlva továbbgyakorlatoztunk a téren. Meleg októberi napok jártak, a kertekben roskadoztak a fák, annyi gyümölcs húzta lefelé az; ágait, Bozen házáinak tetői villogtak a napfényben, hátunkban tébolyítón dörgött a Talfer, keletről pedig fehérben csillogtak a Rosengarten havas és töredezett ormai.

Egyszer csak a mi tagunk előtt állt meg a főhadnagy, pihenj!-t vezényelt, megkérdezte a nevemet s utána halk hangon folytatta:

— Micsoda ön a polgári életben űzött foglalkozása szerint?

— Főhadnagy úr, jelentem alázatosan, újságíró vagyok — válaszoltam elszontyolodva.

(Polgári foglalkozásom után legalább tizenhatodszor érdeklődött már ezen a napon.)

Annyi volt rá minden megjegyzése:

— Sehr chön ...

Megfontoltan, kimérten ingatta hozzá a fejét s annyi gúny volt a tekintetében, hogy beledideregtem. Mert tudtam már holtbizonyosan, hogy ki fog vágni az önkéntesiskolából.

A legelső kínálkozó alkalommal.

LINZI KÖDBEN

Napok óta valósággal belefulladásunk a ködbe. A Gyár-kaszárnya, a Duna vize s Linz város végleg eltűnt előlünk a ködben. El az egész; világ.

Egy hete múlt el legföljebb, hogy Bozenből idáig hozott fel a végy es vonat: vagy harmincunkat az önkéntesiskolából. Virágos kedvben indultunk el a Dolomitok világából, mire azonban sikerült volna a Felső-Duna vidékéig vergődnünk el, össze voltunk törve. Teljes fölszereléssel, fegyverestül s bakancsban ültem a harmadosztályú kocsni egyik sarkában, mialatt önkéntestársaim bóbiskoltak túlnyomórészt. Második éjszaka fagyoskodtunk már, egyéb útitársaink egyre váltakoztak, csak mi mentünk a végtelenségig. A vonat alig szuszogott, hisz éjgígérő havasok lábainál mozgott előre, műit valami pipázgató giliszta s Rác Gyuszi egyre többször jegyezte meg:

— Teremtésit ezeknek a vacok hegyeknek: sose érünk ki belőlük!

Hát csak kiértünk egyszer, de akkorára harmadnap reggelre virradt meg. Ahogy kelet felől szátnyilazott volna a nap, ujjongva kiáltottak föl a magyar császárvadász-önkéntesek:

— Gyerekek, mintha odahaza járnánk!

Úgy volt, úgy volt: akárcsak Magyarországon jártunk volna. Szelíd lankások simultak el köröskörül s csak messziről csillogtak felénk a havasok hókucsmái. S Jó Dömötör Dániel búsan ingatta meg a fejét:

— Harmadik hónapja már, gyerekek ...

Mert annyi ideje múltott, mióta nem láttuk a hazánkat és semmi reményünk nem lehetett rá, hogy októbernél előbb átléphessük a Lajtát... Annálinkább hittük e helyett, hogy karácsonyra Hercegovina kopasz hegyei közt fogunk csatázni. Odalent, a Balkánon, megállás nélkül dörögték akkor az ágyúk.

S ahogy küllőit az égre csattantotta volna föl a nap, kíváncsian tekintgettünk kifelé a vonatablakon: olyan volt a tájék, akár Kassa környéke. És olyan hatással volt reánk Linz is, mintha csak a fejedelmi város közepébe cseppentünk volna bele.

Hanem azóta egy hét telt el.

Alig jelentkeztünk le az önkéntesiskola parancsnokánál s alig állhattunk meg először a Duna partján, hogy üzenetet küldjünk haza a habokkal, máris ködbefúlt a világ. Ugyanakkor szörnyű hideg ereszkedett a világ fölé, hogy szinte recsegett... Nehéz zúzmara alatt roskadoztak a faágak.

S minden-minden belefúlt ebbe a ködbe.

Késő-délutánonként, ha az őrmester úr a kantinban üldögélt s katonaelete múlásán talált eltűnődözni, mi, önkéntesek néhányan, az ágyunkon heverésztünk s elvéve távoli hazánkról ejtettünk egy szót. A Gyár-kaszárnya volt a tanyánk, mely másfélszázaddal előbb épült valamikor, iszonyú tömbépület, sárga falakkal. Inkább várhoz lehetett volna hasonlítani. Bs míg a köd az ablakot nyaldosta, odakint, a vártán, egyszerre kísértetiesen kinyújtott kiáltás vert végig a kaszárnya folyosóin:

— Ge-e-ewe-e-ehr he-e-era-a-aus!

Roncsik Jenő pajtás, úgy fektében, megmozdult. És annyit mondott közömbösen:

—Valami nagykutya jöhet a kaszárnyába...

Azokon az. unalmas téli szürkületeken, mikor már utánavoltunk a délutáni iskolának s nem volt kedvünk menni sehová, lankadtan heverésztünk az ágyainkon, tarkónk alá dugott tenyereinken. És azalatt — fárasztó nagy időközökben — hallottuk az elnyújtott, árva és fájdalmas kiáltozást, amint az őrszem fegyverbe kiáltotta a vártát. Majd a kiáltás is beleenyészett a ködbe.

Mert köd volt a világ. Ötödik vagy hatodik napja már.

Előző napon, hogy a Duna szélén masíroztunk el botorkálva, csaknem tántorgó lábakkal a ködben, pillanatig láttuk, hogy a Duna befagyott időközben, bárkák vesztegelték a szélen, beszorítva a jég közé. De egyet lebbent a köd s eltakarta előlünk a Duna merev hátát, el a bárkákat és mi alig-alig tudtunk csak beténferegni a kaszárnya udvarába.

Hallgattunk-hallgattunk mélyeket, feküdtünk az ágyon, égő gondolatainkkal pedig odahaza jártunk, Nagy-Magyarországon. Egyik-másik osztrák önkéntespajtásunk haladt át néha a szobán s tapasztalván élettelen állapotunkat, odavetette felénk:

— Mi az, magyar testvérek, már megint lóg az orrotok?

Nem feleltünk reá, mert alig volt kedvünk mozdulni. Később, de sokára, annyit mondott Zareczky pajtás:

— Április elsején Oláh Dani is bevonul hozzánk Pestről.

Oláh Dani akkoriban medikus volt a Pázmány Péter-tudományegyetemen, de tudtuk róla azért mindnyájan, hogy tavaszra ő isi köztünk lesz, leszolgálendő orvosjelölti félesztendejét. Oláh Danit csak hallomásból ismerte a

legtöbb magyar önkéntes, ámde Roncsik pajtán lelkes előadása nyomán tudtuk róla, hogy megbecsülhetetlen bajtárs lesz. Nem csupán azért, mert fídelis alaptermészetű, hanem mert minden kevés ráérő idejében dalolt. S előre gyönyörködtünk benne, amint belevágunk egy nehéz fájaldmú dalba a kintinban ... Hallósy Jenő pajtás viszi majd az alaphangot, Rác Gyuszi belemorog a basszusával, mialatt Oláh Dani nyolc hanggal följobb trillázik és csattog, miként a fülemile. És akkor fújni kezdi egyszerre valamennyi magyar, tenyerébe temetett állal:

*Ha kiállok a kaszárnya elibe.
Föltekintek a csillagos egekre ...*

Ennél a résznél fog beleavatkozni majd Barwitzius Ferdinánd, igaz, hogy fals hangon:

*Jaj, Istenem, merre van az én hazám?
Hol sirat most engem az édesanyám?*

De hol volt még az április eleje, amikor be kellett volna toppania közénk Oláh Daninak? Egyelőre a kaszárnya ablakáig nyomult elő a köd s nehezült rá a kedélyünkre.

Hevertünk a kaszárnyai ágyon s a szívünk szerelemmel és honvágygyal volt tele. De messze volt Magyarország s benne az a kislány, aki megígérte a búcsúzkodásnál, hogy hűséges szívvel fog visszavárni bennünket, amíg csak haza nem ereszt a császár.

Az ablakig nyomult elő a köd s rányomódott a táblájára. Nehéz és nyomorult napok voltak ezek, pénzünk sem igen akadt s karácsonyig nem lehetett kilátásunk egyetlen

szeszterciuszra is. Linz város végleg elveszett előlünk a ködbe, elveszett a befagyott Duna is, el a Gyár-kaszárnya valamennyi körvonala... Csak a strázsa bánatos kiáltása húzott végig olykor ezen a ködön, amelytől még fáradtabb lett a csönd s még ásítóbb az unalom.

Sokára megmozdult az ágyán Rác Gyuszi pajtásunk s elkeseredetten kezdte:

— Beszélhet nékem bármit a német, nincs párja sehol Magyarországnak...

Senki nem felelt rá.

Rác Gyuszi várt egy szünetig s akkor mély bánattal jegyezte meg:

— Májusra megint Bozenben leszünk ... Akkor meglátogat menyasszonyom, a kedves, aki — becsületszavamra mondom nektek! — a legcsinosabb leány egész Szabolcs-vármegyében. Természetesen velejön az édesanyja is. Remélem, tisztelgő-állásban fogja várni a magyar önkénteskolónia ...

Ezen már kapott Roncsik meg Vághy Feri s nyomban készen voltak a fogadtatás részleteivel. E szerint valamennyi magyar császárvadász-önkéntes, aki a 2-ik ezred kötelékéhez tartozik, teljes díszben vonul ki majd a boseni pályaudvarra s ott sorfalat áll a legszebb szabolcsi kislány előtt, mialatt Major Laci, mint rangelső, virágcsokrot nyújt át neki. Azonfelül minden órában gondoskodunk a kisasszony szórakoztatásáról, különösen, ha éppenakkor szolgálatban találna lenni a vőlegény. A legkevesebb volt ez, amivel tartoztunk Rác Gyuszi pajtásnak.

Rác Gyuszi meghallgatta az előterjesztést, amely szíve mélyéig meghatotta. S remegő hangon fűzte hozzá:

— Ha az, Isten hazasegít egyszer ebből a német világból, nyomban megházasodok, állást vállalok Nyíregyházán s ki nem mozdulok onnét halálomig... Istenem-Uram, minék is gyöttem ide!

(Bizony, minék is ment osztrák földre, amikor senki sem hívta.)

Abban a régi decemberben olyan volt a köd Felső-Ausztria-szerte, de különösképp Linzben, hogy már-már kétségbeestünk miatta. Hatodik napja alig volt kivonulás, mivel elvesztünk volna egymás elől; nem volt délutáni iskola, mivel az előadótisztek csaknem elaludtak az álomságtól s a Duna is elmerült előlünk a mocskos fehérségbe. Megesett néha, hogy valamelyik horvát vagy morva önkéntes kimerészkedett a folyam partjáig (szemben nyúlt el a Gyár-kaszárnyával), de szorongva sietett vissza közénk. S elmondta aztán, hogy pillanatra megállt a befagyott víz szélén, a zúzmarába borult fák alatt, de meg is rémült attól, amit látott. A befagyott Dunán gőzösök és bárkák vesztegeltek, itt-ott emelődaruk hallgattak a dermedt ködben és mialatt szállt-szállt oldalvást a köd, álomszerűen kibukkantak a daruk is, ami olyannak tetszett föl, mintha rohantak volna valamerre a ködben. Mintha kísérteti látomás lett volna valamennyi.

Soha olyan nyomorult lelkiállapotot, mint amilyenben voltunk egytől-egyig akkor!

Néha végighaladt a kaszárnyafolyosón az iskolaparancsnok-százados is. Más alkalmakkor (így mondták nekünk) végigreccsent hangja a folyosón, miközben a naposkáplárt kereste kihúzott karddal, hogy menten levágja, míg erőtlen lámpák pislogtak a folyosón. Ha fel is talált bukkanni itt-ott a századparancsnok, lélek nélkül, megtörtén húzta lábait s nem volt kíváncsi semmire. Még

a tisztelgést sem fogadta, ha elibetévedt volna egy-egy árva bundás.

Mindenkit levert lábáról a köd.

Ernyedten nyúltam ki az ágyon s hallgattunk. Egyszer megmozdult Tihanyi Sándor pajtásunk, lehajolt a katonaládikája fölé, prófuntdarabot kotort ki belőle s beléeresztvén a bicskáját, enni kezdett két pofára. Oda-kint szederjesbe fordult a köd, szinte benyomta az ablakot, erős alkonyra állhatott tehát. Később ásított egyet Zareczky önkéntes s utána annyit mondott, de minden cél avagy számítás nélkül:

— Mit csinálhat most Gruber Nándi?

Annyi idővel reá, mely örökkévalóságnak tetszett, annyit mondott Sándor Jóska:

— Biztosan alszik Trientben.

Egyszerre Gruber Nándira gondoltunk valamennyien. Mert nagy jassz volt Nándi!

Egyetlen gyöngéjét lehetett volna fölronni mindössze, hogy mindig aludni szeretett volna. Alighogy bevonult, már a második napon unatkozva jegyezte meg:

— Szavamra mondom, énbennem keveset fog gyönyörködni Dankl generális!

Szavát meg is állta. Annyira nem törődött semmivel, hogy már az első héten egyesbe került, ahol egyfolytában három napig aludt a priccsen s mégis álmosan került elő negyednap reggel. Kivonulásoknál mindig kifityegett valami a bornyújából vagy a bakancsára száradt rá a kétnapos sár, legtöbbször nem is mosakodott, ellenben álmos szemmel ásítózott maga körül. Mikor aztán ráunt a huzamos kóterre, azt eszelte ki, hogy álmokórosnak állította magát, amire Triesztbe utalták át, a kórházba. Azóta ott szunyókált egyvégben. Valami hat hét óta...

— Van esze, — fűzte tovább Sándor Jóska — mert a harmadik hónap vége előtt szabályszerűen jelentkezni fog, mint lábbadozó. Ha ugyanis három hónapnál tovább horkolna egyfolytában, meg keltene dupláznia a szolgálati esztendőt. Ámde egy héttel később újból álmorkóba esik, amire újból szundikálni kezd Trientben ...

Ezzel szemben holtbizonyosnak tetszett, hogy Gruber Nándi egyetlen csillag nélkül, mint közvitéz-önkéntes fog hazakerülni Bozenből, szeptember végével, de mit törődött azzal Gruber Nándi! Legalább szendereg valamit az alatt az egy kis esztendő alatt...

Már-már tébolyító volt ama régi köd a régi Linzben ... Néha kivonultunk a Gyár-kaszárnyából, abban a kába magunk-altatásában, hogy talán felszáll a köd, kiszakadnak a felhők és sütni fog reánk a nap ... Ámde — egymás kezét fogva — alighogy kibotorkáltunk volna a kaszárnyakapun, máris vissza kellett fordulnunk, mert féllépést nem láttunk a világból. Tapogatózva meneteltünk vissza a ködből s kirukkolás helyett iskola kezdődött olyankor. Azonban lanyhán folyt az előadás is, miután senkinek sem volt kedve magyarázni a mindent elnyelő ködben. Legtöbbször hát az ágyon heverésztünk végig s így henyéltünk, honvágytól epesztve.

Mind együtt voltunk császárvadászönkéntesek a Gyár-kaszárnyából. Csak Szedlák hiányzott.

Ez a Szedlák patikus lett volna polgári foglalkozásra nézve, de soha nyugta nem maradt. Ahelyett jányok és menyecskék után leleskedett. Egy késő délután, amikor még mindig nem repedezett fel odakint a köd s mi hallgattunk veszteg-hevertünkben, lihegve és kapkodva rontott be Szedlák:

— Most megfogtak, az istenfáját!

(Mert el kell ismerni, hogy fiaskóit mindig megval-
lotta férfiasan).

Valamelyik önkéntes megmozdult az ágyon. Talán
a tömzsi Vida:

— Oszti ki fogott meg?

— Az, apa, — lihegte Szedlák pajtás. — Épp ölel-
getni próbáltam a jányát, amikor olyat húzott rám egy
karóval, hogy majd a vesém szakadt le...

S csakugyan, ha valaki figyelmesebben vizsgálta meg
katonaköpenye hátsó felét, a két lapocka között föl lehe-
tett fedezni a karóütés nyomát.. Ugyanakkor keservesen
kinyújtott kiáltás vert föl mindnyájunkat a ködből:

— Ge-e-ewe-eehr he-e-ee-era-a-a-auuus!

Aztán csönd állt be és senki nem szólt egy szót.
Szedlák önkéntes lehúzta magáról a mantlit, le a blúzt s
vakarózni kezdett.

Később fölillant szegényesen a szoba lámpája: ta-
lán a naposkáplár gyújthatta meg vagy valamelyik szol-
gálatra kirendelt porosfűlű. A köd egyre hömpölygött és
dagadt s dühödten ostromolta az ablakot. Mintha egy el-
merült búvárhajóban hevertünk volna az óceán mélyén.
Tarkónk alá dugott tenyerekkal hevertünk az ágyon, a
várszerű Gyár-kaszárnyában s Oláh Danira gondoltunk
egytől-egyig. Oláh Danira, akinek április elején kellett be-
vonulnia közénk, mint medikus-önkéntesnek és akinek
olyan hangja volt, mint a fülemilének.

Bűvös és csattogó.

VÁRTÁN

Egy szerdai vagy pénteki napon — nem emlékszem már jól — löportorony-őrségbe osztottak be a Siegmundskrone nevű régi várba. Velem együtt vártára rendelték ki Gruber Nándi önkéntespajtásomat is, aki sátáni gúnynyal bólogatott maga elé:

— Na, legalább alszok egy jót!

— Hol, te ember? — néztem rá meghökkenve. — Az őrségen?

Nándi pajtásnak felfénylett a szeme:

— Csakis!

Tudtam, hogy Gruber Nándi haderőellenes lázadásra is képes, ha szunyókálásról van szó egyszer. Többízben megjövendöltük neki a bozeni kettős kaszárnyában, hogy előbb-utóbb nyakát fogja szegni a szünetlen horkolás. Most, a legutolsó pillanatban hatni szerettem volna reá s ezokból könyörögve fordultam hozzá:

— Gondold meg, testvér, hogyha őrségen találnál elszunyókálni, vagy főbelőnek, vagy vasraverve szállítanak a hadtest innsbrucki börtönébe ...

Gruber Nándi sok gúny s még több főlény között mért végig:

— Százszor megmondtam már, hogy pesti proosztók vagytok egytől-egyig és ha rátokszól az őrmester, halálragyulla, dtok egytől-egyig. Igenis, akkor alszom, amikor rámgön! Ha legkisebb kifogásod van ellene, siess panaszra a hadtestparancsnok úr őexcellenciájához, mármint Dankl

tatához és jelents föl... Nekem az egész császári és királyi haderő — smarn!

— Eszelős ember — mondtam kétségbeesve.

Gruber Nándi, a bozeni császár vadászok egyévi önkéntese ezt már nem hallotta, mert faképnél hagyott. A helyett kabócalábaival végigkalimpált a kaszárnya folyosóján s álmos szemmel nekilátott a készülődésnek. Hisz érintettük már, hogy álmos volt szakadatlanul. S úgyahogy rendbeszedte a bornyúját, mivel féltizenkettő körül indulnunk kellett az őrőségben: pontosan egykor volt az őrősváltás a siegmundskronei várban.

Ott szökken magasba ez a mohos vár egy sziklafokon, alig órányira Bozentől délnek, az Etsch vize partján. Babonás félelem és titokzat lengte körül s azok a császár vadászok, akiket ottani várőrségre rendeltek ki napi-parancsban, előre szorongtak s magukban hálát mondtak a Mindenhatónak, ha — huszonnégyórai szolgálatuk leltével — menekülhettek onnét. A vár tornyai és az iszonyú kőfalakkal kerített rejtelmes udvar alatt annyi puska-por volt eltemetve, hogyha egyszer robbanni talált volna, égigröpített volna vizeket, völgyeket és havasokat. De nem is emiatt való volt a császár vadászok szünetlen szorongása, hanem az ellenőrizhetetlen és nyugtalanító mendemondák okából. Mindenki tudott róla, hogy a vár bástyáit „dél-felől” belopakodott ellenséges kémek tartják szemmel, akik felhőkig szeretnék robbantani az egész hegyfokot s nem egy vénkatona akadt, aki késő szombat-estéken eltűnődve regélte a borzongó regrutáknak, mint puszkázott le egy-egy halálraszánt taliánt, amint épp a toronykapu fölött kapaszkodott föl lihegve a kőfalon... Egész tömeg ilyen legenda járta a kaszárnyákban s ezért borsózott a háta valamennyi tiroli legénynek, ha éjszakának évadján a

siegmundskronei várban kellett strázsálnia, zakatoló szívvel számolgatván a percek nehéz múlását...

Most hát egyszerre ketten is belesodrótunk a várórségbe önkéntesek: Gruber Nándi, meg magam.

Féltizenkettő körül indítottak útnak, miután a szolgálatban állt százados lelkünkre kötötte mégegyszer és utoljára mindnyájunknak, hogy a várkapun belül dohányozni tilos, fényjeleket adni tilos, de még egy gyufát fellobbantani is. Különben az életünkkel játszunk minden szempillantásban.

Állhatott az őrség húsz katonából. A szakaszvezető-parancsnok haladt az élen, utána mi ketten Gruber Nándival és mialatt magam különös gondolatok közt igyekeztem a szakaszvezető sarkában, Gruber Nándi fesztelenül csapkodott bakancsaival a sárban.

Mert akkor már mintha tavaszodni kezdett volna.

Déli szél lengett, egyre lengett a Garda-tó felől a keskeny völgyek hosszában és noha a havasok csúcsain sziklarepesztő hideg fagyasztott meg mindent, repeső szívvel vizsgálgattuk, hogy a kaszárnya megetti bokrok mintha pattogni kezdtek volna már. Mert odafent, a felhőkön is túl, sarki-világ volt nyárban is, idelent azonban, az enyhe völgyekben rózsák nyiladoztak március végén.

Én-Teremtőm, hogy vártuk a tavaszt ama régi esztendőben! A tavasz jelentette nekünk a megkönnyebbülést és ámbár éreztük sejtelemszerűen, hogy a melegebb idővel még leketlenebb hegyimarsok napjai következnek el reánk a sziklák között, azt is tudtuk, hogy minden óra közelebb visz bennünket a szeptembervégi nagy szabaduláshoz. És akkor mehetünk haza mind-mind, Nagy-Magyarországra...

Egyelőre azonban a fényes lucskot kavartuk bakancsainkkal, a siegmundskronei vár felé igyekeztünk...

Áthaladtunk már az Etsch karcsú hídján, lihegve kapaszkodtunk föl, a sziklafoknak s ott, a várkapun — bizonyos jeladás után — kidugta fejét az egyik őrszem. Néhány percen belül lefelé haladt már a hegyen a régi várta, a helyét pedig mi vettük át huszonnégy órára.

Az őrszobában a szakaszvezető-paranesnok ismételten figyelmeztetett bennünket a halálveszélyre, melybe belebukhatunk a legcsekélyebb vigyázatlansággal, a kiállított őrszemeknek pedig lelkére kötötte, hogyha bárkit is venének észre, aki a kapu fölött, avagy a sziklafalakon kapaszkodnék be lihegve, abban a szempillantásban puffantásák le!

Gruber Nándi pajtás édesen szuszogott már akkor.

Öt-hat prices nyúlt ki szép-sorjában az őrszobában s Gruber Nándi, mihelyt lehányta magáról a szerelvényt s fegyverét szegreakasztotta, abban a pillanatban végig is nyúlt az egyik deszkanyughelyen s abban a pillanatban aludt is már.

Parancsnokunk, ez a derék tiroli legény, vakarni kezdte a haját:

— Megfoghatatlan, mennyit alszik ez az Einjähriker Gruber s mégis álmos szakadatlanul!

Majd felém fordult:

— Arra gondoltam, hogy mivel önre éjfélutáni egykor kerül sor az örökösben, önkéntes úrékat együtt állítom ki posztra... ön legalább szemmeltartja majd, úgyahogy, ezt az Einjähriker Grubert.

— Nem sok illúzió van hozzá, szakaszvezető úr — feleltem illemtudón.

Csaknem áhítatos hangulatban múlt el a délután. Hiszen a tudat, hogy egyetlen szikra vagy felsuhanó láng a halálunkat jelentheti, mindnyájunkat meghatott. Halkan

beszélgettünk: magam távoli hazámról, a tiroli fiúk havasi szülőföldjükről. Este volt már, elékotortuk a vacsoránkat, csak Gruber Nándi nem volt hajlandó feltápászkodni: éhesen horkolt tovább. A szakaszvezető feléjeszolt ugyan, hogy itt a vacsoraidő, Nándi pajtás azonban egyet rúgott vicsorgófogú bakancsával:

— Kuss!

S horkolt tovább.

Hagytuk... Vacsora után, akik bentvoltunk még az őrszobában, elbeszélgettünk keveset, maguk az őrszemek két-két órában váltakoztak. Később magam is rádültem az egyik priccsre azzal, hogy éjfélutáni félegy előtt ne ébreszenek föl... Hanem az a négy óra, mely addig tartott, mintha két szempillantás alatt röppent volna el az álom szárnyain. Mert akkor fölráztak... Amint álmos szemmel végignéztem volna az őrszobán, amelyet egyetlen méces világított bátortalanul, Gruber Nándival az őrség fele dulakodott, hogy talpraállítsa valami módon.

Végre sikerült lelket verni beléje. Nándi pajtás is elnézett az őrszoba hosszában s mikor a derékszíjat kezdte volna fölcsatolni, annyit dörmögött az orrán át:

— Srácok...

Negyedórán belül vártán álltunk már ketten: magam a téres várudvaron, melyet fányi bokrok tettek még titokzatosabbá, Gruber Nándinak a főtornytól felém és vissza kellett volna járkálnia lábujjhegyen.

Köröskörül szokatlan éjszaka volt ama régi februárius hó végén.

Félig-sejlő körvonalakban tetszettek föl a vár barna kőfalai, a sűrű felhők hátában tehát a holdnak kellett bujdosnia valamerre. Puha szél lengett a Garda-tó felől s összébbvontam nyakamon a köpeny gallérját. S a szelíd

szélben fel-felsőhajtottak a bokrok, mialatt nyögni kezdtek a fák. Szorosabban markoltam meg a fegyver tusát s nesztelenül húztam el föl és alá a kanyargó és halott ösvényen, a falakon kívül olykor mintha lihegett volna valaki s olykor mintha egy óriási és barna alak bukkant volna föl a faltetőn. De egy szemhunyás alatt eltűnt megint, csak a szél suhogott tovább s magam újból magánosan és meredten álltam az ijesztő ösvényen. A bokrok mélyen hajbókoltak.

Gruber Nándinak híre-hamva sehol. Kemény parancs volt pedig, hogy az ösvény felső végében találkozunk kell minden forduló után.

Meg-megálltam, fülelgettem: csak a szél zsongott, melynek a tavaszt kellett volna hoznia rövidesen. Ámde hiába hallgatóztam, mert a főtorny felől, ahol Gruber Nándinak kellett volna állania szigorú strázsát, semmi semmi nesz.

Mária-Anyám, csak nem aludt el a boldogtalan! Csak nem maradt őrszem nélkül a vár legveszélyesebb része!

Nem bírtam tovább ...

Ahogy megint az ösvény legfelsőbb pontjához értem volna, lábujjhegyen osontam tovább, a főtorny irányába. S a kísérteti derengésben dermedten torpantam vissza váratlanul: a löportoronytól alig huszonöt lépésre, egy suhogó bokor tövében ott fűrészelt Gruber Nándi. Nem is fűrészelt: brugózott! Karikába kunkorodva, édesdeden. Még a bornyút is levetette magáról: azt használta fejéjének. Puskája a földön hevert.

Felhorkantam ekkora komizságra. Rázni kezdtem s visszafogott dühvel súgtam a fülébe:

— Ember, ember, mit csinálsz?

— Alszom — dűnnyögte vissza minden izgalom nélkül.

— Hát nem tudod, te szerencsétlen, hogy ezért a szörnyű kötelességmulasztásért vagy huszonötévi börtön vagy golyó jár?!

— Hadd járjon! — motyogta félálomban.

Kétségbeestem:

— Ember, ember, térj eszedre!

Abban a pillanatban egyet rúgott belém, hogy recscent a bokám:

— Pakolj innét, stréber s ne avatkozz a magánügyeimbe!

S a másik fülére fordult.

Keserűségtől ellepve, tehetetlen haraggal surrantam vissza őrhelyemre s lépést járkáltam föl és alá az ösvényen, miközben most már a főtorony környékét is kénytelen voltam szemmeltartani. Furcsa derengés volt körülöttem! A hold a Latemar fölött bujdoshatott valahol, gyászszínű felhők ültek a Dolomitok csúcsain, sima szél lengett a Garda-tó felől, a fák megbólintották rá a fejüket, a bokrok pedig sóhajtoztak a siegmundskronei vár udvarán, mintha mély titkokat sugdostak volna egymásnak. Valahányszor a bástyasziklákra kaptam föl a szememet, ködszerű alakok bukkantak föl odafent, mintha eszeveszett alakok kapaszkodtak volna. Lihegve és befelé! Voltak pillanatok, mikor már-már célba akartam kapni a fegyvert . . .

Kivárhatatlanul másztak a másodpercek.

Egyszer aztán közeledő lépéseket hallottam az őrszoba felől. Abban a pillanatban tudtam, hogy őrségváltás következik s abban a pillanatban ész nélkül vágattam Gru-

ber Nándihoz. Basszusban hortyogott. Megkaptam a gal-
lérját, rázni kezdtem:

— Jönnék!

Megdörzsölte a szemét, ásított, fölkecmergett, magára-
emelte a bornyút s vállára lökte a fegyvert:

— Teremtésit, még itt se hagynak békét az embernek!

Három perc múlva a melegtől fülledt őrszobában vol-
tunk már. A katonák szerteszórva aludtak a priccseken és
a padlón, csak a szakaszvezető-parancsnok őrködött egy
méc s sápadt fényénél. Véletlenül rápillantott Gruber
Nándira s jól látta ekkor, hogy havas a Nándi köpenyének
háta. Rámnézett aztán s a fejét csóváltatta. De nem szólt
semmit.

Öt perc múlva Nándi pajtás mélyen lélezett már az
egyik priccsen.

Azon az éjszakán sokáig, igen sokáig beszélgettem
félhangon az őrségparancsnokkal a tiroli havasok világá-
ról... Később kinéztem a várudvarra: kelet felől élesen
virradt s szél lengett a Garda-tó irányából.

S havasi pírban égett a Rosengarten.

RÉGI SZOMBAT-ESTÉK

Szombat-este lett megint a fárasztó havasi marsok után...

Alkonyat felé, amikor Meran irányába rég lecsúszott már a nap, legalább félóráig izzott még tündéri pírban a Rosengarten feje. Egyesek, köztük minden föltevés szerint Pisky Zoltán is, a kintinban ültek korsó-sör mellett s bizonyára Oláh Dani leendő önkéntes-medikusról beszélgettek, akinek április elsején kellett bevonulnia Pestről és akit szívszakadtan vártunk egytő-egyig. Mert Oláh Daninak az volt a híre a bozeni kettős kaszárnya egyévi-önkényesei között, hogy minden nótát tud a világon s azonfelül nagyszerűen ért a felsőterchez. Általában az volt a közhit, hogy az öreg, ha belemelegszik egyszer, úgy csattog a hangjával, miként a fülemile.

Hát ezért várták oly nehéz szívvel Oláh Danit.

De messze volt még az április. Ebben az időtájban alig voltunk túl a karácsonyon néhány héttel. Odakint sípolt a szél s havat kergetett maga előtt és hogy szombat-este lett megint, a nehéz gyakorlatok után mély csöndbe süllyedt a kaszárnya. Csak a kintin felől vert el hozzánk eközben egy hazavágy akadó katonadal:

*Jaj, Istenem, merre van az én hazám,
Hol sirat most engem az édesanyám?*

Úgy tetszett a tompa hangok között is, hogy Roncsik Jenő pajtás viszi a dallamot fejhangan, azaz fisztulában,

miközben mély hangon morgott hozzá valaki. Csak Ráczy Gusztáv testvér lehetett az illető, senki más.

Csendbe süllyedt hát a bozeni kaszárnya, mintán az őrmester úr is rendbeszedte magát, felhúzta fehér, kesztyűjét s a városba ment valamerre. Előbb azonban kiadta a kemény utasítást a daliás Grauss Anton szakaszvezetőnek, aki tisztelegve állt meg előtte:

— Szakaszvezető Grauss, azt mondom én magának, csend legyen a kaszárnyában, amíg odaleszek! Mertha valamelyik gombóckedvelő jáger kezdene itt abajgatást, amíg nem vagyok odahaza, lesz majd dolga a kardomnak...

S maga elé gondolkozva tette hozzá:

— A lapos felével persze...

— Igenis, őrmester úr! — tisztelgett keményen Grauss Anton.

Schultze őrmester úr, távozóban, visszaszólt még:

— Tekintettel a szombat-estére, a fiúk táncolhatnak a nagyszobában, ez természetes. A harmonika is szólhat, de csak módjával... Minden mahlojkáért magát teszem felelőssé. Anton Grass!

— Igenis, őrmester úr! — válaszolt kemény hangon a szakaszvezető.

Schultze őrmester úr visszafordult másodsor is és kezével intett a szakaszvezetőnek, ám ezúttal enyhültebb kedéllyel már:

— Na, szervusz!

S elment a hóvihárban. Alighanem a választottjához.

Mi ketten a nagyszoba egyik ágyán üldögéltünk ezalatt: Sándor Jóska kenyerespajtásom meg magam. Távoli hazánkról beszélgettünk, nagy kihagyásokkal. Gruber Nándi, pajtás csak azért nem volt köztünk, mivel a trienti katonakórházban hevert akkor is, mint szimuláns. Komoly

szándéka volt ugyanis Nándinak, hogy most az egyszer kialussza magát... Alaposan!

Ültünk az ágyon ketten s kissé nekiszontyolodva váltottunk egy-két szót olykor. Azon keseregtünk elfacsarodott szívvel, hogy negyedik hónapja állunk fegyverben, lihegünk a havasokon, ladik-bakancsainkkal csikorgunk a sziklákon és semmi-semmi reménye, hogy október elseje előtt hazamehessünk ... Nem volt szabadság senkinek, mivel a Balkánon szakadatlanul zúgtak az alatt az ágyúk. Alig akadt magyar fiú Tiroiban, akit ne bántottak volna az akkori kemény napok. Hiszen nem volt a sorainkban egy sem talán, aki után egy-egy kislány ne pityergett volna Magyarországon.

És amíg beszélgettünk volna ketten, hat óra lett észrevétlenül. És pontosan hat órakor megállt a nagyszoba előtt Schranzhofer bundás s olyat tapsolt a tenyerével, hogy visszhangban csattant meg tőle a hosszú-hosszú folyosó:

— Meine Herren, singen und tanzen!

Erre a tenyérsattintásra özönlenni kezdtek mindenfelől. S mind-mind a nagyszoba felé.

Jöttek az egyes szobákból a legények, sőt az első és harmadik emeletről is sokan. Mindazáltal nem keveredtek el a nagyszobában, hanem bizonyos rend szerint sorakoztak föl: elől a harmadik esztendejüket szolgáló véncsonatok, leghátul az elsőéves jágerek, a porosfülüek, akiknek harsányan kellett kacagniok az öregek egy-egy szellemes^ ségére és ha a véncsonatok beszéltek, kötelesek voltak tisztelettel befogni a zupalesőt...

Ez volt a fegyelem!

Hideg szél zúgott már odakint, enyhe meleg volt idebent. Mi ketten kíváncsian figyeltünk Sándor Jóskával, az

egyik ágyon üldögélve. Mert szerettük ezeket a szombat-estéket, melyek bajtársi jellegűek voltak minden esetben. Schranzhofer, ez a sok tréfát elkövetett fika, ismét csattintott a tenyerével hármat s éleset kiáltott utána:

— Meine Herren, zum Tanzen!

Abban a pillanatban a kályha melletti sarokrészben nekikezdett egy kéziharmonika s mellette két szájharmonikás kezdte fújni a tánchoz.

Tiroli tánc volt!

Abban a szempillantásban kiállt a legszélre Mittelmayer szakaszvezető, ez a karcsú altiszt, hogy összekapaszkodjon a magas és csontos Gasthof érrel, minden idők legvénebb bundásával, aki — tekintélyben — mindjárt a Schultze őrmester úr után következett. Lóképű havasi legény volt ez a Gasthofer s amire kettőt pillantottunk volna, már járták összeakaszkodva, miként a vihar ... S aközben ilyeneket kiáltoztak:

— Ichaha!.. Jochaaha!

Erre az ujjongó kiáltásra, mintha csak jelszó lett volna, összefogóztak kettesével a többiek is: altisztek, öregcsontok, sarzsik s szánalomraméltó porosfülűek, e bagázsalakok... Két-három percen belül szélvész-szerűen forogtak mindnyájan s szörnyű-nagy bakancsaikkal pedig rúgták a padlót, hogy rezegni kezdett a kaszárnya épülete.

Akkor már egyetlen dörgő tömeg volt a század!

Gasthofer (az öreg) és Mittelmayer szakaszvezető verítékezni kezdtek a középben, mialatt egyet-egyed tapsoltak s ennekfolytán magasba szöktek félreCAPOTT sapkáik, már Schranzhofer is belesodródott a forgatagba s annyi igyekezettel rakta a lótolvaj, mintha lénungot kapott volna érte... Ott lehetett látni Grauss Anton első szakaszvezetőt is, akit — mint tudjuk — távozása előtt fele-

lőssé tett a kaszárnyai rendért Sehultze őrmester úr és pedig a dolgok minden vonatkozásában. Lelkesen juchézott Grauss Anton, ez a legdélibb altiszt, aki, háború esetére, az ezred zászlótartójává volt kiszemelve máris... Altisztek, tisztesek, véncsontok s pupák zöldhasúak dörögtek-dörögtek egyetlen kavargásban, azalatt pedig az olasz pajtások csendes pipaszó közt gyönyörködtek bennük, a német bajtársakban. Az olasz császár vadászok tudnillik abban tűntek ki inkább, hogy fárasztó menetek alatt talián dalokat énekeltek. Énekeltek négy hangra, de hogy!

Az egész kaszárnya dörgött a bakancsok nehéz dobogásától, odakint Bozen házai sípoltak s a havasok zúgtag az orkánban, amikor meglep ésszerűen feltűnt Sehultze.

Feltűnt az őrmester úr, miután időelött találta eligazítani dolgát s megállt a kályha előtti szabadabb kis helyen, apró asztalka mellett. Megpillantotta a három harmonikás legény, abbahagyta a harmonikázást s felpattanva tisztelgett...

Schultze őrmester úr fehérkesztyűs kezét kissé szórakozottan emelte sapkája ellenzőjéhez. De mivel ugyanakkor félbeszakadt a tánc is, az őrmester úr leereszkedve szólt oda a harmonikásoknak, olyan hangon körülbelül, mint ahogy a tisztektől hallotta:

— Weitemachen!

(Azazhogy csinálják csak tovább!)

Pillanatok alatt zengett-zúgott megint a tiroli tánc, a fiúk pedig, akik búcsút intvén szülőföldjüknek, eszten-dők óta éltek császári koszton, összekapaszkodtak, bakancsaikat csattogtatták s húzták a harmonikások. Úgy járták a császár vadászok, annyi kötelességérzettel s olyan padló-döngetéssel, hogy remegett belé a kaszárnya. Sehultze őrmester úr helyetfoglalván az apró asztalkánál, lehorgasz-

totta fejét... Mintha neki is szívére mentek volna a katonavilág nehéz emlékei.

Dörgött a kaszárnya ... Dörgött minden ...

Mittelmayer szakaszvezető és Gasthof er öregcsont *úgy* járták már, hogy ömlött róluk a verejték s aközben azt rikkantották élesen:

— Icha!... Joucha!

Odakint orkánban tomboltak a havasok, idebent vad erővel táncoltak... Mi pedig, Sándor Jóska kenyeres-pajtásommal ketten, üldögéltünk a sarokágyon és míg gyönyörködtünk volna a forgatagban, kis szomorúság is lengett körül. Mert messzi hazánkra gondoltunk mindaketen s ráadásul egy-egy kesergő kislány könnyeztetett miatunk magyar földön.

Azalatt pedig észrevétlenül közeledett a kilenc óra. Közeledett a kilenc óra, mert Schranzhofer, ez a mindenre elszánt alak váratlanul a középre pattant ki s hármat csattintván a tenyerével, nagyot kiáltott:

— Uraim, figyeltem! Uraim, nyomban itt a takarodó! Uraim, most — bevett, szokás szerint — elénekeljük az ősi dalt!

Egyetlen szempillantás alatt egymás vállára tették karjaikat, széles körben s akkor belefogott valamennyi császárvadász a bús katonadalba:

*Ich hatte einen Kameraden,
Einen besseren findest du nit...*

Harsányan zengett a kardal. Itt már Schultze őrmester sem fölényeskedett többé, hanem felállt s vitte-vitte a katonadalt annyi megmatódással, hogy könnyei lepotyogtak a bajusza végénél:

*Die Trommel schlug zum Streite,
Er ging an meiner Seite,
In gleichem Schritt und Tritt...*

S szállt a búcsúzó kardal viharosan és szilajul, mely szólt arról, mint esik el a harcoló katona oldalán a legjobb bajtárs. S valamennyi legénynek könny csillant meg a szemében. Mert olyan időből való lehetett a gyászdal, amikor Custozzánál lihegtek még a császárvadászok... Ezeket az emlékeket pedig feledni nem lehet...

Hanem végeszakadt ennek is!

Mert a vártán egyszerre megzendült a takarodó. A zúgó orkánon át fölragadt a csillagtalan égig talán, négy hornyista is fújhatta ugyanegy pillanatban... Keményen és fenyegetően zengett a takarodó: ágyba kellett bújniia valamennyi jágernek.

S a nagy csenden keresztül magyar nóta vert át hozánk erőtlenül. Valahonnét a kantin irányából. Mintha azt vitte volna valaki:

*Én vagyok az, aki nem jó,
Kocsmajtó-nyitogató,
Édesanyját-szomorító...*

Később elhalt ez is. Az orkán tombolt s havat kavarván, döngette a világot. Csak a napos-alvadász közeledő és távolodó léptei hallatszottak be a folyosóról: kop-kop-kop ... Mi ketten Sándor Jóska pajtással nyakig húztuk magunkra a takarót s egy-egy szót váltottunk olykor halkán...

Távoli hazánkról beszélgettünk.

OLÁH DANI MEGJÖN

Már hetekkel előbb megelőzte a híre Oláh Danit, hogy mégis rászánta magát végül s bevonul a császárivadások 2-ik számú ezredéhez Bozenbe, leszolgálendő medikusi fél-esztendejét. Pestről üzengetett nekünk Déltirolba, hogy most már visszavonhatatlanul jön s felhúzza magára a cs. és kir. mondurt. Mellesleg idevetve: ő maga „feleser-aszpiráns”nak címezgette magát minden alkalommal.

Hát meg is jött, de egy napot késve s akkor is tüstént a kintinban ütötte föl főhadiszállását, anélkül, hogy szabályszerűen lejelentkezett volna a századparancsnoknál.

Április elsején érkeztek meg Bozenbe a legszemreválőbb orvostanhallgatók, de még ezek közül is kitűnt a három legnyalkább pesti fiú: Rumbach Pista, Schmiedt Miklós és Stoll Kálmán... Oláh Dani ezzel szemben már előre jelezte nekünk, Pestről keltezett levelében, hogy fűtyöl mindenfajta eleganciára, ellenkezően: arra fog törekedni, egész szolgálati ideje alatt, hogy önkéntespajtásaitól egyhangú határozattal megkaphassa a „bundások bundása” címet.

Mihelyt betette lábát a kaszárnya udvarára, zöld katonaládikáját mindenekelőtt a kintinban helyezte el, ő maga is beült a tiszteteknek és önkénteseknek fentartott különhelyiségbe s rendelvén egy korsó sört, dalolgatni kezdett egymagában.

Mi kétnapos hegyigyakorlaton jártunk éppen, valahol a Mendel kapaszkodóin szállván szembe a meráni zász-

lólaj ellenében s farkaséhesen és holtfáradtan vonszoltuk be magunkat a bozeni kettős-kaszárnya udvarába. Abban a pillanatban élénk nótaszó ütötte meg mindnyájunkat a kantin ablakán át s abban a pillanatban meglepetve pillantott reám Roncsik Jenő pajtás:

— Fogadjunk, hogy Oláh Dani mulat odabent!

— Lehetetlen, — s hitetlenkedve forgattam a fejemet. — (Elvégre még le sem jelentkezhetett s tökéletes képtelenségnek tartom, hogy egyszerűen tivornyázni kezdjen a laktanya ivójában!

Akkor már többen figyeltek fel az önkéntesek közül, mialatt a századok legényei fáradtan húzták lábaikat az emeleti kaszárnyaszobák felé. Csakugyan, magyar nóta vert ki az ablakon, mindig ugyanaz az egy, amelyet sohasem hallottunk azelőtt:

*Sáríka, Sáríka, kis szentem,
Én magát oly nagyon szeretem ...*

Itt már Jó Dömötör Dániel sem bírt magával többé s ujjongva kiáltott fel:

— Mégis Dani lesz, a betyár!... Ismerem a hangjáról, aztán ő szokott ilyen éles csuhaj okát rikkantani közbe!

Lélekszakadtan loholtunk mind a kantin irányába, tizenöten legalább, akik a pesti egyetemi évekből barátságot tartottunk fenn Dani pajtással. Szinte betörtünk az ajtón...

Valóban Oláh Dani üldögélt ott, a hosszú deszkaasztalnál. Ült olyanformán, hogy balmarkát a tarkójára helyezte, mialatt jobbkeze mutatóujjával magasan fenyegetőzött a levegőbe. Ferrant főhadnagy tisztiszolgája pro-

balta kísérni szájharmonikán, aki is olasz nemzetségű lévén, pazar zenei hallással rendelkezett.

Ahogy rátörtünk volna, a nyakába estem:

— Isten hozott, Danyikám!

Oláh Dani felállt, némileg fanyar mosollyal és sorbakezelt régi pajtásaival. Azoknak, akikkel akkor találkozott először az életben, bemutatkozott kurtán s akkor nagyhercegi gesztusra lendítette ki a karját:

— Gyerekek, ma a vendégeim vagytok egytől-egyig... De jó lesz sietni, amíg tart a hazai összegből!

— Dani te! A többi medikus már tegnap bevonult, mint halljuk — vetette közbe Hallósy Jenő pajtás.

Oláh Dani fölényesen válaszolt:

— Azok aulikus alakok egytől-egyig, hát siettek, hogy majd belefűlladtak, Oláh Dani ezzel szemben ráér... Igaz másfelől, hogy magam is a kitűzött időben indultam el Pestről, ámde Klagenfurtban el találtam mulatozni kissé egy szemrevaló karintiai hajadonnal, hát innét a huszonnégyszáz éves.

S fesztelenül szólt oda az olasz kantinosnénak:

— Gnädige Frau, tizenhat korsó sert a barnából!

A kantinosasszony annyi esztendőket magyar önkéntesektől több magyar szót szedett föl magára s ezúttal is megértvén a Dani utasítását, nyomban szállította a tizenhat korsó barnasört. Mi aközben felsiettünk laktanyai szobáinkba, elrakosgattuk a szerelvényt, igazítottunk valamit a derékszíjjon s megdörzsölvén hegyjáró bakancsainkat, visszasiettünk a kantinba.

Micsoda hangulat volt már akkorára odabent!

Ott ült a hosszú asztalnál Pisky Zoltán infámis derűvel, miközben humoros eseteket adott elő addigi hat hónapos bundáséletünkből. Barwitzius Ferdinánd szivarra

gyűjtött rá, (a Dani kontójára persze), ott könyökölt el-dülve s teméntelen honfibu terhe alatt Rácz Gyuszi pajtásunk, aki trónfosztó alapon állt, erről azonban vakkantani sem mert, különben jaj lett volna neki! Apor pajtás sem hiányzott, aki gorgonzola-túrót rendelt a ritka alkalomból s egyszer csak benyitott nyalkán Major Laci, aki a legelső császárvadász-önkéntes volt abban az esztendőben. Ahogy meglátta Danit, összezsapta a kezét:

— Hát te is megjöttél, testvér?

— Meg — bólított igen méylen Oláh Dani, mivel lehetett benne úgy három liternyi sör... — Hanem tudjátok-é, gyerekek, olyan egy nótát hoztam magammal hazulról, hogy... hajaj!

S csontos állát beletemetvén a markába, belefogott:

Sáríka, Banka, kis szentem,

Én magát oly nagyon szeretem ...

Egykettőre beleavatkoztunk a szerelmes dalocskába mind-mind, a 2-ik tiroli császárvadászvezred önkéntesei. Mert valamennyiünknek meg talált fájdulni a szíve egy-egy messzi kislány után.

Hat kemény hónapja álltunk fegyverben akkor ... Alighogy kiképeztek, megkezdődtek a havasi gyakorlatok s attól fogva minden harmadnap hó porzott kegyetlen bakancsaink alatt. Bekóboroltuk a Rosengarten tájait, fölkerestük a Penegal hajószító meredélyit, kergetőztünk a Latmenar fogazott csúcsainak lábánál s olykor, ha megállapodtunk fél-lélekzetre, túl a felhőkön, hol már csak a téli nap szikrázott felettünk szemvakítón, fel-felsejlettek egész Tirol sziklarémei olyan tündéri és meredt összevisszaságban, hogy megdideregtünk ijesztő szépségeiktől... Láttuk a brentai havasokat, láttuk égbenyúló szarvával a Cimonét, északkeletről szívremegtetőn ágaskodtak ki a

Drei Zinnen kéményei s lázas messzeségben mintha az innsbrucki bércek csillogtak volna a hideg napban... Sokszor estünk térdre a kimerültségben és a lavinadörgető orkánban, még többször álltunk álmatlan előőrsön s szuronyaink sivítottak a jeges szélben... És hányszor sóhajtottunk föl távoli hazánk nevére!

Most azonban, hogy megjött Oláh Dani, elfelejtettük minden keserőségünket. Déltirol völgyeiben rózsák virítottak már, tavaszi felhők vágtaztak a mennybolt szerelmes kékségén s szelíd szél játszadozott a hajunkkal. Ez a szél Merán felől lengett a legtöbbször.

A szivaroktól, cigarettáktól és pipáktól vastag lett már a füst, az ebédnek feléje sem néztünk, hisz mindent fizetett Oláh Dani, amikor mély borúban szólalt meg Ráczy Gyuszi:

— Minek is jöttél ide, te Dani? Hisz itt megfojtanak minden magyart!

— Azért jöttem, — felelt félvállról Oláh Dani — mert dacolni akarok velük. Kijelentem már most, hogy füttyölök minden németre!

És miközben meredt csönd tolakodott valamenynyünk közé, Ráczy Gyuszi így beszélt tovább, könyökére támaszkodva s hazafiúi gondoktól ellepve:

— Hiába itt minden erőfeszítés, testvér! Pólya Tóni pajtásunk szakadatlanul hangoztatja például a magyar közjogi álláspontot s mit ért vele? Eddig ötször dugták egyesbe s e pillanatban is be van kötözve. Pedig mi a bűne mindössze? Legutóbb, mikor a vasfegyelem jelentőségét méltatta az őrnagy úr, Tóni közbekiáltott: „Hoch Ludwig von Kossuth!” Most aztán nyöghet...

Másik tenyerébe tette át a fejét Ráczy Gyuszi:

— Sajnos, szaporodik a német, mint a marokkói

Sáska... Mert ne felejtsetek el, hogy valamikor egész Tírolt ősmagyarok lakták! Itt van, teszem azt, nem messze Nomi... Mit jelent ez magyarul? Csodálkozó kérdés: „no, mi?” Csak rázzátok a fejeteket: mondok én még egyebet is! Tudományos alapon tudom kimutatni az *Etnographia* című folyóiratunkból, hogy Svájc egyik sarkában még ma is többezeren élnek Attila egykori hunjai közül...

Itt váratlanul közbeszólt Major Laci, a rangelső:

— No és mi lesz a Biszkayai-öböllel¹?

Ráczy Gyuszi ránézett Major Lacira s súlyos szemrehányás volt ez a pillantása:

— Kozmopolita mentalitású egyénekkal nem tárgyalok!

Mivel kényes volt a pillanat, Oláh Dani élelet csapott az asztalra:

— Mindig a múltat hányjátok föl egymásnak, ahelyett, hogy a jövőre gondolnátok! Én például precízen kidolgozott programmal jöttem ide ... Eltökélt akaratom, hogy én leszek a bundások bundása. Ezekből balbakancsot húzok fel mindkét lábamra, hogy úgy fessek, mintha állandóan féloldalba mennék, a két fülemet meg minden éjszaka visszájára kötöm le zsebkendővel, hogy elálljon a fejemtől... Szavamra mondom néktek, gyerekek, én leszek a kettős monarchia legcsámpásabb bundása s aki meglát egyszer, szája reped ki a röhögéstől!

S az asztalra süjtött másodszor is:

— Rajta!

Akkor már a harmadik hordó sört csapolta az olasz kantinosné. Ugyanakkor belevágtunk mind a Sáríkárról szóló dalocskába. Majd szétvetettük a kantint.

Délutáni kettő lehetett ekkor s olyan volt a hangu-

lat, hogy nem imponált nekünk semmi sarzsi, semmi rang. Ebben az időtájban lehetett, hogy Steiner hadnagy a kantin ajtaja előtt haladván el, az asztaldöngető hejje-hujára meglepetten torpant vissza s magához intette a naposkáplárt:

— Mi van itt tulajdonképpen?

Tisztelgő-állásban jelentette a napos:

— Hadnagy úrnak alázatosan jelentem, a magyar önkéntes urak örülnek odabent, mivelhogy egy új önkéntes vonult be közéjük Budapestről. Valami Dani-nak híják...

— Einjähriger Dani? — nézett maga elé a rokonszenves hadnagy. — Soha nem hallottam.

S dolga után ment, sűrű fejcsóválgatások között.

Április-eleji szél lengett. Mer an felől lengett és áradt, tavaszi felhők szálltak igen sebesen, de magasabban a havasok csúcsainál is, a kantinban viszont kissé elcsendesült a nóta, mert Rácz Gyuszi kezdett beszélni. Ezúttal is a tenyerébe süllyesztvén az állát, miután előbb sodort kettőt vastag fekete bajuszán:

— Micsoda nyelv ez a német nyelv, könyörülő Isten!

Hat hónappal ezelőtt, hogy bevonultam, gyalogsétára indultam egy vasárnap délután az Eggentalba. Egyesegyedül. Látom, hogy az egyik vályúskútnál a következő felírás olvasható: „Das Tränken für Schlachtvieher ist streng verboten!” Huzamos fejtörés után megállapítottam, miszerint az itatás itten szigorúan tilos. Csak a „Schlachtvieh”-vel voltam permanens zavarban, mert szóserint lefordítva „csatamarhá”t jelent.

Karban harsantunk fel mind. Sándor Jóska és Barta Feri az asztalt csapkodta jókedvében.

— Vágómarha, te! Vágómarha!

Ráczy Gyuszi nagy elégtétellel nézett körül:

— Hát ez az! Ilyen példátlan kétértelműségeknek még árnyoldala sem fordul elő a mi zengzetes nyelvünkben! Ezért kezdek bízni többször a magyar nemzet jövőjében!

Oláh Dani új korsó-söröket rendelt. S akkor fújni kezdtük az új pesti dalocskát, első ifjúságunk szilajságával:

*Sárgarigó azt dalolja nekem:
Hogy maga is szeret engem,
Sáríka, kis szentem!*

Nem törődünk már senkivel és semmivel... Azaz-hogy mégis!

Mert váratlanul benyitott a naposkáplár s a sietségtől fulladozva hebegte:

— Az összes önkéntes urakat zászlóalj-kihallgatásra rendelte maga elé az őrnagy úr!... Azonnal! Azonnal!...

— Mi címen? — kiáltotta a naposkáplár felé Eoncsik Jenő pajtás, kissé már zavaros szemmel.

Ijedten dadogta a napos:

— Merthogy a kintin előtt haladt el az őrnagy úr, megütődött az éktelen daloláson, a zászlóalj irodában aztán körülményesen informáltatta magát Steiner hadnagy úr által, hát most alighanem egyesbe kerülnek az önkéntes urak mind!

Oláh Dani széles lendülettel tiltakozott:

— Nekem ugyan nem parancsol semmiféle őrnagy! Mert én még nem jelentkeztem le!

... Három percen belül ott álltunk mind a tizenötven vagy tizennyolcan zsinóregyenesbe-húzott vonalban, a

kaszárnya másodemeleti folyosóján. Az őrnagy az indultól reszketve lépett az első önkéntes elé:

— Sie, Einjähriger, miért ment végbe a kantinban az a kannibáli üvöltés a délutáni besetzung előtt még?

Pisky Zoltán (mert ő állt szélről) bátran vágta ki az igazságot:

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, a kantinban azért ment végbe az a kannibáli üvöltés, mert Oláh Dani medikus-önkéntespajtásunk most vonult be Budapestről s ő fizette a ceppet!

Az őrnagy meglepődött:

— Einjähriger Dani? Dehiszen annak már a tegnapi nap folyamán kellett volna lejelentkeznie! Also, naposkáplár, kerítse elő azonnal ezen individuumot!

A niaposkáplár a kantin felé futott le a lépcsőkön ... Odafönt szálltak a tavaszi felhők és mi zsinóregyenesben feszültünk ki, némileg félrekapott sipkáinkban, az őrnagy pedig visszafojtott indulattal ismételte maga elé:

— Micsoda bagázs-alak!... Micsoda bagázs-alak!

Abban a pillanatban megsejtettük valamennyien, hogy kutyavége lesz Oláh Daninak.

RIADÓT FÚJNAK

Nyár volt, tündökletes nyár. A havasok közé szorított Bozen fölött szinte forrt a levegő.

Nyugatnak, a Guntschna tetején, ahol Jenesien hegyifalacska bújt meg a világ elől, nagy darab selyemzöld pázsit látszott, keletnek a Rosengarten csúcsai villogtak a júniusi napban, észak felől viszont, a Ritten-fensík szőlőkertes oldalából bizonyos időközökben meg-megcsillant valami a kettős-kaszárnya felé. Mintha tükörrel adogatott volna fényjeleket valaki ebbe az irányba. Sándor Jóska önkéntespajtásunk meg is jegyezte tüstént, miközben a kaszárnyaablakon félig kihajolva tünődözött a csodálatos hegyeken:

— Azt hiszem, Gruber Nándinak ad jeleket a babája, hogy ma délután szabadnapos lesz, ergo: teljes bizalommal mehet ki hozzá beseftigung után ...

Gruber Nándi pajtás —szokása szerint — ezúttal is az ágyán heverészett és szundikált. Nem is felelt Sándor Jóskának, mintha méltatlannak találta volna magához ezt a közönséges gyanúsítást.

Csönd támadt utána, ásítózó. Csak a napfény cikázott és remegett tovább a város és a havasok fölött.

Abban az időben minden önkéntes a századhoz került ki már. Félig-meddig utánavoltunk a havasi-gyakorlatoknak s viszonylagos nyugalom állt be a nagymanőver előtt, amikor négy álló hétig kell lihegnünk majd a bakancs-

szaggató ormokon, a felhők fölötti birodalomban és temetői csöndben...

Kevéssel voltunk ebéd után. A 2-ik császárvadász ezred első és második zászlóaljának legényei ledültek kissé a kemény ágyra vagy a kantinban iddógáltak, mély szót-lankodástól környezve. Olyan másfélóra volt ez, mikor a tiszt urak hazatértek némi szünetre, az. őrmester úr viszont szintén lepihent félórácskára.

Csak a nap villogott Bozen város és a szőlőskertek fölött s csak Sándor Jóska nézett ki az ablakon észak felé, mintha távoli hazája jutott volna eszébe. A Guntsehna oldalában föl és alá haladt a közben a hegyipálya két ellentétes kocsija. De az a két kocsi is olyannak hatott csak idáig, mint két nesztelenül mászó bogárka.

Hanem akkor történt valami, amitől csaknem eszüket vesztették a legények!

Riadót fújtak a második zászlóaljnak!!

Odalent, a kaszárnyaudvaron, váratlanul megreccsent a kürt s észbontó jajgatása nem állt meg attólfogva, hanem ott sikoltozott és ijesztett valamennyi bundás dobhártyáján. Abban a szempillantásban megmozdult a kaszárnya s szobák, folyosók és lépcsők dörögtek az eszevesztetten futkosó, havastúró bakancsok súlya alatt... Dörögött-dörögött a kétemeletes épület.

Tíz percen belül az egész zászlóaljnak menetkészen kellett állania a kaszárnyaudvaron: ezt jelentette a riadó.

S mit jelentett menetkésznek lenni?

A háton, a két váll között ott kellett domborodnia a kifogástalanul elrendezett bornyúnak, benne a komótcipőtől a fogkeféig elképzelhető minden készségnek. És mindennek a maga keményen előírt helyén, nem felejtve ki a százhusz élestöltényt sem. A bornyún a mesterien ösz-

szehajtogatott köpenynek, az ember oldalán a tábori-ásónak, a derékszíjon a két patrontáskának s fénylenie kellett mindkettőnek. De fénylenie kellett a két havasmászó bakancsnak is úgy, hogy a bundás bármely pillanatban meg is borotválkozhasson belőle, ha úgy hozná magával a pillanatnyi hadihelyzet... Húsz esztendőnek megszépítő messzeségéből nézek vissza a tiroli katonaéletre s ezért nem emlékszem már pontosan mindenre, mit kellett magávalhurcolnia ilyen esetben a mindenkitől szorongatott császárvadásznak. Arra azonban emlékszem, hogy minden katona citerázni kezdett a kapkodásban, ha riadót fújtak egyszer.

Odalent megállás nélkül recsegett és jajgatott a kürt. Nem sok jót éreztünk ki ebből a riasztó trombitaharsozásból.

Abban a szempillantásban, mikor az udvaron felsivított volna a kürt, magam épp az ágyamon bíbelődtem a bornyúmmal, amelyből minden az ágy közepére volt kikapva ...

Nem maradt vesztegetni-való időm!

Abban a pillanatban hátamra löktem fel a bornyút úgy, amint volt, cikázó mozdulattal felcsatoltam a tábori-ásót, vállamra kaptam a puskát s elfúlt lélekzettel vágattam lefelé, az udvarra.

Elsőnek érkeztem le. S megálltam ott merev haptákba feszülve.

Mert az udvaron akkor már ott volt az őrnagy úr is, miközben vészjéslón recsegett a kürt. Szürke lován ült az őrnagy úr, lova fejét arra fordítva, ahol a fölvert zászlóaljnak kellett majd elrendezkednie.

Szürke lován ott ült az őrnagy úr s miközben kemény vigyázz!-ban álltam, pillanatra le nem vette rólam a sze-

mét, amitől forróság tört ki rajtam. Azalatt elmúlt két perc, elmúlt három perc s én még mindig egyesegyedül merevedtem egyenesbe a kaszárnyaudvaron.

Az őrnagy pedig nézett... Izzadtam e tekintet alatt.

Szerencsémre ugyanakkor másodszor is megdördült a kaszárnya, mely a második zászlóaljnak volt a szállás-helye. Zúgtak a folyosók és lépcsők, mialatt a zászlóalj altiszti és legénységi állományú egyedei fújva és lihegve, egymással előzködve vágtattak lefelé ...

Akkor már a tisztek is ott álltak az udvaron, a kaszárnya főkapuján pedig gomolyogni kezdtek a császárvadászok.

Ott szuszogott a tömzsi Pólya Tóni, mert félkarja beleakadt a bornyú szíjzatába s nem tudott kiszabadulni belőle... Anton Grauss, a legdélibb szakaszvezető is futólépésben igyekezett át az udvaron, hogy elfoglalja helyét szakaszának jobbszárnyán. Nyugodt volt egyébként, mert olyan katonának tekintette mindenki, akít nem lehetett zavarbahozni a legmeglepőbb riadóval sem ... Nagy loholásában puskája agyát a földön húzta Oláh Dani, a bundások bundása, meglátta ezt Steiner hadnagy s felsziszszent tőle magában.

Az őrnagy ült ezalatt szürke lován, szemközt a kapkodva rendezkedő zászlóaljjal. Egy idő óta jobbmarkában szorongatta a zsebóráját s erre a zsebórára tekintgetett időközönként. Fokozódó idegességgel.

És míg a kaszárnya főkapuján dübörgő tömegekben szakadtak kifelé a megriasztott császárvadászok s futkostak összevissza, hogy megtalálják helyüket a sorokban, délnyugat felől az udvarig látszott el a Penegal, amint sötétkék fejét a tiszta mennyboltig fúrta föl. Közel a hátunkban az Eisack vize dörömbölt s a Ritten-fensík sző-

lőligetes oldalából mintha tükörfénnyel akart volna valaki jeleket adni a kaszárnya felé. Hol kialudt, hol felcsillant az az éles fény. Köröskörül szinte zuhogott a júniusi hőség.

A zászlóalj elrendezkedett végül, a sorok zsinóregyenesbe feszültek ki, mert az őrnagy éppen zsebbe akarta dugni az óráját, mikor kínosan rándult meg az egyik bajuszhegye ... Az történt nevezetesen, hogy Gruber Nándi pajtásunk, aki szakadatlanul aludt hol a bozeni kaszárnyágyon, hol a trienti kórházban, — kibukkant a laktanya főkapuján s a zászlóalj felé tartott, hogy belépjen valamelyik helyre ... Hogy izgult-e ? A világerért sem! Jött bőszítő nyugalommal, puskáját keresztbeakasztva a vállán, huszármódra, miközben a bornyút a jobbkarjáról lógatta le...

Meglátta a lajhár alakot az őrnagy s fenszóval kiáltott Steiner hadnagy felé:

— Hadnagy úr! Ezt az eráris élelmet pusztító destruktív csiszliket tegye nyomban lakat alá!... Drei Tage Einzelarrest!

— Pukkadjatok ki! — dörmögött magában Gruber Nándi. Persze magyarul, ami miatt nem érthették a tisztetek. S akkor úgy puskástul, bornyústul a hadnagy sarkába szegődött s megindult az egyes-zárka felé, kissé lógó fejjel. Bizonyára még örült is, hogy a három nap alatt legalább alhatik egyet a priccsen.

Még nagyobb csend csendült föl utána.

S ebben a mély csendben éles hangon kezdte az őrnagy:

— Császárvadászok! Embertelen szomorúság tölti el egész valómat, amint végigtekintek az ezred második

zászlóalján... Tizenegy percre és huszonkilenc másodpercre volt szükség, amíg a riadó szavára menetkészen tudott felsorakozni a zászlóalj. Nem más ez, mint gyászfolt a monarchia haderejének dicső történetében ... Bagázs! Bagázs!

Itt pihent keveset a beszédben, talán, hogy legyűrje magába fortyogó mérgét. Aztán folytatta, csaknem kiabálva:

— Unser Vaterland, Österreich ...

Ennél a három szónál félhangon morgott közbe Rác Gyuszi pajtásunk, akinek tömött fekete bajusza úgy ki volt pederve, hogy valósággal döfött:

— A teremtésit, már megint háttérbe szorították Magyarországot ...

Meghallotta ezt a tiltakozást az őrnagy úr, aki pedzett valamit magyarul s a helyett, hogy felhorkant volna, magyarázó hangon fordult abba az irányba, honnan a dörögés ütötte meg a fülét:

— Amelyik magyar önkéntesnek közjogi természetű aggályai lennének, jelentkezék holnap raportra! Ott majd elintézzük a többit!

Rác Gyuszi persze nem jelentkezett: több esze volt annál!

Hanem akkor egyszerre fölsivített az őrnagy hangja:

— Szégyen borítja orcámat, hogy az a második zászlóalj, melynek ezrede legfőbb császári Hadurunkat vallja tulajdonosa gyanánt, úgy mozog, akár a birkanyáj! Gombócot, galuskát és bimszet falni azt tudtok, de a riadóra úgy gyülekeztek, miként a csorda!... Fúj, bagázs!

Senki nem nyikkant. Visszafojtott lélekzettel, a

drukktól kalimpáló szívvel feszült egyenesbe valamennyi ember.

S ebben a szörnyű, csöndben rámnézett az őrnagy. Nézett rám, nézett sokáig s amikor újból fölcsattant, az volt az érzésem, hogy szeretet és büszkeség árad felém a szeméből, így beszélt, szinte forrva:

— Császárvadászok! Mégis van kivétel s ez a kivétel egyetlen önkéntesre vonatkozik, aki — úgy tudom — Magyarországról vonult be a zászlóaljhoz! Ez az önkéntes egymaga megmentette a zászlóalj becsületét, mert ez az önkéntes két percen belül az udvaron állt cakumpakk! Nem tagadom: mikor ezt konstatálni vagyok kénytelen, mély meghatottság vesz erőt rajtam ...

Megállt félpillanatra, mintha a megilletődéstől elakadt volna a szava. Még izgatóbb lett a csönd. Ám ezt a csöndet egykettőre szétverte az őrnagy úr magából-kikelt kiáltozása:

— Megvallom férfiasan, hogy a magyarokkal szemben eddig bizonyos averzióval viseltetem, ha ok nélkül is... Úgy hittem tudniillik, hogy túlozzák katonai erényeik értékét s túltengő bennük a nemzeti önérzet. Most belátom, hogy iszonyúan tévedtem!... Meggyőződést szereztem jelesül, — s itt felvágott a hangja — hogy bátorságban, ügyességben, vakmerőségben, elszántságban és rátermettségben e nemzet fiai magukbanállók a földkereségen...
Ruhe!

Csaknem szétcsattant, olyan indulat kezdte rázni, mi-
közben rám mutatott:

— A második zászlóalj perfid magatartásával szemben ez az ottálló magyar önkéntes az egyetlen biztató jelenség!... Elsőnek termett lenn az udvaron, míg a többi ko-

misz fráter percek múlva loholt csak a nyomába... Császár vadász-alakulat ez?... Csürhe! Csürhe!

Fújt egyet:

— Ez az önkéntes, aki díszre nemzetének, két percen belül menetkészen állt... Brávó! Brávó!... Az utána következett legelső legénységi állományú egyed csak öt perc és harminckét másodperc múlva tudta követni... Fúj, banda!... Szilárd meggyőződés, hogy ez az Önkéntes az egész ezred minta-katonája, tőle kell tanulnia az ilyen csordának! A bornyújában minden a helyén, az utolsó sátorlapcövekig... Nem úgy, mint nálatok, Sauhaufen!

Abban a pillanatban holtsárga lehettem a rémülettől. Mert az őrnagy felém indult a lovával... Erei pattanásig feszültek az indulattól:

— Ez a magyar önkéntes az én egyetlen elégtételem!

A zászlóalj jobbszárnyának háta mögött léptetett el szürke lován s ott magához intette az őrmestert:

— Nach mir!

Az őrmester szorongva követte. Azt hiszem, a rémülettől penész-színű lett az arcom abban a pillanatban.

Nem hallottam már a szívem verését, nem tudtam már: élő vagyok-e vagy holt-állapotú, csak éreztem, hogy az őrnagy hirtelen megáll mögöttem s nagy dühvel kiált az őrmesterre:

— Őrmester, csatolja ki ezt a bornyút, hadd lássa minden fegyelmetlen jáger, mint kell riadóra jelentkeznie egy olyan tiroli katonának, kinek ezredelnevezése őfelsége a császár, mint legfelsőbb Hadúr nevét foglalja magában!

Iszonyat volt, ami erre következett!

(Futólag említettem az elején, hogy abban a szempillantásban, mikor a kaszárnyaudvaron megreccsent a

riadójel, én éppen bornyúmat rendeztettem a kaszárnyai ágyon, minélfogva minden beletartozó készség az ágy közepére volt kirakva. Abban a föltevésben, hogy csak formáságról van szó s negyedóra múlva abtreten! következik, mindössze a köpenyt csatoltam rá a bornyúra s azonfelül a fogkefémeket dobtam bele.)

Az őrmester akkor már felnyitotta a bornyút, bele-nyúlt, aztán diadallal tartotta fel a jobbkezét:

— Csak ez a fogkefe, őrnagy úr!

Elmondhatatlan pillanatok következtek mostan ...

Hirtelen azt hittem, hogy az őrnagy hátulról levág a kardjával, ám épp az ellenkezője történt. Csönd volt, nagy csönd. S ebben a mély csöndben, mialatt az egész zászlóalj remegett a visszafogott röhögéstől, az őrnagy halálos neszben indult meg a zászlóalj előtti térhelyre. Kókadtan ült a nyeregben, arcának nem volt élőszíne s mintha tíz esztendővel esett volna össze ez alatt a néhány pillanat alatt. Földig-sújtotta gyalázatos csalódása s különösen azt nem tudta megbocsátani magának, hogy a zászlóaljhoz intézett ingerült beszédében annyira följe-emelt valamennyi császárvadásznak.

Megállt aztán, szemközt a zászlóaljjal, úgy, mint előbb. Felémpillantott s annyit suttogott, mintha minden erő elhagyta volna a hangját:

— Morgen zum Rapport...

Terve volt pedig, hogy kétnapos manőver céljából a havasokra zúdítja föl az egész zászlóaljat, ez az embertelen kudarc azonban annyira a szívére ment, hogy alig ült a lován. Megfordult később, lova nyergében a kapu felé indult el, szó nélkül, leesett fejjel, meg-meginogva. Soha még őrnagyot ilyen felsülés nem ért a dunai monarhiá-

ban. De a kapuban visszafordult még. Visszafordult s
felémbókolt bágyadtan:

— Morgen zum Rapport...

Hogy mi volt ott másnap délelőtt?... Jézusom-
Máriám!

FELHŐK FELETT

Úgy illett volna, hogy levelet írjak már Setéth Mártnak s tudósítam nyughatatlan lelkiállapotom felől. De nem lehetett, nem lehetett... Mert Tirol havasain harmadik hete dörgött a hadgyakorlat. Az utolsó manőver ebben a földi-életben!

De magam akkor már elszakadtam a fiúktól.

Mert önkéntespajtásaimmal három napig lihegtem mindössze, a manővert bevezető háromszor huszonnégy óra folyamán. Igaz, hogy az is elegendő volt az összeeséshez! Ha lejjebbereszkedtünk a völgyek és szakadékok felé, az augusztusi kánikulában szédülni kezdtünk a hőségtől. Ha meg fölfelé kapaszkodtunk, a négyezer méter alá ágaskodó csúcsok, havastetők és ormok irányába, reszketni kezdtünk a sziklarepesztő hidegtől és míg a Dolomitok tetején csikorogtak szörnyű bakancsaink, egyszer fõrgeteggel viaskodtunk, másszor fölkerültünk a felhők fölé s olyankor csak a felhõtengerbõl fölremlõ sziklacsúcsok és szarcsalakú oromzatok rémítgettek mindnyájunkat.

Talán az egész tiroli hadtest talpon volt ekkor!

végig az egyik hágón, olyan szerencse ért, hogy kiáltani szerettem volna az ujjongástól. S ezzel az estével kezdõdött meg életem legcsodálatosabb harmadfélhetes szakasza.

Arról volt szó, hogy negyvennyolc császárvadászt a Colbricon-hágóra küldtek föl, két tiszt vezetése alatt A két

tisztnek egymást váltogatva kellett vigyáznia a legényekre, maguknak a legényeknek pedig két hétig egyfolytában kellett ásniok az árkokat, melyek előtt — a nagymanőver utolsó-előtti napjaiban — az élesgolyós támadásnak kellett volna lezúgnia. Ehhez a különítményhez osztottak be engemet is, mint pénzkezelő önkéntes-alvadászt. Mikor az önkéntesek közt szétfutott a hír, hatása fölötte vegyesnek bizonyult. Akadtak, akik szívéből örültek példa nélkül álló szerencsémnek, Pólya Tóni pajtás még elém is állott s mialatt balkezével a zsebbendőjét húzta végig kerek arcán, mert izzadt akkor is, miként a kutya, jobbkezével a vállamra csapott:

— Téged az Úristen szemelt ki magának... Irigyel-lek, testvér!

Ezzel szemben Rác Gyuszi, aki szakadatlanul hazafias aggodalmakat táplált az osztrákokkal szemben, ezúttal sem rejtette véka alá a véleményét, hanem kimondta áperthe, ami a szívét nyomta:

— Szemedbe mondom, pajtás, hogy számomra igen gyanús ez az ügy... Kossuth megfordulna a sírjában, ha tudomására jutna, hogy ennél a szalon-beosztásnál — németek, olaszok, csehek, morvák, lengyelek, rusznyákok, vendek, tótok, szerbek, románok és horvátok tömkelegéből — éppen terád esett az összmonarchista érzelmű tisztikar választása ... ígértél nekik valamit?

— Semmitsem ígértem nekik, pajtás — válaszoltam halálos komolysággal. — Az ezredsegédtiszt ajánlott, mint hallom.

Mindazonáltal külön is meg kellett esküdnöm, hogy sem testemet, sem lelkemet, sem hazámat nem adtam el verébhiten Ausztriának. Rác Gyuszi továbbcsóválgatta a fejét:

— Érthetetlen ez... Abszolút érthetetlen ...

Másnap hajnalban riadót fújtak, mikor még alig kezdett változni a szín az ormok rengetege fölött. Megmozdult az egész hadtest, megmozdult benne a mi zászlóaljunk is: a fiúk horkanva, és prüszkölve vágták neki magukat a szikláknak, miközben ömlött róluk a veríték. Legjobban mégis Barta Feri pajtásunk izzadt, miután teli-bornyújába a Bozenből való indulás előtti utolsó pillanatban még négy darab téglát dugott be Barvitzius Ferdinánd. Szegény Barta Feri három nap óta nem csatolta ki a bornyúját egyszer sem és így ezt a négy téglát is cipelte ráadásul.

A negyvennyolc császárvadász pedig ugyanakkor megindult a Colbricon kapaszkodóinak. Tábori-ásókkal, lapátokkal, kötelekkel és csákányokkal fölszerelve. Legelői haladt a két tiszt, nyomukban én a legidősebb altiszttel. Csikorogtak alattunk a kövek és kavicsok.

*

Fordul-e még egyszer úgy az életem, hogy ott lehetek ismét a Colbriconon? A Colbriconon, honnét a legszédítőbb kilátás nyílik Déltirol fantasztikus összevisszaságú Domo-lit-vadonjára.

Elhagyatott napok óta tanyáztunk már a Colbriconhágó fennsíkján s én századszor feküdtem neki talán, hogy írni fogok Setéth Martha úrihajadonnak, aki tizenhétesztendős nem lehetett még akkor. Meg akartam írni neki, hogy közel tizenegy hónapja élek már a havasok világában s fáj a szívem távoli hazám után.

De nem volt erőm hozzá. Mert csaknem összeroskadtam a táj szépségeiben.

Tébolyító alakzatai voltak e havasoknak s különösen

olyankor kezdtem rémüldözni, ha lejjebb ereszkedtek a felhők s e havasok fantasztikus csúcsai magasra ágaskodtak a hangtalanul örvénylő felhőóceánból... Északnak a Drei Zinnen három túlvilági méretű sziklatornya, tőle kissé napkeletnek a Marmoláta zengő tömege vert szikrát, nyugati irányba, le alig-sejlő messzeségben, az Ortler ijesztő tömege rémledezett s velem szemközt, egy mélységbevesző szakadékon túl, a Cimone della Pala szarvalakú csúcsa ugrott ki a bódult magasságba, mintha ráhorkant volna valakire... Halkulni kezdett a szívem vereése, valahányszor erre a szarvalakra tévedt riadt tekintetem ...

Azalatt pedig csengő csákányokkal ásta az árkot negyvennyolc császárvadász... Alattunk, nagy-nagy mélységben, San Martino di Castrozza, ez a világnevű nyaraló húzódott meg észrevétlenül, de mi innen-felülről nem láttunk belőle semmit, annyira alant lapult meg. Két tisztünk közül az egyik lent aludt a fürdőben, a másik a havas fennsíkon nyöszörögte át az éjszakát. Másnap aztán felváltották egymást.

Mert reszketően-hidegek s csodaigézők voltak az éjszakák a harmadfélezer méter magasságú hágó-oldalban!

Az életnek alig valami jele ha mutatkozott körülötünk, leszámítva a hótól-szabad hegyfoltokat, ahol havasi-gyopár tenyészett. Ha meg ezerszínű fényeivel közeledni kezdett volna az alkonyat, a császárvadászok egy mély sóhajjal letettek tábori-ásót, lapátot és csákányt s ugyanakkor szótalanul indultak meg a mélyebben eső részek felé, ahol remegve simultak a földhöz az utolsó törpefenyők s úgy próbáltak gallyat keresgélni. S félórán belül nagy tüzek lobogtak már a Colbriconon körben, mi pedig a kör közepén hajtottuk le fejünket a bornyúra s takaróz-

tunk be pokróccal. Éjjelenként váltakozva vigyáztak az örök a tűzre: különben megfagyunk volna a csontsajdító hidegben.

De nem igen tudunk aludni: minden; igézetükkel lefogtak Tirol holdfényes éjszakái!

Mert a lengő hold alatt, mintha közelebbnyomultak volna a felhőkből feloromló sziklatetők s oly babonásan hatottak, hogyha olykor fölemeltük fejünket a bornyúró s körülnéztünk egy álmos pillantásra, keresztet hánytunk magunkra. Szinte fölübék-hajoltak ezek a sziklarémek... A csillagok végtelen magasságba suhantak föl meggyötört szemeink elől, hogy alig látszottak tűhegynyieknek, a mennybolt fekete volt, mint a teljes gyász, a hold pedig fanyar szájszájával sétált felettünk... Aközben pedig olyan messzeségből, ameddig lankadtan tudott csak elszállni a képzelet, valahonnét az innsbrucki havasok töredezett csúcsai felől, megállás nélkül villogott a felhőtenger karimája. Ezek a hangtalan és érthetetlen villámok sokat nyugtalanítottak bennünket azokon a kísérteties éjszakákon.

Mentek a napok minden esemény nélkül. Kétszerültön meg konzerván éltünk s tétlen óráimban hosszan, igen hosszan el-elüldögéltem valamelyik sziklaperemen, nézegettem az alattunk kavargó felhőket s aközben mintha ágyúknak és puskáknak távoli zaja ütött volna meg.

Úgy látszott, közeledik felénk a tiroli hadtest vagy legalább is a 2-ik ezred.

Olykor mély és szomorú döngés húzott el a felhők alatt, de füllel alig-kivehető... Valamelyik magános ágyú talált megdördülni a havasi-manőveren... Olykor, mintha egy gépfegyver kezdett volna csattogni, de halálosbágyadtán ... Majd katonaének ütött meg, lehetséges

lehetett azonban, hogy képzelődtem csupán... Mintha a régi dal hangzott volna föl valamelyik hágóról:

*Wir sind die KaiserJäger
Vom zweiten Regiment...*

Vége lett ennek is. Csak a nap tűzött tébolyítón, csak a felhők kavarogtak alattunk. Ott búslakodtam egy sziklapárkányzaton, később az egyik meredek fal alá kúsztam föl s néhány havasigyopárt szedtem. Szándékom volt, hogy lepecsételem őket, borítékba helyezem és elküldöm Setéth Mártának Felső-Magyarországra... És megírom Setéth Mártának, hogy elmondhatatlanul fáj a szívem távoli hazám után, melyet közel tizenegy hónapja nem láttam immár, hogy tizenegy hónap óta csak a havasokat járom és hogy életem gazdátlanabb a kivert kutyaénál...

*

Komoly okom volt reá, hogy kimerítő levélben számoljak be veszkődéseimről Setéth Márta úrihajadonnak.

Csaknem tizenegy hónapja hányódtam már akkor, mint az őszi levél és nem volt senkim, akihez bizalommal közeledhettem volna. Az egykori leányzók, akiknek kezére pályáztam ifjúi és botor fejjel, bizonyára mamák lettek azóta. Az volt a baj minden esetben, hogy csaknem egykorúaknak számítottak velem. Ezzel szemben Setéth Márta félig kislány volt még.

Írni készültem neki azon a címen, hogy családja századok óta élt abban a felföldi falucskában, amelyben magam is legénykévé nyúltam ki. Amikor katonának indultam el az egetszagató havasok közé, felhők csapkodtak a szélben. Annyit mondtam neki:

— Martha, írok majd hébe-hóba. Hisz valaki előtt

csak ki kell önteni a keserűségemet! Érzem ugyanis, hogy kemény esztendő előtt állok...

Setéth Martha hallgatott.

— írok majd néha, Martha — mondtam mégegyszer.

— Senkim, senkim a világon...

Mintha megsajnálta volna, mert annyit szólt reá búskomoly arcocskával:

— Köszönöm, hogy gondolni fog reám.

Egyéb nem történt. Azaz hogy mégis!

Tizenegy hónap óta talán négy képeslapot küldtem neki. A legutolsóra válaszolt, ennyit mindössze:

„Sokszor gondolok az elmúlt világra”.

Igaz, hogy közös-lap volt ez is, amelyet valami húszan írtak alá: fiatal legények, fiatal hajadonok. De mégis Setéth Martha címezte meg a lapot!

És ez elég volt nekem hajszolt életem ama napjaiban.

Ültem a Colbrieon-hágó egyik sziklájának párkányzatán, köröskörül pedig félvörösen izzottak a fehéren áttört szédítő alakzatú sziklacsoportozatok. Lábam alatt felhők örvénylettek nesz nélkül s ebből az örvénylő köd-óceánból szívelállítón siklottak a firmamentum alá a sziklacsúcsok, de ijedezni csak olyankor kezdtem igazán, valahányszor a Cimone della Pala félig hátradőlt szarvára esett a tekintetem. S a fénylő felhőkön túl minden izzott és lengett a zuhatag-fényben. Valamivel lejjebb pedig, de a felhőkön innen még, negyvennyolc császár vadász emelte ki az árkokat a sziklák tömkelegéből. Jajszó nélkül lihegték a fényben gőzölögtek a halántékaik, csákányaik zengve csapkodtak...

Írni készültem Setéth Martha kisasszonynak. Tudósítani szerettem volna ordas-sorom felől s értesíteni egyben, hogy olykor a kétségbeesés szélén állok, annyira vá-

gyódom már a hazám után... Mert itt nem látni mást, csak havasokat, a havasok oldalában egy-egy éleszöld pázsitot legfeljebb s magunk felett a nagy eget, melynek színe ezeken a mesebeli éjszakákon olyan, akár a gyász-kárpité ... Tudósítani szerettem volna Setéth Márthat, hogy tizenegy szigorú hónap óta állok fegyverben, hogy azóta alig hallottam harangszót s egyszer sem mehettem el az Istenházába... Hogy fájdalom sújt szíven, valahányszor a hazai erdők, patakok és országutak jutnak eszembe, meg a topolyafák, melyek katonás rendben sorakoznak a házuk körül... Meg akartam írni Setéth Márthatnak, hogy nincsen nap, amikor ne gondolnék reá...

Alulról, hol a negyvennyolc császárvadász csákányai vertek szikrát a sziklákon, mozgolódás látszott. Két pillanattal később fölkiáltott az egyik altiszt:

— önkéntes úr, meggyött Kern főhadnagy úr!

Sietve haladtam lefelé, mert sok rokonszenvet éreztem a kevésszavú, komoly főhadnagy iránt, ki a legtöbbször csöpp mosollyal hallgatta végig magyarul ható német jelentéseimet s olyankor elnézőn csóvált fejét néhányszor.

Azóta rég a Wallhallába ment át ő is, de karddal kezében, véres hajjal.

Amint megálltam volna előtte tisztelegve, visszaneézett reám komoly szemmel s némi töprengés után így kezdte:

— Azt hiszem, Pólya önkéntest kóterbe dugja az őrnagy úr... Mihelyt visszaérünk Bozenbe.

— S miért, főhadnagy úr ? — kérdeztem még mindig kemény állásban.

Kern főhadnagy halálosan komoly maradt:

— Azért, mert politikai vitát provokált tegnapelőtt... A cs. és kir. haderő kötelékein belül pedig köztudomás

szerint szigorúan tilos mindennemű civil-mentalitás érvényreerősztakolása!

S elmondta halk hangon (szokása volt ez!), hogy a hadtest elővédjei San Martino di Castrona körül csatáznak immár egymás ellenében s ott vetődött össze a zászlóalj egyik tisztjével, aki beszámolt neki Pólya Tóni sajnálatraméltó megtévelyedéséről. B szerint egy hosszabb pihenő alkalmával Pólya Tóni politikai színezetű szóharcba elegyedett az osztrák-német bajtársakkal s az összeszóalkozás hevében odavágta, hogy a császári és királyi haderő magyar kiegészítő csapattesteibe föltétlenül a magyar vezényleti és szolgálati nyelvet kell bevezetni. Ez a legkevesebb! Ő legalább is ezt fogja hirdetni élete hátralevő részében, csak hazáig segítse egyszer az Isten. Iszonyú véletlen folytán azonban épp a háta mögött talált elhaladni az őrnagy úr, meghallotta a Tóni lázadászerű kijelentéseit s annyit vetett oda neki:

— Zum Rapport!

Másnap a kihallgatás alkalmával, mely egy havasi karámnál ment végbe, az őrnagy úr háromnapi egyesre ítélte Pólya Tónit, aki még akkor sem engedett az álláspontjából. Az egyest a bozeni fogdában kell kitöltenie majd, a lefűvó után.

*

Lesz-e még egyszer úgy, hogy megállhatok ismét a Colbricon-hágón, a csúcsoknak törtető császár vadászok közeledésén hűledezve?!

Mert akkor már jöttek.

A harmadik hét végén váratlanul felszakadtak a felhők s elénktárták magukat az alatt ujjongó tájak. Katonák kergetőztek egy messzi fennsíkon: sejtettük, hogy

császárvadászok lehetnek csak, az egész hadtest tömkelegéből. Mert úgy kapaszkodtak és törtek fölfelé, mint a felhők futó árnyékai és úgy zúdultak le a szakadékoknak, mint a tengerzúgás... És nyugat felé ugyanakkor, egy mély völgy legalja fölött, kis füstöske tetszett föl. Sejtettem, hogy a trienti gyorsvonat lesz, amely sokezer méterrel alattunk igyekezett a magyar fő- és székváros irányába. Arra gondoltam, hogy öt hét múlva az a vonat fog hazavinni és sajogni kezdett a szívem... Setéth Márhára gondoltam, akinek írnom kellett volna). Akkor már elhatározott szándékom volt, hogy mihelyt hazaérek, megkérem a kezét s három éven belül feleségül veszem.

Elmondhatatlan színekben lángoltak és zengtek a Dolomitok csúcsai. Később azonban megint fehér gyülekeztek alánk s odalent tülekedtek nesztelenül. S e felhőrengetegből már csak a Cimone della Pala szarvalakú sziklatornya ugrott ki és ágaskodott fenyegetően, föl, az ég tetejéig.

Ott álltam a Colbricon-hágó oldalában s lejjebb valamivel az árokhányó katonák csákányai kopogtak és zengtek. Messziről pedig, talán a Latemar irányából, valami elhagyott ágyú dörrent meg azonközben...

S ez a dörrenés búsan terült szét a felhők alatt.

TIZENHAT KÜRTÖS KIÁLL

Véget ért az egy kis esztendőnk: e nap délutánján — a gyöngyélet háromszázhatvanöt napja után — átöltöztünk végül polgári ruhánkba. Mert tizenkét keserves önkéntesi hónap után így akartunk elindulni Tirolból távoli hazánkba, Magyarországra ...

Azon a szeptember harmincadiki délutánon olyan volt a bozeni kettős-kaszárnya, mint a méhkas. Csomagoltunk, búcsúzkodtunk, egymás címeit jegyeztük föl, hisz csaknem százhuszan voltunk Bozenben önkéntesek akkor a monarchia minden népei és nemzetei közül: németek, magyarok, csehek, olaszok, morvák, lengyelek, tótok, rutének, románok, szerbek, horvátok és vendek Akadhattak persze huzulok és jgoralok is közöttünk s elvéve egy-két dalmata. Közel huszonegy esztendő szédítő messzeségéből tekintek vissza a tiroli katonavilágra: nem csoda, ha egyben-másban elfárad az elmém ...

Zsibongás, elevenség, zajgás volt a két kaszárnya ott, a Meránnak elsikló sánpár mellett. S egyszerre csak hogy, hogy nem, valamelyik távolabbeső szobában rákezdedt meleg baritonján valaki, talán éppen Ráczy Gyuszi pajtásunk a legszívfacsaróbb katonadalba, amelyhez fogható nincs egy másik a világon:

*Kattarói kikötőben
Áll egy hadihajó,
Közelibe, négy szögibe
Nemzeti lobogó...*

A szomszédos szobákból nyomban csatlakozott a fájdalmas nótához Pisky Zoltán, majd Pólya Tóni, aki hozzátercelt, úgyszintén Barwitzius Ferdinánd, ez utóbbi hamisan:

*Fújja a szél, fújja,
Hazafelé fújja,
Hároméves öregcsontok
Mennek szabadságra ...*

Mi ugyan egy esztendőt szolgáltunk csupán, de bűn lett volna változtatni a dal lesújtó szépségű szövegén. Akkor már negyven magyar önkéntes vitte a két kaszárnya emeletein, folyosóin és szobáiban, valamint a kázinó körzetében. Nehéz szívvel, meg-megremegve a hazavágyakozástól:

*Hároméves öregcsontok
Mennek szabadságra...*

Mert nehéz egy esztendő volt az mindenképpen!

Amikor — az előző év október elején — fegyverbe álltunk volna, a Balkánon elsőt villantak törökök, szerbek, bolgárok, görögök és románok ágyúinak toroktüzei s ez volt az oka, hogy ősztől fogva kánikuláig, mikor már a nagymanőver indult meg, szünet nélkül a havasokon táboroztunk ... A Rosengarten, Penegal, a Cimone della Pala, a Latemar és a Schiern oldalain otthagytuk hegemászó bakancsaink nyomát, ha azóta el nem mosta volna a lavina s be nem fújta volna a szél...

Este tízkor kellett volna gyorsvonatba szállnunk nekünk, magyaroknak s már délután háromkor nekiálltunk a készülődésnek. És míg a két kaszárnya között zengvezűgött magyar önkéntesek hazavágyó éneke, német, cseh,

olasz, morva, lengyel, tót, rutén, román, szerb, horvát és vend, valamint gorál, huzul és dalmata pajtásaink mélyen horgasztották le fejüket, mert szívük mélyéig rendítette meg őket is az a fájdalom, melytől roskadozott a magyar katonadal.

De meg volt hatva Selmltze őrmester is, aki utasításait — tizenkét hosszú hónapon át — csak bajuszhegyrándítással adta tudomásunkra. Mélyebbre sohasem ereszkedett le hozzánk, nem tartván sem célravezetőnek, sem összeegyeztethetőnek a tekintéllyel. Nem akarámilyen bajusz volt az! Dugóhúzószerű csavarmentekben állt el a két szájsaroktól és pedig azért állt el úgy, mivel előzően spárgára kötötte ki a vitéz őrmester úr. Ezúttal azonban búsan fityegett lefelé az a két bajuszzárny! Oka lehetett ennek ama körülmény is, hogy ennek az utolsó délutánnak első óraiban teméntelen teli-borosüveget hordtunk össze az őrmester úr laktanyabeli apró szobájába. Délutáni két óra óta ezekkel az üvegekkel társalkodott egyesegyedül az őrmester úr, nem törődve többé bajusza állásával sem. Azaz egymagában pityizált. Mikor aztán a két kaszánya emeletein, folyosóin és szobáiban megharsant volna a magyar katonáéneke, Schultze őrmester úr sem bírta tovább, hanem fölállt, kissé bizonytalanul...

Fölállt, kilépett a folyosóra s megállt ott bútól csüngő bajuszával. Éppen arra talált elsietni Roncsik önkéntes, amire feléjeszolt Schultze. Csuklott egyet s annyit mondott megindultan:

— Sok bosszúságom volt önökkel, Herr Doktor, de azt kénytelen vagyok konstatálni mégis, hogy kitűnő anyag volt az ezévi matéria!

Roncsik önkéntes csaknem felkiáltott meglepetésében.

Mert olyan kijelentés volt ez, aminőhöz fogható egy évtizedben legfeljebb kettő hangzik el őrmesteri ajkáról.

Minden szoba, emelet és folyosó zúgott a kattarói kötőben várakozó hajó miatt, mindössze Gruber Nándi nézett el álmosan maga körül, miközben zöld katonaládikáját pakkolgatta ímmel-ámmal:

— Na, csakhogy vége már egyszer ennek a császári és királyi zrínek is!

Gruber Nándi tudvalevően nem állhatta a hadsereget, mivel a szolgálát zavarta őt a békés hajnali-álomban. Ezokból, mint egyesek még emlékezni fognak reá, a katonai esztendő háromnegyedrészt nem fegyver alatt, hanem a trienti kórházban töltötte, annak is egyik ágyán, ahol megállás nélkül szunyókált. Egyesek meg voltak győződve abban az időben, hogy négerföldi álmokóba esett Gruber Nándi, pedig a valóságban csak egy alaposat szeretett volna szundítani, epésen nyilatkozván mind többször a vezérkari főnökről, aki akkor lázasan készült már az ellenséggel való kegyetlen leszámolásra.

Gruber Nándi harcszerűtlen magatartásának meg is lett a fájdalmas következménye. Mialatt mi, többiek, néhány csillaggal rendelkezünk már, ki mint hadapródjelölt, ki mint firer, ki mint alvadász avagy szimpla őrzető csupán: Gruber Nándi époly csupas nyakkal készült hazafelé, távoli hazánkba, mint amely reménytelenül vonult be a haderőhöz egy esztendővel előbb.

Azazhogy nem egészen!

Gruber Nándi ugyanis valahonnét táboripék-szablyát kerített akkorára, vett hozzá tűt, cérnát, meg két aranycsillagot azzal az elvetemült szándékkal, hogy útközben — éjszakának évadján — míg a magyar határon zúg el velünk a gyorsvonat, a Mura folyó táján valamelyik fülke-

zugban lerántja magáról a blúzt, sebtében rávarrja a két aranycsillagot s egy kissé elfenyeleg majd, Pesten, mint a 2-ik számú tiroli császár vadászrezred tartalékos hadnagya.

Rémülten vettük körül néhányan:

— Megőrültél, te ember?

Gruber Nándi fölényesen mosolygott s némileg álmosan ezúttal is. Legyintett rá:

— Meglátszik, hogy proosztók vagytok egytől-egyig... Egy év után csak nem mehetek haza úgy, mint közönséges bundás! A generális urakra pedig tesztek!

Sajnálunk, igen sajnálunk szerencsétlen önkéntes-pajtásunkat, mert sejtettük, hogy kutyavége lesz... Dehát ő maga rohant vesztébe!

Odakint alkonyatra álli. A nap lepihent már, valahol az Ortler mögött, de a Rosengarten fogazott csúcsai sokáig égtek még havasipírban. Itt is, ott is megkondultak Bozen harangjai és mi polgári öltönyben voltunk már egytől-egyig, kivéven Gruber Nándit.

Akkor jött a zászlóaljparancsnok, hogy kezefogjon velünk utoljára.

Nem rendelte le az udvarra a zászlóalj búcsúzó önkénteseit, hanem annyira figyelmes maradt, hogy ő maga jelent meg az egyes századoknál. Abban a másodpercben kisereglettünk a szobákból s megálltunk a folyosón, zsinór-egyesben ... Egyszer még!

Az őrnagy mindenkinek kezet adott kis elfogódottsággal s Gruber Nándi előtt állt meg először, aki egyes-egyedül feszített egyenruhában. Megállt előtte a zászlóaljparancsnok kezet fogott vele s annyit mondott neki, látszatra közömbösen:

— Hogy őszinte legyek: önben, Einjähriger Gruber, nem sok öröme telt feljebbvalójának...

Gruber Nándi keményen vágta rá:

— Jawohl, Herr Major!

Oldalvást kuncogni kezdtek a többiek, amire ingerülten csattant fel az őrnagy:

— Ruhe!

S csillapultabb hangon fűzte tovább:

— Az ezévi anyag túrhető volt kiképzés szempontjából, ám ami a mentalitást illeti, egyes önkéntesekre nézve nem szűntek meg aggályaim. Hogy egyebet ne említsek: eklatáns példa reá az Einjähriker Julius von Ratz esete ...

— Hier! — kiáltotta vissza Rác Gyuszi a szénfekete, tömött bajusza alól.

— ... aki egész esztendőn át alig árult el valami érdeklődést a német nyelv, mint a szolgálati nyelv iránt. Még lehangolóbb volt az eset mindvégig Einjähriker Anton von Pólyánál, aki fegyverfogás helyett közjogi vitákat provokált, kossuthi jelleggel...

Pólya Tóni vakmerően vakkantott közbe:

— Hazámat sohasem fogom engedni háttérbe szorítatni!

A zászlóalj nem akart jelenetet az utolsó pillanatban is, ezért nyelt egyet, utána köhintett kettőt s ugyanakkor abba az irányba nézett, merről a komiszkodó hangot hallotta:

— Ruhe!... Annyit azonban elárulhatok máris, Einjähriker Anton von Pólya, hogy sohasem viszi sem mire a cs. és kir. haderő kötelékein belül... Isten veletek, fiúk! Abtreten!

Nehéz búval oszlottunk szét: most már mehettünk szerte a világba. S nem tudhattuk, látni fogjuk-e még egymást egyszer?

S egy nagyot lélekzettünk: szabadok voltunk!

Féltíz felé indult csak a vonatunk s ez lehetett a magyarázata, hogy negyedórán belül a kantinban táboroztunk valamennyien. Legélen persze mindenütt a magyarok!... Ott ült kihívón és csúfondárosan Pisky Zoltán s épp *egy* korsó barnasert hajtott fel. Mellette lehetett látni Apor pajtást és Hallósy pajtást, amint egymást szórakoztatták civiléletük kalandjaival. Élénk feltűnést kellett, hogy a búcsú pillanataiban Kácz Gyuszi is összekomázott végül az osztrákokkal s brutális német szórenddel magyarázta el nekik, hogy alapjában véve sohasem neheztelt reájok komolyan, miközben Pólya Tóni hasat düllesztvén, így szólt több kenyerespajtásához:

— Nagy elégtételemlre szolgál, hogy legalább Ausztria területén belül is kifejezést adhattam a magyar közjogi álláspontnak!

Ezúttal azonban nem fűzte hozzá, hogy — tiszteletlenség címén — az „egyes”-ben is gubbasztott (nem egyszerű!) az ilyen fejtegetésekért... Nőtt a hangulat, áradt a hév, egymást ölelgették a monarchia népeinek különböző törzsi fiai, amikor híre jött valahonnét, hogy az ezred összes kürtösei kiállnak ma este a bozeni kettőskaszárnya udvarára s ugyanegy pillanatban tizenhat kürtös kezdi majd fűjni tiszteletünkre a takarodót. Igaz, hogy nyolc század állomásozott csupán a városban, a hiányzó nyolcat ezért, amely Brixenbe és Meránba volt elosztva, *úgy* pótolták, hogy minden századtól két trombitás készült erre az utolsó takarodóra.

Megilletődünk s el is szomorodtunk kissé. Mert most már, hogy abfiroltunk mindent, leesett fejünk a gondolatra, hogy I. Ferenc József nem reflektál többé tényleges hadiszolgálatunkra.

Megtudtuk aztán, hogy a tizenhat hornyista kiállása nem csupán kitüntetés a számunkra, hanem a hála némi lerovása is azért, mivel a legénységgel szemben emberi módon viselkedtünk mindenkor... És ez igaz volt! Mint önkéntesek megbecsültük a tiroli német és olasz fiukat s ami kívánságunk maradt, megosztottuk velők (különösen a havasi gyakorlatokon!) s igaz bajtársainknak tekintettük őket... Ezért volt, hogy ugyanegy pillanatban tizenhat kürtös készült búcsúztatni bennünket.

Eltűnt a kedvünk, nem volt hangulat többé és mert közeledett a kilenc óra, lebukott fejjel, botorkáltunk föl zöldre katonaládikáinkért az emeleti folyosókra s onnét a bú terhe alatt roskadozva csetlettünk le, a kettős-kaszárnya téres udvarára.

És akkor felsorakoztunk s megálltunk egyszer még. Halálos nesztelenségben.

Enyhe őszi este volt s a havasok körvonalai mentén föl-föltetszett még valami a lezuhant napnak fényéből. Ott álltunk komoly csendben s a kilenc órából alig hiányzott néhány pillanat.

És akkor a kaszárnyaőrség elé kiállt az első négy kürtös. Szájához illesztette s magasba emelte a trombitákat ... Abban a pillanatban megharsant a takarodó s abban a pillanatban könnybefűlt a szemünk.

Fölzengett a takarodó, utoljára s az első ütemek után a következő négy állt ki az előző négynek oldalára. Nyolcan fűjták már s szállt-szállt a capistráng az utcák, terek és tornyok felett. Akkor újabb négy kürtös sorakozott fel a nyolchoz... Tizenketten fűjták már. Mi pedig álltunk az udvaron százhuszan, könnyek folytak le az arcainkon, balról visszhangot vert rá a Guntschna-hegy, visszhangot vert Jenesien havasi falucska és Oberbotzen a magaslati

fennsíkon... Visszhangban zendült meg a Wirgl, az Eggental, a Mendel és a Rosengarten!

És akkor még négy hornyista húzódott föl a tizenkettőhöz, nekiszegett nyakkal. Zúgott-zúgott az utolsó takarodó, zúgott a város, zúgtak a havasok, hogy megzendült a tiroli égbolt!

Nem tudom, mint botorkáltunk ki az állomásig. Arra azonban emlékszem, hogy a fájdalom terhe alatt roskadoztunk mind-mind... Már jött a vonat s teljes félóra óta harsogott a takarodó. A visszamaradó bajtársakat átöleltük utoljára... Már vitt a vonat ünnepi-halkan, belefurakodva az Eisack folyó kanyargó szorosába. Tizenhat kürtös pedig egyre fújta s mi megrendült lélekkel hallgattuk a vonatból.

*

Ma is hallom még.

HARMADIK RÉSZ

**NAGY RIPORT-
HÚSZ ÉV UTÁN**

I.

Húsz esztendeje már... De ma is úgy emlékezem mindenre, mintha tegnap történt volna s kíségetésül itt vannak egykori föl jegyzéseim, amelyeket gyorsírással vetettem papírra a révület ama napjaiban.

Mert révületben és bódulatban éltük át az első napokat, amelyből nem tudtunk magunkhoz térni s amire fölriadtunk volna, galíciai földön álltunk már, Lemberg alatt. 1914 augusztusában a 2-ik számú császárvadászezred kétsillagos önkéntese voltam s a legelső tehervonattal, amely Tirolból indult, csaknem megállás nélkül vittek bennünket Dél-Oroszország ellen. E húszesztendő visszaemlékezésben óvatosan ügyelek reá, hogy semmit el ne vegyek a dolgokból, de ne is költsék hozzájuk semmit s különben is többen élnek még régen-holt ezredem egykori önkéntesei közül, akik játszva ellenőrizhetnek. Hogy csak néhány nevet említsek: Kecskeméten él *Irányi* István tanár és festőművész, Pesten található *Sima* Gábor mérnök, ugyanitt *Brust* Feri, akinek nagyvágó-üzeme van a vásárcsarnokban, Nyíregyházán pipázgat *Rácz* Gyula pénzügyi tanácsos, valahol a főváros közelében él a kis *Vághy* Feri, aki betétszerkesztési-bíró s úgy emlékszem, velünk volt *Hallósy* Jenő pajtás is, aki hivatalnoka a Földhitelintézetnek. A többi még-élő bajtársamról csupán azért nem teszek említést, mivel nincs terem hozzá s hirtelen nem jutnak eszembe valamennyien. Ma azonban, a huszadik évfordulón, a régi bajtársiassággal s meghatottan gondolok vissza mindnyáj okra, akiket életben tartott meg

az Isten négy riasztó esztendő során s a rákövetkezett tizenhat civil-év nyavalyás küszködéseiben.

*

Az 1914-ik esztendő augusztus 12-ik napjának virradatja előtt, éjfélutáni félkettőkor szállt be zászlóaljunk egy hosszú tehervonatba Brixenben. Ettől a pillanattól kezdve addig az óráig, míg Szambor fölött le nem szedelőzködtünk egy elhagyott mezei őrháznál, egyetlen kérdésen gyötrődtünk csak: miért visznek bennünket volta-képpen? Reggel áthaladtunk a Brenner-hágón, délelőtt tombolva ünnepeltek bennünket az innsbrucki pályaudvaron, másnap déltájt Linzből küldözgettünk képeslapokat ki az édesanyjának, ki az érte remegő mátkájának, harmadízben az egyik bécsi pályaudvaron virradt reánk s megindított bennünket az a szeretet és ragaszkodás, amellyel Német-Ausztria visszamaradó népe, de különösen az asszonyok és leányok vettek körül bennünket. Mi, bármennyire takargattuk is, nem tudtuk elnyomni szorongásunkat: hogy voltaképpen búcsúznak tőlünk, mivel soha többé nem fognak látni ebben a földi-életben,

De ahogy Magyarországon fogadtak bennünket, arra nem volt példa még a világon! így még nem indítottak háborúba katonafiúkat soha! A pozsonyi állomáson kint volt a félváros, adtak enni, adtak inni, virágokkal borítottak el s a tiroli német és olasz legények odavoltak ettől a soha nem látott elragadtatástól. Érsekújváron cigánybanda várt s így jött el a negyedik reggel, mely a Rákosrendezőn ért utói bennünket. Itt kaptam először magyar újságot két hét óta...

Az ujjongás, éljenzés és tombolás csak fokozódott, ahogy Miskolc felé zakatoltunk tovább. Füzesabonyban, miközben pohár-sörre ugráltunk le a tehervonatról, elem-

botlott egy ráncos anyó és míg a fejkendője csücskét harapdálva sírdogált, így szólt hozzám:

— Fiam, fiam, hisz oly sokan vannak, hogy leszakad maguk alatt a föld!

Így értünk el jó-délután Miskolcra, ahonnan alig akartak továbbereszteni...

Mellesleg idevetve: zászlóaljunk a 4-ik hadsereghez tartozott, amelynek *Auffenberg* volt a vezénylő-tábornoka és amely alig két héttel később irtózatos csatában állt már délorosz földön, a Bug balpartján. Ezredparancsnokunk viszont *Alexander Brosch* von Aarenau volt, ugyanaz a Brosch, aki — *Bardolff* ezredessel együtt — *Ferenc Ferdinánd* legbizalmasabb hívének számított. Kemény, sőt könyörtelen katona, akiről köztudomású, hogy nem kedvelte túlságosan a magyarokat. Szeptember 8-án virradóra hősi módon halt meg a huicei erdőségek és ingoványok között, amikor két orosz hadosztály rohanta meg az akkor már félig-elvérzett ezredet.

*

Miskolc után Zemplén világa következett s e történelmi földön olyan fogadtatás következett, amelyet soha senki felejteni nem fog ama régi császárvadászok közül, akiket négy nagy esztendő után hazahozott az isteni könyörület. A hírre, hogy tiroli császárvadászok közelednek, akik között sok-sok a magyar fiú, egész Szerencs, egész Patak az állomásra özönlött ki, Újhelyen pedig úgy vártak, hogy nem lehet azt elmondani. Szamorodni-borok voltak csapraütve, a vármegye vezető urai az étteremben várták a zászlóalj tisztikarát, volt cigánybanda, voltak hazafias dikciók — németül, magyarul felváltva — elannyira, hogy vonatunk ötven perc helyett teljes két órát vesztegelt Zemplén székvárosában.

Nagyboldogasszony napjának estéje volt ez!

Legénye-Alsómihályi körül borult reánk az éjszaka s titkolt szorongásunk csak most vett elő bennünket igazán. Minket, magyar önkénteseket, külön is búsitott, hogy rövidesen átlépünk a hazai határon. S csakugyan, vonatunk másnap keresztülhaladt a lupkovi alagúton s szinte belebuktunk Galíciába, melynek határdombvonulata fölött a végtelenségig láttunk el e szegény és piszkos ország belsejébe.

Hanem itt már olyan csönd fogadott, hogy beléhökentünk. Senki nem jött ki elénk sehol, nem akadt egy szempár, amely biztatón, avagy részvétellel nézett volna utánunk még egyszer. Így zúgott velünk a hosszú-hosszú vonat késő-délutánig, amikor Szambor város pályaudvarán állapodtunk meg úgy félórára.

És ugyané nap estéjén, nyolc óra körül, megállt velünk a vonat *egy mezei* őrház előtt, melyen valami fölírás volt, ha igaz. Elhagyottnak és szomorítónak hatott az őrházacska (Szambortól északkeletre), nevét akkor nem jegyeztem föl, húsz esztendő alatt pedig elfelejtettem rég. Félkilenckor kettősrendben meneteltünk már a csillagos égbolt alatt, ijesztő setétben. Nem tudtuk, merre s nem tudtuk, meddig?

De legalább föllélekztünk!

II.

Attól a pillanattól kezdve tehát, hogy lekászolódtunk a tehervonatból s teljes felszereléssel galíciai földre tettük le a lábunkat, mintha megnyugodtunk volna... Lát-szatra! Nyugodttá tett az a tudat, hogy most már nem fordulhatunk vissza többé.

Mert addig törhetetlenül bizakodtunk, hogy mégsem lesz semmi a háborúból. Azon a teméntelen útvonalon, mely a déltiroli Brixentől csaknem Lembergig nyúlik el a fél Európán keresztül, szakadatlanul azzal áltatgattuk magunkat, hogy Pozsonyban vagy Miskolcon, de legislegkésőbb Mezőlaborc alatt visszafordítják vonatunkat, ötödnapra megérkezünk Brixenbe, leszerelünk s akkor mehetek ismét Pestre, szerkesztőségi asztalomhoz.

Hát nem egészen úgy lett!

Abban a pillanatban ugyanis, amint azon a névtelen kis galíciai állomáson lepakoltunk a marhakocsikból, mintha föllélekzettünk volna. Tudtuk már, hogy verekedni kell itt halálig!

S félóra múlva mentünk már a szuroksötét nyárutói éjszakában. Augusztus közepe lett volna, de itt, Lemberg alatt olyan hűvösek voltak már az éjszakák, mint nálunk öt-hat héttel később. Újabb félóra múlva letáboroztunk alacsony halmon, valami faluvégen, egy szélmalom alatt. Dideregve húztuk ki az éjszakát...

Sima Gábor önkéntespajtásom másnap ezt írta be szószerint harctéri naplójába, mely épp ma került a kezembe:

„Reggel szörnyen dideregtünk. A falu, ahol be vagyunk kvártélyozva, a legpiszkosabb galíciai fészek, amit csak el lehet képzelni. Kedvünk nem valami elsőrangú, lakásunk istálló, a menázs rossz, kenyeret nem kapunk. Szerencsémre egy önkéntestársammal vagyok együtt (ez én voltam! *K. J.*), aki tud valamit lengyelül: vele indultam el fölfedező útra. Egy szakállas zsidónál találtunk aztán kenyeret és tojást, sőt még teát is ittunk.”

Az a lengyel falu, amelyben először táboroztunk le, balra feküdt a szambor-leMBERGI nagy országúttól. Két napig maradtunk benne. Augusztus 18-ikán, I. Ferenc József születésnapján, táborimise volt, mely után díszmenetben vonultunk el *Broscli* ezredes előtt, hátunkban a 42-ik tábori-ágyúezreddel. Díszmenet előtt azonban az ezredes lelkesítő beszédet intézett hozzánk lóhátról. Beszéde így végződött körülbelül:

— Császár vadászok! Most már nincs hátra egyéb, mint döntő módon megsemmisíteni a reánk acsarkodó makacs ellenséget! Hoch unser Kaiser, Franz Joseph der Erste! Hoch unser Vaterland, Österreich!

Ezen a napon, őfelsége születésnapján különös híreket adtak szájról-szájra a császár vadászok. Szóltak ezek a hírek arról, hogy tőlünk messze keleti irányban, talán száz kilométerre is orosz földön, sokezer magyar huszár esett össze halálosan egy őrjöngő attackban. Ma már tudjuk, hogy a sztánov-gorodoki halálroham volt ez, de húsz esztendő alatt sem tudtam megérteni, mint juthatott el hozzánk e szörnyű hír egyetlen éjszaka alatt, hisz augusztus 17-ikén ment végbe az a halálattak. Azt hiszem, hogy a szívelállító híre szájról-szájra repülve ért el bennünket.

Különben attól a perctől fogva, hogy lekászolódtunk a tehervonatból, legalább egész hónapig semmi tudomásunk nem volt róla, mi újság van elhagyott hazánkban s mi történik körülöttünk a nagyvilágban, miért is a legvándalabb hírek száguldoztak sorainkban, melyeket a szakácsok terjesztettek leginkább, ha látávólba kerültek nagy-elvétve. Ezekre a hírekre úgyis ki fogunk térni később.

Azalatt nyomultunk előre, mind északabbra s tud-

tuk, hogy az orosz gyalogság is ugyanúgy siet elénk lóhalálban, úgy háromszázkilométeres messzeségből. Augusztus 19-ikén útnak kerekedtünk a lemergi országúton s esőben és szélben marsoltunk át Rudki városkán s alkonyatra egy Lublie nevű faluban állapodtunk meg *Sima* Gábor pajtásom halálos keserűségére, mivel szolgálatba rendelték ki, egész éjszakára. Augusztus 20-ikán, Szent István napján riadó volt már reggeli ötkor s megint csak továbbnyomultunk a lemergi országúton. Megállás nélkül meneteltünk késő alkonyatig s csak Kaltwasser faluban táboroztunk le, egészen Lemberg alatt. A falu hátában már a grodeki lápok nádasai ijesztgettek. Halálosan el voltunk csigázva s ráadásul itt az én nyakamba sóztak éjjeli inspekciót. Ha aludtam is egyik társammal felváltva, csalt ruhában dőlhettem végig az ágyon.

*

Istenem, ha azok a katonák, az elsők és elszántak fel tudnának kelni harcisírjaikból! Az egész világot megvernék...

Augusztus 21-ikén azonban, a Brixenből való útra kelés tizedik napján már ezek a kemény legények is lankadni kezdtek az embertelen marsok miatt. Azonfelül — különösen déltájt — elviselhetetlen volt a hőség és mi mégis mentünk-mentünk, egyre észak felé. Ha tudtuk volna akkor, micsoda menetelések leselkednek reánk a szeptemberi nagy visszavonulásnál, amikor minden második pajtásunkat holtan kellett visszahagynunk a tomasovi dombok alatt és a ravaruszkai réteken! Akkorára könnyebb lett a fölszerelésünk, de annál temérdekbebb a bánatunk, amellyel elhullt és temetetlenül viszsamaradt bajtársainkat gyászoltgattuk ...

Emlékszem egy kicsiny epizódra augusztus 21-ik napjának délelőttjéről, amikor még nem értük el Lembergét, de szélső házainak falai előttünk villogtak már a napfényben. Századunk továbbszolgáló őrmestere megsúgta nekünk bizalmasan, hogy őfelsége, I. Ferenc József, aki egyébként ezredtulajdonosunk volt, kedvelt császárvadászait nem engedi kitenni tűzveszélynek, hanem — mint a nagyvezérkar védelmére kirendelt alpesi ezred — Lembergben fogunk maradni véglegesen. Mi aztán a hiteles információt továbbadtuk a mögöttünk menetelt tagpárnak s félóra múlva az egész regiment azon ujjongott titokban, hogy — hála Istennek! — megúsztuk a háborút. Még akkor is ujjongtunk, mikor Lemberg rég a hátunkba került már.

Mert időközben áthaladtunk Galícia fővárosán, azonban nem a főutcáján meneteltünk végig, hanem csak a nyugati külvárosán vágtunk keresztül. A város fölött emelkedő Lysa Gora nevű hegyen ezer-ezer katoná dolgozott az erődítéseken.

S ugyanaznap, jókor délután, Lembergől északkeletre a legelső lengyel falucskában hánytunk le magunkról puskát, bornyút, kenyérszakot és táboriasót. És ugyanaznap késő délután, a falut metsző patak partján heverésztünk ketten, Sima Gábor kenyerespajtásonrmal.

Messzi hazánkról beszélgettünk, nagy kihagyásokkal.

Magasan-magasan, a kék mennybolt alatt, két repülőgépünk berregett északnak, Oroszország felé, a templom fölött pedig száz-száz gölya körözött sokáig, nehéz búcsuzással. Egyszer aztán nekivágtak délnek, a Kárpátok irányába...

S önkénytelenül felzsongott bennem a régi iskolás-versike:

*Gólyamadár, áldjon ég!
Isten tudja, látlak-e még?*

Később Sima Gáborhoz fordultam:

— Gábor pajtás, mit gondolsz: visszakerülünk-e még egyszer Nagy-Magyarországba?

Sima Gábor hallgatott.

III.

Augusztus 22-ikén, üde hajnalon fölkerekedtünk Lemberg mellől, hogy továbbgyalogoljunk északi irányba. Az az érzés nyugtalanított mind-többször, hogy nem lehetünk már messze az első csaták színhelyétől. Csupán annyit akarok közbevetni itten, hogy addig a negyedóráig, mikor a budynin-oszerdovi dombokon felálltunk első csatánkhoz, melyben a tiroli hadtest úgyszólván letaposta maga előtt az ellenséget, saját zászlóaljunkon kívül alig láttunk idegen katonát. Pedig Krakkótól Galícia keleti határáig (utólag tudjuk már!) pontosan egymillió katona vonult föl az oroszok ellen.

Egyébként ezen a napon láttuk meg az első fogolykozákot, ami valósággal önkívületbe ejtett valamennyiünket. Szemközt lovagolt velünk, hat vágató dragonyostól körülfogva. Szájról-szájra repült el a zászlóalj:

— Hozzák már!... Hozzák már!...

Ijedt kis kozák volt, aki remegve tekintgetett jobbra-balra, miközben magasra dobálta a ló. Valószínű-

núleg meg volt győződve, hogy a fogságban legalább is — megeszik.

Akkor már kozákok garázdálkodásainak nyomaival találkoztunk egyre-másra. Jókor délután forró napfényben lihegtünk be Kulikovba, ahol alig találtunk embert a házakban. Kulikov népe ugyanis mély lövészárkokat hányt ki akkorára a kertek végében s ezekben az árkokban vonta meg magát a háború elől. Történt ez olyan időben, amikor nekünk sejtelmünk sem volt lövészárokról.

Kulikovban leégett házakat, megölt galíciai népfőkelőket találtunk. Itt történt, hogy amikor másnap délután a kertek alatti boglyák tövében beszélgettünk öten-hatan önkéntesek, a lányosarcú kis Ferenczy Pali, egy Dunántúlra való fiatal pajtásunk, nehezen sóhajtott fel:

— Amikor búcsúztam az édesanyámtól, azt mondta sírva nekem: csak a jobbkarom maradjon meg, hogy átölelhessem vele, ha visszavisz egyszer az Isten!

Ferenczy Pali azonban soha többé nem került haza, mert elesett az első csatánapon. Irtózatos véletlen volt, hogy éppen a jobbkarját szakította le a gránát...

*

Aközben a legvandálabb hírek kergették egymást soraink között s mi valamennyit elhittük betűszerint. Hisz hazulról, elvágva minden újságtól s egyre észak felé sietve az ellenség elé, nem ellenőrizhettünk semmit. De legalább megnyugtattuk egymást minden délelőtt és délután, miután a hírek igen jóknak bizonyultak egytől-egyig. Kulikovban megtudtuk például, hogy Olaszország megtámadta a franciákat szárazon, de ugyanezt

cselekedte Anglia is vízen. Ezzel egyidőben Japán is háborút üzent Oroszországnak... Igaz, hogy ezekben a napokban az oroszok rávetették már magukat Kelet-Galíciára, de csak mosolyogtunk rajta s egyet legyintettünk rá legfeljebb. Hogy miért?

Nyomban idézem Sima Gábor pajtásomnak erre vonatkozó egykorú naplóföl jegyzéseit:

„Érdekes és ügyes az osztrák taktika! Mindenütt mi nyomulunk előre, mindössze Lemberg felé védtelen a határ... Az oroszok ugyanis szeretnék megkaparintani Kelet-Galícia gazdag részeit s ezért jönnek előre vakon. Ha aztán belékerültek az egérfogóba, kétoldalról rávetjük magunkat s megsemmisítjük őket.”

Hát nem egészen úgy lett!

Három napig rostokoltunk Kulikovban. Akkor nem értettük ezt a tétovázást: ma már mindent tudunk a háborús emlékiratokból. A Visztula és Bug között erre az időre megindult már Auffenberg hadtesteinek dühöngő csatája. Kelet-Galíciában pedig Brudermann ezredei és zászlóaljai vonultak észrevétlenül visszafelé. Kettejük közt nyomult előre tapogatózva a tiroli hadtest s a legfőbb hadvezetőség ekkor még nem tudta elszánni magát, hogy északra avagy keletre vesse-e ezeket a gazdaszerű legényeket?

Az éjszakák voltak a legszebbek!

Ezek az éjszakák szinte megállás nélkül előőrson álltunk s vékony blúzainkban ha összedideregünk is a hidegedő éjfeleken, nem tudtunk betelni a galíciai éjszakák sejtelmes szépségeivel. Talán azért is, mivel akkor el voltunk készülve reá egytől-egyig, hogy néhány napon belül nem fogunk élni...

Azokon a sejtelmekkel-teli éjszakákon egész Galicia harsogott és zengett a tücsökénektől s míg északon és keleten vörös volt az ég alja, augusztus 25-ikén déltájt megfigyeltük, hogy északon és keleten hamufelhők telepszének a földperem legszélére s e kormos földifelhőkől nyugtalanító morgás hangzik felénk mind-sűrűbben... Keleten altkor már Brudermann generális viaskodott az, ellenséggel, északon pedig Auffenberg négy hadteste bocsátkozott bele a tomasov-komarovi nyolcnapos ütközetbe. Így messziről, igen messziről szó szerint úgy hatottak azok a kormos földifelhők, mint az égiháború távoli morgása ...

Augusztus 22-ike és 24-ike között minden éjszakán táboriőrsön voltam együtt *Sima* Gábor önkéntespajtásommal s mialatt gyönyörködve hallgattuk a tücsök szilaj harsogását, szorongó érzések közt figyelgettünk az északon és keleten vereslő vészes csíkra. Alikor nem sejtettük még, hogy ágyúktól lángkapott falvak, majorságok, csűrök, kazlak és búzakeresztek égnek ottan és nincs senki, aki az oltásukra sietne. Mert minden jólék esze nélkül menekült az első csaták és ütközetek színhelyétől ...

Így vergődünk el augusztus 26-ikán Zsolkievig. Augusztus 27-ikén szinte egész nap fegyverben álltunk, mintha valami igen fontos és igen sürgős parancsra lestünk volna. Este hatkor csakugyan megjött a parancs:

„Irány: észak!”

Úgy látszik a legfőbb hadvezetőség döntött végül.

És akkor, augusztus 27-ikén délutáni hat órákor egy olyan mars kezdődött, amelynek csak másnap dél-

előtt féltizenkettőkor lett vége. Féltizenkettőkor azonban olyan szuronyrohamra indultunk, amely esti félnyolcig zengett a kiáltozástól, srapnellek csergésétől, gránátok vijjogásától s haldoklók jajgatásától.

Istenem, az az utolsó menet a halál elé!

Zsolkievtől a budynin-oszerdovi dombokig nem kevesebb, mint ötvenkét kilométer a messzeség. Akárki utánanézhethet a térképen, beleszámítva a kerülőket és kitérőket is...

Hajnalig mentünk vaksötétben, holtfáradtan, összeszorított fogakkal, ödöngve őserdőn, ingoványokon, mély homokban és halálos neszben, egyetlen szót nem mukkanva. Még a szurony hüvelyét is fogni kellett, hogy ne koccanjon oda a tábori-ásó nyeléhez. Elmondhatatlan kínlódás volt az a menet! De lemaradni nem lehetett az őserdőben, mivel egyetlen lépést alig látott előre az ember s idejében figyelmeztettek mindenkit, hogy minden szempillantásban ellenségbe ütődhetünk.

Szörnyű szenvedések után virradni kezdett végül s má egyre mentünk még. Reggeli nyolcórátájt bevánszorogtunk Belsz városkába, mely a földkerekség legpiszkosabb helye s melynek falai közt a nevezetes csodarabbi székel. ... Tovább! Tovább!... Elhagytuk már Belszet is és alig-élve kecmeregni kezdtünk északi irányba, a budynin-oszerdovi dombvonulat felé ...

Akkor már balkézről egész közelről morgott és dörgött az égiháború, amelyben apró tüzek villogtak elvétve. Sejtettük, hogy az ágyúit toroktüzei lehetnek... Így vánszorogtunk egyre tovább, félaléltan.

S déli féltizenkettő körül ott hevertünk Budynin falu fölött hosszú-hosszú rajvonalban, egy krumplitáblán. Egyszerre felkiáltott valamelyik tiszt:

— Auf!

Talpraugrottunk. És amint hátratekintettünk volna akkor az én *Sima* Gábor pajtásommal, elhülve láttuk, hogy mögöttünk kilenc-tíz raj vonal állt fel ugyanúgy, a végtelenségig nyúlva ki jobbra és balra. S abban a pillanatban nem éreztünk többé kínzó éhséget, égő fáradtságot a tagjainkban, halálos álmoságot a fejünkben...

Semmit!... Semmit!...

IV.

Augusztus 28-ikán délelőtt féltizenkettőkor felálltunk tehát azon a krumplitáblán, amely Budynin falu fölött terült el, szelíd dombon s miután megéreztük, hogy elkövetkezett első csatánk pillanata, nem voltunk éhesek többé, noha táborikonyhát három napja láttunk utoljára és nem voltunk fáradtak többé, noha negyed-órával előbb ötvenkét kilométeres mars után s annak minden utólagos kínjaival dültünk le a krumpliföldre.

Emlékszem, hogy mielőtt — karban-tartott puskával — megindultunk volna első csatánkba, *Sima* Gábor önkéntespajtásom komoly szóval fordult hozzám:

— Hogy őszinte legyek, nem félek az orosz tüzéségtől. Július hó folyamán ugyanis egy cikket olvastam s épp a te lapodban (a *Budapesti Hírlap*-ban. *K. J.*). Arról szólt, hogy az oroszok ágyúgolyói egytől-egyig homokkal vannak megtöltve...

Szorongva néztem előre... Balfelől, messzebb, alacsony dombvonulat húzódott el, előttünk óriási legelőség, még-azontúl széles tarló búzakeresztekkel, annak

hátában nyájas templomtornyú falucska vagy három kilométerre. Félbalt előre kerek kiserdő.

Ehhez annyit még, hogy hadosztályunk négy ezrede közül a 2-ik tirolai császárvadászezred, a linzi 14-ik és a salzburgi 59-ik gyalogezred indult támadásba, a 28-as cseh ezred ellenben tartalékban maradt. Hogy mimódon kerültek közibénk a csehek, nem tudom.

Mielőtt felelhettem volna *Sima* Gábornak, kivont karddal állt rajvonalunk elé a hadnagy, mely kilenc-tíz egymás mögé sorakozó rajvonal közül a legelső volt s annyit szólt felénk:

— Vorwärts!

S megindultunk a legelőnek.

*

Most pedig, húsz esztendő után, illenék elmondanom, milyen volt az első csatánk?

Nem tudom leírni!

Arra, hogy mit láttam magam körül, úgy emlékszem, mintha huszonhárom akkori esztendőmmel ott toporzékolnék most is a budynini mezőn fejvesztett kapkodással, de hogy mit éreztünk az alatt a borzalmas nyolc óra alatt, két szóval felelhetnék talán: „reménytelen lihegést” ... Az életösztön minden kétségbeesésével szerettünk volna visszafelé futni, de a könyörtelen fegyelem mégis előrenyomott bennünket. Nem akadt pedig köztünk egyetlen hitvány avagy gyáva legény, csak egyszerűen — élni szerettünk volna még...

Hanem akkorára tombolt már köröttünk a világ. Hátunkból, a budynini kertekből égzengető ágyúzásba fogtak a brixeni tüzérek, csattogtak felettünk az orosz srappellek s döngve vágódtak elénk és mögénk a gráná-

tok, amelyek három emelet magasságig csapták föl a legelőt... Talán a harmadik percben megpillantottuk az orosz gyalogság pontsorát, fehér füst támadt a pontsor fölött s abban a pillanatban már suhogtak is puska-golyóik a fülünk körül. Levágódtunk a földre, visszátüzelünk, talpraugrottunk s szuronytszegezve vágattunk tovább az orosz gyalogezred ellen. Talán az ötödik percben megláttam, hogy jobboldali szomszédomnak véres a szája sarka, ő maga azonban ezt még nem vette észre akkor. Három-négy perccel később nyolc-tíz gránát zuhogott el fölöttünk hidegen és egész alacsonyan, bal-felől s amire magunkra ocsúdtunk volna a kábulatból, jobbkéznek — úgy száz lépésre — több ember vágódott el a legelőn...

S hogy mit éreztem azalatt?

Soha nem voltam ijedős ember, de abban az istene-hagyott órában, mikor a világ legárványának tudtam magamat, minden szempillantásban elfúlva lestem, mikor üt fejen vagy szíven egy golyó, avagy mikor repít száz darabba egy gránát?... Már nem vettük számon az idő múlását, csak annyit láttunk egyszer, hogy az orosz gyalogosok fej nélkül kezdenek menekülni hátrafelé. Akkorára utolértek bennünket a hátunkban felsorakozott rajvonalak, akkorára salzburgi és linzi bakákkal keveredtünk össze, már a búzakeresztek közt bukdácsoltunk s remegő, egymást biztató, ordító, kifült katonákkal volt tele a világ, mialatt tarlók és búzakeresztek reszkettek és táncoltak előttünk. A veszett ágyúzás miatt, de meg azért is, mivel magunk reszkettünk és táncoltunk szakadatlanul. Halottat alig láttunk! Tudniillik északi irányba vágattunk előre szakadatlanul, mialatt az ellenség lépten-nyomon visszafordult s keserűen lövöldözött,

az ocosz tüzérség ellenben alig mozdult a helyéből: a helyett gránáttal árasztott el minden négyzetmétert. S e gránátok közt törtünk előre, mint a tébolyodottak.

*

Meg akarnék említeni még egy megrendítő epizódot ...

Délutáni öt óra körül észrevétlenül nyugat felé kanyarodtunk el roham közben. Erre azért emlékszem vissza határozottan, mert szembelihegtünk a lefelé csúszó nappal, mely félig az ágyúk és puskák füstleplebe takarózott el. Ekkor történt, hogy a brixeni tüzerek sajátmagunkat kezdtek ágyúzni...

Némi félreértésből támadt ez az elnézés!

Tüzéreink ugyanis még egyre a budynini kertek alól tüzeltek gyilkosan, mi viszont oly hihetetlen iramban törtünk előre, hogy hátráló és menekülő oroszoknak néztek bennünket. S megesett, hogy néhány golyót eresztettek közénk, mire a legények megzavarodva s eszük nélkül kezdtek menekülni visszafelé. Félpercen belül két-három kilométer szélességben fordult meg hanyatt-homlok a front... Még újabb félperc, az ellenség felfigyel reánk s vége mindennek!

Tisztjeink vagy elhulltak, vagy megsebesültek, vagy a csatahely más pontjaira sodródtak el. S megtörtént ekkor, hogy altisztek és önkéntesek lélekjelenléte mentette meg a hadiszerencsét. Ma is látom még magam előtt Anton Grausst, ezt a daliás és intelligens szakaszvezetőt (úgy tudom, kigazda az északtiroli Wörglben!), amint torokszakadtan kezd ordítózni a széles mezőn:

— Császárvadászok! Tiroliak! Hát meghátráltak?

Visszafordult erre néhány altiszt és önkéntes ...

nem nyújtom a szót! Újabb három perc múlva egyik ember a másikat ragadta magával előre, az ellenségre vetette magát minden dühével és keserűségével...

Csak egyet még!

Láttam szuronyrohamot orosz tüzerek ellen is, akik nem hátráltak, hanem őrjöngő makacssággal maradtak egyhelyben a huszonzét ágyújokkal s amikor egy lejtős részen (balra tőlem alig ötszáz lépésre!) egész tömeg császárvadász vetette reá magát az eszeveszett tüzerekre, kartáccsal árasztották el a mieinket... A vége az lett, hogy a kartácstűzben még megmaradt császárvadászok elfoglalták a huszonzét ágyút, a tüzereket pedig halomraölték.

*

Félnyolc lehetett, amikor egy utolsót fűjtünk. A völgyeket sűrű ágyúfüst árasztotta el. Meg voltam rendülve, hogy életbenmaradtam, mivel azt hittem, hogy a budynini csatával vége a háborúnak is. Akárcsak Szolferrinónál avagy Königgratznál... Az ellenség minden ponton menekült.

Elhallgattak az ágyúk s ekkor fölharsant a tücsök orgonája. De minden tücsökharsogáson túl átvert hozzánk sebesültek és haldoklók jajgatása a kerek erdők alól, patakok partjairól, búzakeresztek közül...

Húsz év után is hallom ezt a jajgatást!

V.

A Budynin felett kitört augusztus 28-iki első csatánk, mint utóbb kiderült, rendkívül vérengző volt. Estére kelve csaknem kétezer embere hiányzott az ezred-

nek, ami természetszerűen nem jelent kétezer halottat is. Mert sokan lemaradtak az embertelen menetelés során, temérdek volt a sebesültek száma, mások másfelé keveredtek el, ámde így is hihetetlen árat kellett fizetnünk *azért* a nyolcórás rohamért, melyben a tiroli hadtest valósággal legázolta maga előtt az ellenséget.

Késő este mindenfelé beszéltek (magam nem láttam), hogy *Brosch* ezredes esti nyolc óra körül lépést haladt el lován a csatahelyen heverő holtak közt s egyre azt ismételte maga elé, akár az eszelős:

— Hol a császárvadászaim?... Hol a császárvadászaim? ...

De nemcsak mi véreztünk el félig, hanem a tőlünk baltájt harcolt VI-ik kassai hadtest is, melynek akkor *Boroevics* volt a parancsnoka. A felsőmagyarországi ezredek veszteségei felülmúltak minden emberi képzelmet.

A budynini csata után, éjszakai holdfénynél, mi alatt két ezredet az oroszok üldözésére parancsoltak előre, szent hitünk volt, hogy miután győztünk, másnapra békét fog kérni a cár. *Si?na* Gábor önkéntespajtásommal erről beszélgettem sokáig a tarlón fölvert táborisátrunkban s ezzel ébredtünk másnap reggel is.

Hanem ugyanakkor furcsán néztünk össze!

Délkeleti irányból tudniillik s egész közleről, ahol Znyatin falu feküdt, váratlanul felzúgtak az ágyúk... Tehát mégsem volt vége a háborúnak!... Annyit még, hogy a tomasov-komarovi nagy csatában, szó sem volt összefüggő frontról, a helyett (ezt egyébként *Auffenberg* is megírja emlékirataiban!) hatvan-nyolcvan kilométeres mélységben hömpölygött a harcvonal s dühöngtek a különböző ütközetek.

A znyatini csatában tartalék voltunk s egy dombhátról néztem végig a késő estig tombolt harcot, amelyet honvédek verekedtek át egészen addig, míg az oroszok nagysietve észak felé nem takarodtak el. Igen-igen lenyűgöző volt: mintha madártávlatból avagy páholyban ülve néztem volna végig a roppanterejű képet, mely minden pillanatban váltakozott.

Szeptember 2-ikáig kavarogtak ezek a csaták és ütközetek, melyek folyamán szakadatlanul észak felé törtünk előre. Szeptember 2-ikán orosz földön jártunk, de ugyanakkor végképp eltűnt előlünk az ellenség. Két napig meneteltünk még, amikor — közel a Bug-menti Grubieszov városához — megállapodtunk. Aközben üres falvakon haladtunk keresztül, melyek legtöbbször akasztott emberek csüngtek a faágakon. Azt mondták róluk, hogy kémkedtek az oroszoknak.

Megemlítek itt egy epizódot (valahol megírtam már egyszer!), amely mindennél jellemzőbb az először fölvo-nult csapatok közt uralkodott sziklafegyelemre ... Szeptember 3-ik napján orosz földön marsoltunk már kettős-rendekben, midőn az ellenségtől ellepert tájon egy tömzsi huszár jött velünk szembe, gyalogszerrel, súlyos nyerget cipelve a vállán... Menetközben odakiáltottam neki:

— Honnan, honnan, barátom?

— A Bug mellől, kéremalássan, — felelte szuszogva, a nélkül, hogy megállapodott volna a nyereg-cipelésben.

— Hát a lova hová lett?

— Kilőtték alulam, kéremalássan ...

— S minek viszi azt a fene-nyerget is?

Az apró huszár annyit mondott rá:

— Annak, hogyha nem számolok be rula, „egyesi-be csuk a kapitány úr!

(Istenem, hol lehetett akkor a legközelebbi zárka! Hisz a délorosz homokban porzottunk előre. ...!)

*

Szeptember 4-ikén, délutáni két óra körül, amikor legmesszebb-északra voltunk benn muszka földön, olyan napiparancsot olvastak föl, melyre úgy emlékszem ma is, mintha tegnap hallottam volna csak, félig-dermedten a bizonytalanságtól. Szólt ez a napiparancs arról, hogy az ellenünk felvonult ellenséget az egész vonalon megsemmisítettük s már csak Lemberg védelme van hátra. A veszély különben nem fenyegető, miután a mai napon Románia is hadat üzent az oroszoknak ...

Mit tudtuk mi szeptember 4-ikén, hogy Lemberg két nappal előbb elesett már? Mi annyit tudtunk mindössze, hogy Lemberg a hátunk mögött volt úgy kilencven-száz kilométerre, ha ugyan nem többre. Arról persze sejtelmünk sem volt, hogy az oroszok tökéletesen elvágták visszavonulási utunkat. Hiszen mi, császárvadászok, a most már délnek indult Auffenberg-hadsereg legkeletibb szárnyán álltunk.

Megindultunk hát — Ravaruszka irányának.

S ugyanabban a negyedórában, ahogy délnek fordultunk volna vissza, szakadni kezdett az őszi eső, amelynek csak négy hét múlva lett vége. Mentünk-mentünk Lemberg szabadítására szüntelen csaták között, Lemberget azonban csak a következő esztendő június havában tudták felszabadítani Ferenc József katonái. Szeptember 5-ikén, déltájt, a belsi országúton (egy erdőszélből!) gránáttal vert szét bennünket az orosz tüzéség, aimire nyugat felé kezdtünk menekülni szétszó-

ródva, akár a csirkék... Csak két óra múlva sikerült összeverődnünk. Úgy-ahogy!

Az első csaták napjaiból elfelejtettem megemlíteni egy különös megfigyelésemet. Mihelyt aláereszkedett az alkonyat, abbamaradt a csata, hogy annál elvadultabban törjön ki az első kakas-szónál. És ebben volt is ráció: rendes ember éjszaka nem csatázik.

Különben a szeptember 5-ikére következett éjszakan, úgy tizenegy óra körül, nem bírtam tovább a marsot: a lábam csupa vér volt nehéz tiroli bakancsaimban. Kezet fogtam hát Sima Gábor önkéntespajtásommal, kiléptem a kettősrendekből leültem az árokpartra s mi alatt messzebbre riasztó tűzben állt Belsz városka, lehajtottam a fejemet... De nem voltak gondolataim.

Az ezred pedig továbbvonszolta magát dél felé. A halálba!

Még egy apróságot a szeptember 5-iki napról!

Amikor a belszi országúton szétágyúztak volna bennünket s amikor összeverődtek volna ismét, új századparancsnokot kaptunk.

Cingár osztrák kapitány volt az új parancsnok s akkor érkezett ki a harcra. Jó ember volt, csak izgattott kissé.

Tőle hallottam először a Hindenburg nevet, mert e napon olvasták föl előttünk a tannenbergi győzelemről szóló hadijelentést. Mi holtfáradtan, szakállasán és ordaséhesen üldögéltünk félkaréjban az új parancsnok körül, aki felolvastván a győzelmi bulletint, körülnézt rajtunk:

— A németek? Ezek tudnak győzni! Egységes nemzet, egységes faj! De mit kezdjen az ember egy olyan

konglomerát haderővel, amelynek egyedei tizenhárom nemzetiségből és néptörzsből rekrutálódnak?

Nem igen hallgattunk reá, mert a dülő csaták után csaknem a szemünk ragadt le. Ez a látszat-cinizmusunk oly dühre fakasztotta a vékony parancsnokot, hogy ri-kácsolva pattant föl:

— De egy ilyen bandával nyomuljon előre az ember a győzelem várható reményében? Hej!

S kardlaponni kezdett bennünket, hogy porzott bele a bornyánk.

VI.

A 2-ik számú császár vadászszed maradványa tehát továbbvonszolta magát Lenberg szabadítására, magam pedig ottmaradtam az út szélén, egy fatönkön búslakodva s fél-aléltn a kimerültségtől...

De nem sokáig maradtam így, a messzi tüzekről megzavart éjszakában!

Mert kevéssel reá tüzezek nyomultak visszafelé a sáros mezei úton s azzal ijesztgettek, hogy ők a monarchia leghátul vánszorgó katonái: utánuk még néhány falka huszár csatangol fel és alá s az orosz lovasok következnek akkor... Fölkecmeregtem erre s ráültem az egyik tüzerkocsira. így vágattunk vagy két órát, mikor — a gyenge holdfénynél — letáboroztunk. Itt egy kazalba fűrtam be magamat nyakig s állóhelyzetben persze és úgy próbáltam szunyókálni jókor-virradatig.

Akkor azonban újból sietve vágtam neki délnyugatnak, mert három égtáj felől hol itt, hol ott morrantak meg az ellenséges ütegek. Gondoltam mindjárt, hogy visszavonuló csapatrészeinket, verik háromfelől is az

oroszkok. Némi pénzt adtam az egyik tüzérnek s reábíz-
tam súlyos bornyúmat, hogy vigyázzon rá Uhnovig. Ott
átveszem majd tőle. A tüzér meg is biztatott németül:

— Önkéntes úr nyugodt lehet... Csak lépjen ki
addig!

A bornyúmat azonban én nem láttam viszont
többé. A Uhnovig kanyargó sáros és szűk erdei-úton
tudniillik szörnyű torlódás állt be akkorára s az én tüzé-
rem mindinkább elmaradt tőlem.

De most már nem voltam egyedül!

Mert az erdei-úton teméntelen idegen bajtárs közé
keveredtem el, akiket hol itt, hol ott ugrasztott meg az
oroszk. Voltak köztük tiroli császárvadászok, magyar hon-
védek, közösök, ágyúnélküli tüzérek, bosnyákok, gyalog-
dragonyosok — a végtelenségig ...

Ravaruszká irányából azalatt mind-szaporábban
szólt az ágyú.

Most pedig elnézést kérek a türelmes olvasótól, ha
— átmenetileg — csak magammal fogok foglalkozni.
Két teljes napig nem tartozván ugyanis semminemű
csapatkötelékhez, valóságos hadibojnyik lettem, akiket
„lógós” jelzővel volt szokás illetni a hétköznapi nyelvben.

A bornyúmmal együtt a köpenyem is lemaradt s
így csak a puskát vittem magammal, velem volt azon-
felül két tölténytáskám, baloldalamon viszont ott csün-
gött az üres kenyérzsák. Háborús lógós lettem tehát, ez
az állapotom azonban menthető. Elvégre a fatális körül-
mények tömkelege játszott össze ellenem.

Uhnovban némi szerencsém volt!

Az uhnovi vásártéren tudniillik (úgy délutáni fél-

hat óra körül!) magyar népfölkelő-pékekkel vetett össze szeszélyes sorsom. A derék, öreg pékek, akiknek hadiszekerei színültig voltak frissen sült kenyerekkel, éppen menekülni akartak Ravaruszka irányába, amikor elibük álltam:

— Magyar testvéreim! Nyolc napig csatáztam egy-végben és most se regimentem, se bornyúm, se köpenyegem. Ráadásul holtfáradt vagyok és olyan éhes, hogy szikrázik a szemem ...

A pékek, akik szegedvidékiek voltak s színét sem látták eddig a háborúnak, jószívvel válaszoltak:

— Kapaszkodjék csak fel a szekérbe, önkéntes úr, düljön végig a kenyereken s egyék, amíg belefér! Legalább mesél nekünk is valamit a háborúból...

Én aztán — keréknagy kenyérrel az ölemben — meséltem nekik annyit, hogy a jámbor népfölkelők nem győzték a fejüket csóváltgatni: „No, a mán igaz, hogy csudadógokat csinált végig az önkéntes úr!” ... A közben vágattak a szekerek Ravaruszka felé a sima és fehér országúton s én egy malomkőnagy-kenyeret tömtem magamba, amire — a derengő éjszakában — sikerült elérnünk Ravaruszkát. Lehetett pedig ekkor tizenegy óra, éjfél előtt. A jó emberek, mármint a pékek, ágyat vetettek számomra egyik szekerük alá s úgy aludtam késő reggelig, mintha édesanyám ölében lett volna a fejem.

*

Kicsiny türelmet, rokonszenves olvasóm, néhány pillanatig magammal kell még foglalkoznom!

Reggel csodakék-egű napra nyitottam föl a szememet s kelleetlenül néztem el magam körül. Ravaruszkánál ugyanis akkor már — északkelet, kelet és délkelet felől —

egetdöngetve tombolt az Auffenberg új csatája. A népfölkelő-pécek éppen menekülni készültek s megértő szóval fordultak hozzám:

— Gyűjjék velünk, önkéntes úr! Jó dolga lesz, anynyit mondhatunk... Meg oszt maga úgyse tartozik most sehová...

Beláttam, hogy igazuk van s engedtem a kérésüknek. S negyedóra múlva vágóban pörögtek már a pécek hadikocsijainak kerekei. Csak Magierovban állapodtunk meg, amely lehet úgy tíz kilométerre Ravaruszka hátában, délkelet felé. Itt a pécek nyomban felütötték táborikemencéiket s eszük nélkül kezdték sütni a teméntelen kenyeret. Mert éhes volt a csatázó harcvonal...

Itt egy nyugodt délutánt s egy még-nyugodtabb éjszakát töltöttem el, miközben valósággal dédelgettek az öreg magyarok. Ennek fejében háborús élményeimmel szórakoztattam őket.

Másnap, szeptember nyolcadikának reggelén azonban némi meglepetés ért. Fölfedezett ugyanis a pécek ideiglenes parancsnoka, egy magyar rittmájszter s mialatt felém közeledett volna, nádpálcájával a sárga bőr-lábszárvédőjét ütögette. Azt kérdezte az első pillanat kínos meglepetésében:

— Hé, önkéntes, hát te mit lógsz itt, amikor Ravaruszkánál Auffenberg őexcellenciája a döntő győzelmet akarja kiforszírozni? Hát nem tudod te, hogy minden lógósnak huszonnégy órán belül csatlakoznia kell a legközelebb eső gyalogos csapattesthez'?

Tisztelegve válaszoltam s természetesen mély alázattal is, hogy egy ilyen parancsról fogalmam sem volt eddig A kapitány felkacagott, nyersen:

— Hát lehet így győzni, Magyarok Istene? No, mars csak a csatában, de azonnal, te csiszlik!

Tizenegy óra előtt belihegtem végül Ravaruszka vásárterére, ahol fejszédítő kavarodás volt minden. Akit csak láttam, menekült, avagy kapkodva készült menekülni, mert az ellenség súlyos gránátjai akkor már sátáni tűzzel árasztották el ezt a boldogtalan városkát.

Valami parancsnokság után érdeklődtem, teljes reménytelenséggel. Senki nem volt a helyén!

Aközben észrevettem, hogy az egyik nagy kert közepén valóságos hegyek oromlanak vadonatúj hornyukból, puskákból, kenyérzsákokból, tábori-ásókból és remek bakancsokból.

Nem teketóriáztam túlon túl, hanem bemászván a kertbe, negyedórán belül tetőtől-talpig kiöltözködtem. Természetesen új fegyvert is választottam magamnak.

Itt tudtam meg a szörnyű hírt, hogy a tiroli császárvadászok 2-ik ezrede nincsen többé. A szeptember 7-ikéről 8-ikára áthajló éjszakán ugyanis regementemet két orosz hadosztály rohanta meg a huicei erdőségek és ingoványok között s tökéletesen megsemmisítette. Hősi epopéják keltek életre azon az éjszakán Huicénél, melyek során elesett Alexander *Brosch* von Aarenau ezredes, elestek az összes alezredek és őrnagyok, úgyszintén a századosok, hadnagyok, altisztek és császárvadászok. Az ezredzászló is odaveszett! Alig néhány ember tudott megmenekülni pusztá életével, lihegve az irtóztató éjszakában ...

Megrendülten és szívemben gyásszal bandukoltam Ravaruszka állomása felé, amelyből ekkor már csak a kormos falak meredeztek fenyegetően... Az állomástól kissé oldalt éppen akkor sorakozott az alighogy odaérke-

zett ungvár-munkácsi 11-ik honvédgyalozred első menetzászlóalja. Parancsnoka *Petrovay* Laci főhadnagy volt (ma alezredes a honvédségnél). Ahogy jelentkeztem volna nála, annyit mondott jószívvel:

— Állj be a sorba, testvér!

Körül-körül ágyúktól dörgött és kavargott a világ ...

VII.

Húszesztendős háborús memoárjaimat ott hagytam abba legutóbb, amikor 1914 szeptember 8-ik napjának délelőttjén — belihegtem a leégett és szétlőtt ravaruszkai államás mellé s ott azt az alázatos instanciát intéztem *Petrovay* László főhadnagyhoz, aki éppenakkor érkezett ki a harctérre az ungvári-munkácsi 11-ik honvédgyalozred első menetzászlóaljával: vegyen magához, mintán saját ezredem elpusztult és így gazdátlanul lődörgök ebben a hadas világban.

Petrovay Laci, úgy elmenőben, jószívvel szólt hozzám:

— Állj be a sorba, testvér!

S ezzel megindult tényleges részvételem a ravaruszkai csatában a nélkül, hogy egyetlenegyszer is elstöttem volna a puskámat. Kis türelmet csak, erre is sor kerül a dolgoknak rendjében!

A csata akkor már dühöngve tombolt messze és félköralakban a hírheft városka körül, miközben magát Ravaruszkát mázsányi gránátokkal árasztotta el az; orosz nehéztüzérség. Megfoghatatlan maradt nekem mindmáig, hogy ebben a pokolban sem hagyta el házait az ottani nép, hanem pincékbe rejtezve és magaásta lyukakba bújva meg, leste kiszáradt torokkal a förgeteg elvonnia-

sát. Kivétel a boltosok voltak mindössze, akik a félelemtől vacogva és veritékes halántékkal próbáltak valami kis üzletet csinálni. Minden gránátrobbanásnál nagyot ugrottak jajveszékelve, ámde magukhoz tértek hirtelen s áruikat kínálgatták topogva a tereken és gyalogjárókon fel és alá. rohangáló katonáknak. Ha aztán újabb gránát zúgott el a házak és kertek fölött, egész alacsonyán, újból nagyot ugrottak és nagyot kiáltottak a zsidók.

*

Ravaruszka körül félkörben tombolt az ütközet, Auffenberg keletre fordított frontú hadseregének legészakibb balszárnyán, ez a félkör azonban több kilométer messzeségből fogta közre a városkát. A mi teendőnk (a menetzászlóaljé tudniillik) arra szorítkozott csupán, hogy a várost védjük a láthatatlan oroszok ellen.

Időközben az történt ugyanis, hogy a honvédszászlóaljat (úgy a déli órákban) Ravaruszkatól kissé oldalt rendelték előre, vagy háromszáz lépésre délkeleti iránynak. Ott beástuk magunkat, némi szalmát kerítettünk aljnak s várni kezdtük, mikor lesz vége a csatának?

Hát vártunk teljes négy napig!

Előttünk, négy-öt kilométerre, egyetlen orkánba folyt össze az ágyúdörgés, sebesültek százai sántikáltál?: el mellettünk hátrafelé s a derült őszeleji mennyboltnak, mely reggel enyhekékben mosolygott még le reánk, csak a legközepét láttuk immár, — minden-egyebet eltakart a lőporfüst. S ebben a keserű füsttengerben viaskodtak lankadatlanul a 4-ik hadsereg még megmaradt katonái.

Másnap magához hivatott Petrovay főhadnagy:

— Meg akarlak bízni valamivel, pajtás ...

S elmondta sebtében, (az irányt is mutatta) hogy Ravaruszka innenső szélében van egy magtárszerű épü-

let, tele a hadsereg számára felhalmozott liszttel, cukorral és különösen kétszersülttel. Ezt a raktárt fosztogatják most hírszerint a mindenféle szétzüllött lógóskatonák. Az én feladatomban — egy járőrrel együtt — az lenne most, hogy azt a raktárt mentsem meg a további harácsolástól...

Tisztelegtem, elindultam.

Elhagyott, halálosan elhagyott volt a magtárépület, amelyben vagyontérfő készletek voltak felhalmozva. Tüzezésre nem került sor, mert senki ott nem akart fosztogatni, a helyett mi raktuk meg magunkat cvibakkal: magam és a járőr tagjai. Megraktam mindkét kenyérzsákomat, (mert akkor már két kenyérzsákom volt!) hogy messzire elálltak az oldalamtól, mint hegyiöszvéren a teher. Úgy teleraktuk magunkat, hogy esetéjűt alig tudunk csak visszavánszorogni a zászlóaljhoz.

(Zárjel között idevettem újból, hogy — miután emberi lehetőség szerint — szigorúan ragaszkodom a valóság hű elmondásához, senki ne várjon tőlem hősi jeleneteket, Annyival kevésbé tehetem ezt, mivel Ravaruszkánál igazság szerint a csatakörzeten kívül lestük a hadiszerecsse elbillenését. Jobbra vagy balra.

És más okból sem írhatok meg romantikus részleteket!

Való, hogy vérengző, igen vérengző volt a ravaruszkai csata, magam azonban — mint szimpla csatár — három-négy kilométeres körzetet láthattam be legfeljebb. S különben is megígértem e szerény visszaemlékezések elején, hogy lehetőség szerint csak az emberi dolgokat szeretném fölleveníteni. Egy vezérkari-tiszt áttekinthet sok-sok kilométeres terepen: magamnak még annyi térhelyről

sem volt fogalmam, amennyire a fegyverem golyója elvitt. Nékem parancsoltak legfeljebb s én engedelmeskedtem.)

*

Aközben pedig dühöngésig fajult el a ravaruszkai csata, mi viszont, a 11-ik honvédgyalozezred első menetzászlóalja, szelíd érzések közt pipázgattunk a hevenyészett lövészárkokban.

Azazhogy nem pöfékelgettünk valami túlságos biztonságban!

Hisz az ellenség nehéztüzérsége ágyúzáván a városkát szakadatlanul, minékünk is kijutott a gránátokból, ráadásul látván a teméntelen hátrafelé vánszorgó sebesültet, minden pillanatban el-elszorult a szívünk, híreket kaptunk azonfelül, hogy tüzeinknek elfogyott a lőszer s szemtanúi voltunk magunk is, amint a tüzértisztek kétségbeesve tépdesték a hajukat... Hírek jöttek később, hogy a Ravaruszka mögött következő legközelebbi állomáson sok-sok lőszervonat vesztegel minden utasítás nélkül s megtudtuk rövidesen azt is, miszerint a Ravaruszka hátában lévő legközelebbi nagyobb állomásnak az áruló *Redl* ezredes öccse a parancsnoka. Nem lehetetlen ennél fogva, hogy a fiatalabb *Redl* is az ellenség szolgálatában áll. Igaz lehetett-é, nem tudom. Idejegyeztem azonban, mivel a ravaruszkai csata ami lihegő óráiban így adták egymásnak szájról-szájra tiszték és önkéntesek.

A csata negyedik napján, mikor már az ég tetejét sem láttuk az ágyúfüsttől, újabb rossz hír ejtett mindnyájunkat mély szorongásba. B hírek szerint északkeleti irányból, ahol egyes lovasalakulataink foszlányai csatagolhattak legfeljebb, egész kozákhadosztály közeledett volna, hogy balról és hátulról bekerítsen mindnyájunkat.

Elszomorodtunk mélyen s készen voltunk a fogságra egytől-egyig, szerencsénkre azonban alig félórával reá saját meghajszolt honvédhuszár jaink vágattak sokan, igen sokan északkelet felé, Kamionka-Sztrumilova irányába. Hallottuk aztán, hogy Kamionka-Sztrumilova táján nagy lovasroham ment végbe kozákok és honvédhuszárok között ...

Régen volt igen!

Negyednap estére megint csak elszorult a szívünk. Elrendelték az általános visszavonulást. Délnyugatnak.

Úgy volt, hogy egy vagy két porosz hadosztály mellettünk vonul el az országúton, a hadosztályt követik ágyúikkal a tüzérek és mi, az addigi tartalék-zászlóalj, maradtunk a két hadosztály utóvédje. Láttuk, amint alkonyat után megindultak hátrafelé a kormos ezredek foszlányai, láttuk, amint tőlünk balra huszártisztek a vasútestet váltóit kezdték robbantgatni... Nekünk szigorú parancsunk volt, hogy addig maradjunk vissza és tartsuk keményen a Ravaruszka előtti területrészt, míg csak éjjel után negyedórával tőlünk balra ki nem gyullad egy kazal... Ez lesz a jeladás, hogy loholhatunk a visszafelé vonuló hadsereg-roncsok után ...

Kiderül majd, kigyulladt-é az az állítólagos kazal!

*

És itt, mielőtt megkezdendők észvesztő menekülésünket, szóvátések egy apróságot, mely valósággal megtörtént. Mi magunk hetek múlva hallottuk csak, ámde ekkortájt ment végbe a nevezetes epizód.

A ravaruszkai csata egy félrèbbszó pontján császár vadászokból álló szakasznyi katona verődött össze s úgy, amint voltak, kettősrendekbe sorakozván, néhány altiszt

vezetésével megindultak gyalogszerrel délnyugati irányba, tiroli hazájuk felé.

Mentek-mentek a példátlan kavarodásban először Mezőlaborcnak, aztán Sátoraljaújhelynek, aztán Szerencs városának. Azzal a számítással, hogy — ha Isten segíti őket — két hónapon belül csak elérik Brixent vagy Bozent, esetleg Innsbruckot, ahol annak rendje szerint leszerelnek.

Időközben a frontmögötti katonai hatóságok is fölfigyeltek a magánszerrel bandukoló császárvadászcsapatra s a Szerencs és Miskolc között elterülő Harangod-pusztán megállították őket végül.

Arra a kérdésre, miért indultak meg hazafelé, amikor Galícia földjén továbbfolynak a hadműveletek, így válaszolt a legidősebb szakállas altiszt:

— Azért, kérem, mert egyszer győztünk Tomasovnál, egyszer megverték bennünket Ravaruszkánál... Mivel egálban vagyunk, vége a háborúnak!

— Dehogyan is van vége! — méltatlankodott az eléjük küldött őrnagy. — Tüstént vonatra ültök s mentek csatázni tovább!

A császárvadászok meg is fordultak Szerencsnek. Csak azt nem tudták megérteni, minek zaklatják őket, amikor — emberi felfogás szerint — semmi értelme a további vérontásnak.

Valóban, akkortájt — egálban voltunk.

VIII.

1914 szeptember 11-én délután azt mondták nekünk, a 11-ik ungvár-munkácsi honvédegyalozezred első mehetzászlóaljának, hogy — közvetlenül Ravaruszka előtt —

maradjunk csak vissza hevenyészett állásainkban és ha két szétmarcangolt hadosztályunk elhaladt mellettünk visszafelé, negyedegekor éjfélután megkezdhetjük a visszavonulást mi is. Az erre megadott-jel az lesz egyébként, hogy tőlünk balra egy kazal fog kigyúlni a felleges éjszakában.

Hanem azt a kazlat, illetve kazaltüzet mi sohasem látuk meg!

Nem láttuk meg azért, mivel nem gyújtotta föl senki s mivel álmosan és elcsigázva elaludtunk a setétben. Amire fölriadt volna valamelyikünk, alig-észrevehetően szitált az eső, szemközt, pedig, de feltűnő-közeiről, orosz fényszórók tapogatództak az éjszakában s halálos csend neszelt előttünk, az elhagyott csatatéren ...

Félegy nem volt még éjfélután s mi rémülten ocsúdunk reá, hogy bennünket, egy szakasznyi embert, akik el találtunk szunyókálni, nemcsak a visszavonult két hadosztályt, hanem saját menetzászlóaljunk is ittfelejtett. Mindössze egy Tihanyi nevű tartalékos-hadnagy maradt velünk, aki Beregszászon volt fiatal ügyvéd. Úgy hallom, ma is ott él, de — más néven.

Néhány pillanatig vártunk azért, mikor gyullad ki ama bizonyos kazal, de mert hiába vártunk, egyszerre futólépésben indultunk meg a közeli Ravaruszának s nem is álltunk meg, csak a főtéren. Itt riadtan néztünk össze, az ellenséges fényszórók egész közélről dolgoztak már, hirtelen rendezkedtünk úgy-ahogy, miközben egyet fűjt Tihanyi hadnagy:

— Úgy látom, ittfelejtettek ... Ti most várjatok meg szépen ezen a helyen, amíg visszajövök ... Kissé körülnézek az állomásnál...

S elment.

Mi vártunk még keveset a kihalt Ravaruszka főtéren,

ámde Tihanyi hadnagy úr soha többé nem került elő. Mert nekiindulván, csak valamelyik trénalakulat pótkereténél állapodott meg Budapesten. De amire hozzánkvergődött volna el a hadnagy úr szerencsés megmenekülésének híre, mi a Szan körül táboroztunk már, úgy október második felében.

Az eltávozott hadnagyra várhattunk tíz percig, de mert nem tért vissza, egyetlen gondolat alatt vágatni kezdtünk délnyugati irányba először valami őrháznál?: s utána a vasúti-vonal mentén, a talpfákon.

S ezzel megkezdődött első nagy őszi visszavonulásunk, melynek csak a Dunajec mögött szakadt vége, amikor már dérben reszkettek a mezők. S ugyanakkor ömleni kezdett az eső...

Vágtathattunk úgy félórát a vasúti sínek között, amiben végleg kifűlván, lépésre fogtuk a marsot. Ekkorára sejtettük, hogy gazdátlan szakaszunknak is alighanem sikerült meglépnie az oroszok elől. így mentünk visszafelé csaknem hajnalig, amikor elértük valahogy a 60-ik közös gyalogezred vánszorgó foszlányainak legvégét. Ahhoz csatlakoztunk egyelőre ...

És hogy merre mentünk azután?

Ma már úgy hat reám minden, mint egy kifakult álmokép emléke. Igaz másfelől, hogy lebukott fejvel, marsolás közben szundikálva botorkáltunk délnyugatnak, délnyugatnak. Nagy erdőkön vitt át az országút, elhullt lovakkal, szétlőtt tehergépkocsikkal talákoztunk s ha néha fölrepedtek a felhők, és elmaradt a rengeteg, láttuk, hogy tőlünk jobbra és tőlünk balra teméntelen katona hömpölyög délnyugati irányba. Déltájt már orosz repülőek értek utói bennünket, de mi csak mentünk, csak mentünk holt-

fáradtan, félálomban s ordaséhesen és olyan nyomorult hazavágyakozással, hogy majd a könnyünk serkedt ki. Olykor egy falu retekfejű tornya nézett vissza reánk a messzeségből, olykor megakadt trént értünk utói és hagy-tunk el magunk megett.

Alkonyodott s mi egyre-csetlettünk, botlottunk még a szörnyű sárban zászlóaljunk nélkül, az eгри 60-ik közös gyalogezred nyomában bukdácsolva. Éjfél előtt mentünk még, éles éhséggel a gyomrunkban. Az eső úgy szakadt, mintha dézsából öntötték volna a nyakunkba. Körülbelül éjfélkor parancsot adtak, hogy aludni feketünk le a me-zőn. Magasra-puffadt ugarhát volt a mezőségnek az a része, s ahogy beledültünk ruhástul, a sárba merültünk el félig. Az őszi eső zuhogott...

E napon a következő hadi jelentést adta ki a legfőbb hadvezetőség:

„A csapatok hangulata a szakadó eső és az északi szél dacára lelkes ... Most egész északi erőnk új vonalban van koncentrálnva s büszke bizalommal várja a jelt, hogy új csatába indulhasson.”

*

A valóság ezzel szemben az volt, hogy abból az egy-millió katonafiúból, aki alig négy héttel előbb galíciai földön kezdte meg az előnyomulást, egyetlen ép szakasza nem volt többé I. Ferenc József császárnak és királynak. Dehogy is voltunk mi új vonalba koncentrálnva, dehogy is volt lelkes a hangulat, dehogy is vártuk büszkén a jel-adást, hogy új csatába indulhassunk!

Soha még olyan nyomorult veszködést, mint volt az a visszavonulás!

Alig hevertünk negyedórát a sárban, amikor újabb parancs jött:

— Föl!

A hidegtől forró fejjel kecmeregtünk talpra s újból neki a szélben és esőben csapkodó setétnek. Így virradt ránk szeptember 13-ik napja. Sárban és dágványban megfeneklett tréncocsikat, ásítózó ágyakat hagytunk el az útfélen s mentünk-mentünk most már nyugat felé. Még mindig nem ettünk semmit és nem aludtunk semmit. Ezekből a zavaros emlékeimből egy piszkos városka neve tolakszik elém: „Javorov”, ahol megálltunk vagy félóra ...

Aztán tovább ... tovább!

Délben mentünk, estefelé mentünk. Hanem ekkor — hogy, hogy nem! — árva szakaszunk el talált veszni a 60-ik közös gyalogezredtől s attól kezdve cél és irány nélkül tekeregtünk az éjszakában. Az eső megszűnt, felfénylettek fölöttünk a csillagok, később a hold is feljött és mi égő talppal, égő szemhéjjal és égő hassal botorkáltunk a különös éjszakában. Még-később egy patakon keltünk át, kötésik vízben s a vízcseppeket lerázván magunkról, a túlsó parton, vacogni kezdtünk...

Körülnéztünk a sejtelmektől terhes éjszakában s nem tudtunk kihez fordulni segítségért... És sejtelmünk nem volt, merre lehet a hazánk?

IX.

Furcsa színei voltak annak a szeptember 14-ikére virradó éjszakának... Az ég kitisztult, harmat csillogott a fűvön, az ég tetején járt méla bájjal a hold, éjfél után pedig üstököst láttunk a mennybolton, amint Krakkó irányába haladt el... Mi pedig — mindenkitől elhagyott,

gazdátlan honvédszakasz — kódorogtunk a szokatlan-fényű éjszakában. Sejtettük, hogy a monarchia katonáinak legisleghátul cammogó foszlányai közé tartozhatunk, tehát minden pillanatban elfoghatnak az utánunk nyomuló oroszok él-lovasai s így istenkísértés lett volna, ha csak negyedórára elalszunk is. És mi — elhagyott és árva katonák — mégis szundikáltunk menetközben avagy félálétan estünk össze az út szélén s abban a gondolatban már aludtunk is mindnyájan. De akkor fölriadt valamelyik altiszt s jószívvel kezdte költögetni a többit:

— Álljatok talpra, gyerekek, mert elfog az ellenség!

És ámbár több, mint ötven órája nem aludtunk és nem ettünk semmit, iszonyú kínok közt fölkecmeregtünk s vonszolni kezdtük magunkat az úton, amelyről nem is sejtettük, hová visz bennünket voltaképpen? Később egy gőzölgő huszárcsapat ért utói s kapitányuk kijelentette, hogy igyekezzünk az Istenért, mert öt kilométerre előttünk folydogál a Szán vize, híd vezet keresztül a folyón, a hidat reggel ötkor felrobbantják s aki öt után ittreked az innenvaló parton, okvetlenül az oroszok fogságába jut. Félig eszmélet nélkül vánszorogtunk már s csak a szörnyű fegyelem és a katonai tisztesség érzése lehetett, amely nem engedett bennünket összeesni öntudatlanul.

Istenem, ha eszembejut az az éjszaka, még ma is lecsuklik a fejem: soha annyira világárvájának nem éreztem magamat, mint akkor! Ezredem nem volt, zászlóalj nem volt, de még százados sem. Mint elveszett katona kódorogtam a világban, valami tizenhatod-magammal...

De reggel öt óra előtt mégis átbotorkáltam a Szán hídján s alig tíz perccel reá égnek repült az egész híd.

Szeptember 14-ike volt ekkor.

És szeptember 14-ikén is csak mentünk, csak mentünk tovább, nyugati irányba.

Ekkor már nem bírtunk iszonyatos éhségünkkel s mezegetni próbáltunk a mezőkön. Az előttünk elvonult 4-ik hadsereg mindent letarolt a világon, de akadt azért még egy-egy répa a földeken s azt rágcsáltuk, mint a kóbor szegénylegények ... Hanem e napon újból zuhogni kezdett az őszi eső s mi fülünk-re-húzott sapkában cammogtunk a sárban ... Lassanként elakadt ágyukat és sár-tengerbe fulladt katonai szekereket értünk utól és hagytunk el s megesett az a csoda, hogy délelőtt tíz óra körül rábukkantunk az előző estén tőlünk elszakadt 60-ik közös gyalogezredre.

Nagy esőben vergődtünk el Radymnóig, mely tizenöt-húsz kilométerre van Przemysltől északra, lehet azonban, hogy kevesebb a távolság. Itt bőrig-vizesen s a kimerültségtől reszketve várakoztunk darab ideig, miközben olyan hírek támadoztak sorainkban, hogy északkeleti irányból kozáklovasok vannak a sarkunkban.

Olyan mindegy volt akkor minekünk minden!

Radymnoban a 60-ik közös gyalogezred egy tisztje fölvezette csapatunkat a templomdombra s ott visszahagyott azzal a paranccsal, hogy — mint előőr — nagyon vigyázzunk északkelet felé és ha kozákok bukkannának föl az esőben, az utolsó szálig puskázzuk le őket. Különbön megvigasztalt az ismeretlen tiszt, hogy egy óra múlva felváltanak bennünket.

Mi lázasan leskelődtünk aztán nem egy óráig, hanem késő délutánig, akkor azonban fájdalmas szívvel voltunk kénytelenek tapasztalni, hogy az egész Radymnoban egyetlen szál katonánk nem mutatkozik ...

Szóval: felültettek bennünket s újból sorsunkra hagytak!

Erre mi is nekivágtunk a lucskos országútnak, ezáltal már déli irányba, miután arravezetett valamennyi nyom. Estetájt ismeretlen csapatokat értünk utói s a sarkukba szegődtünk ... És még egyre mentünk! Ezen az éjszakán megint eltakarodtak a felhők és mi megszáradtunk úgy-ahogy... És végül megesett a többé nem hitt csoda, hogy miután hetven órája nem hunytuk le a szemünket, parancs jött: az országúttól jobbra ledülhetünk a mezőn ...

Két perc múlva mélyen szendergett mindenki az őszi éjszakában. Fejünk alja volt a bornyú, takarónk a csillagos ég...

Az a mező, amelyen édes-szép álomra hajtottuk le a fejünket, Przemysl várkörzetéhez tartozott már. De mi ezt nem tudtuk még akkor ...

Délelőtti nyolc óra körül kecmeregtünk föl, azaz hogy valósággal föl kellett vernie bennünket néhány keményebb altisztnek s öt perc múlva a széles országúton marsoltunk megint. Fáradtak voltunk nagyon, de még annál is éhesebbek: hisz negyedik napja nem láttunk betevő-falatot. Mindazáltal ödöngtünk valahogy, mert muszáj volt menni!

Hanem itt már feltűnt valami!

Az országút két oldalán egyre sűrűbb drótsövénymezők sorakoztak egymásután, később furcsa dombok maradoztak le mellettünk s e dombok mögé óriási ágyúk voltak elbújtatva.

S alig egy órával aznapi elindulásunk után megtörtént az a fantasztikus véletlen, hogy az országúton beibotlottunk a 11-ik honvédegyalozegred első menetzászlóal-

jába, amely még Ravaruszkánál hagyott el bennünket, mikor — a fej vesztő kapkodásban — nekik is menekülniök kellett a visszavonult két hadosztály után. Petrovay László főhadnagy haladt a megtalált zászlóalj élén s nagyon-nagyon megőrült, amikor megtudta, hogy előkerültünk:

— A teremtésit, hogy maradtatok vissza?

— Elaludtunk, főhadnagy úr — válaszoltam, megnyhülve kissé magam. is. — Mi az a sok drótmező meg az a sok eldugott ágyú, főhadnagy úr?

Petrovay Laci megnyugtatót:

— Ez, fiam, Przemysl... Egnapos pihenőnk lesz a várban. De akkor eszünk és alszunk egyet!

Ebédidő után lehetett, amikor letáboroztunk Przemysl külső részében, a Szán partján. Itt először több tyúkott vágattunk le s ettünk vagy másfélóráig, akkor megmosakodtunk s aludtunk rá . . .

Itt hallottam először a Gyóni Géza nevét. Egy nyomtatott verse járt kézzől-kézre tudniillik, mely a legszebb verse talán tragikussorsú író társunknak. Fennhangon olvasta föl társaságunk előtt valamelyik zászlós vagy önkéntes:

*Lángoló vörösben
Lengyel hegyek orma ...
Látlak-e még egyszer
Szülőfalum tornya?*

Abban a pillanatban leesett a feje valamennyiünknek ... Úgy volt, úgy volt szószerint! Esténként messzi tüzeiktől vereslettek a lengyel dombok s majd a szívünk szakadt meg a hazavágyakozástól... A felolvasó pedig folytatta:

*Kinyílik-e még rám
Egy kis ablak szárnya?
Meglátom-e magam
Egy szelíd szempárba?*

Senki nem nézett föl: hallgatott minden fiatal tiszt s még fiatalabb önkéntes... Mert egy-egy kislányra gondoltunk valamennyien...

*

Itt, Przemysl várában kerültek kezünkbe az első magyar újságok. Mert hazai hírlap azóta, hogy augusztus 15-re virradóra a budapesti Rákosrendezőn rostokoltunk vagy félórát, nem volt a kezemben. Ennek pontosan egy hónapja múlt ekkor, szeptember 15-én.

Petrovay László főhadnagy úr vette kezébe az első újságot s belelapozott:

— No, lássuk csak, hogy állunk!

Ám alig futott át egy-két cikk címén, máris ingerülten csattant föl:

— Ha tőlem függne, az első vonalba dobnám ki az összes haditudósítókat!

Igaz-igaz: a haditudósítók nem voltak hibásak mindenben, mindazáltal nem fojthatom el azt a bártortalan felfogásomat, hogy elvetették a sulykot. Hiszen bizonyos, hogy a nemzet ama kétségbeesett napjaiban lehetőleg biztató hangon kellett írniok. Helyes volt ez nagyon! Csak-hogy a kezünk ügyébe került akkori hírlapokból keserűen állapítottuk meg, hogy a haditudósítók legtöbbször fogalma sem volt róla, mimódon is mehetett végbe egy ütközet? Akadtak köztük olyanok, akik a königréei és szolferinói csataleírások után úgy képzeltek például a nyolc napig elhúzódott tamasov-komarovi dulakodást,

mint amelyben olyan sűrűn állottak egymás mellett a frontcsatárok, hogy ledöfve és meghalva is állva maradtak, miután az összepréselt tömegben nem tudtak leesni a földre. Alkonyatra kelve aztán a mieink — valamennyi haditudósításban — hátbakerítik az ellenséget s ezzel meg is szerezzük a győzelmet minden esetben. Ugyanakkor pedig az ezredkürtös trombitáján felharsan a lefűvő, az Abgeblasen s ezzel a kürtszóval vége is lett az aznapra szóló ütközetnek.

Az újságokból a végeláthatatlan győzelmeken kívül nem is tudtunk meg egyebet... Azazhogy mégis! Megtudtuk, hogy a hadvezetőség télháborúra kezd berendezkedni. Erre a hírre lehorgasztottuk a fejünket és szomorúak lettünk egytől-egyig.

X.

Mert olyan szomorúságokat képzelni sem lehet másikat, mint amilyen szomorúság volt a mi kísérőtársunk az 1914-es őszön.

Ez a szomorúság akkor sújtott földhöz elsőízben mindnyájunkat, amikor első csatánkhoz álltunk föl a budynini krumpliföldön. Azt hiszem, abban a szempillantásban hagyott el valamennyiünket örökre az ifjúság s buktunk bele a lelki-öregségbe. S ez a mélységes levertség nem is maradt el tőlünk attólfogva. A könnyfakasztó szomorúság oka a hazánk után való repeső vágyódásunk volt...

De lehet-é ezen megütődni?

Huszonhárom esztendőnkkel szakítottak el legtöbbször bünket a visszahozhatatlan békevilágból: egyik napról a másikra. Sokaknak búcsú nélkül kellett elhagynunk haj-

lőtt szüleinket, menyasszonyunkat, növekvő nővérkémet, el a családi-kört, a falut, az ismerősöket, el — Magyarországot ...

Azóta hat hét telt el pontosan. S mi lett belőlünk a rövid hat hét alatt?

Hányódtunk szélben és esőben, aludtunk a szabad és sáros mezőkön, bajtársaink fele nem élt már s tudtuk, hogy előbb utóbb minékünk is ez lesz a végünk. Nem tudtuk ellenben, miért kell csatáznunk és szenvednünk tovább? A megmaradtak közül is sokan kiestek betegségben, meneteltünk az; embertelenség legvégső határáig s éhezünk, mint a kivert kutyák. Hisz ilyen gazdátlan ebek voltunk akkortájt magunk is... Sapkánk rézrózsája mellett lehervadt már az a rozmaringszál, amelyet egyik-másik magyar állomáson valamelyik könnyesszemű magyar leány tűzött oda, bakancsaink talpa lyukasodni kezdett a temételen marsolástól és csak nem is sejtettük, mikor kapunk új talpat Ferenc József legfőbb Hadúrától? ... Ha a Ravaruszka óta megindult esőzésben felszokadtak olykor a felhők, nyugat felé való vándorlásunkban messze balkézzől föl-föltünedeztek elvéve Nagy-Magyarország határhegyei, a Beszkidek... S valahányszor megláttuk azt a távoli hegyvonulatot, a két karunkat tártuk volna feléje, szívszakasztó hazavágyakozással, ha nem resteltük volna egymás előtt.

Hanem ez a nosztalgiánk is elmúlt később. Kevés időre.

Átmenetileg elmúlt a szomorkodásunk, mert felvultak a harcterekre a póttartalékos magyar néptanítók. (És itt némi ugrást tesztek előre az időben!) Messzi a hátunkban hagytuk már Przemysl várát,

amikor sok-sok magyar tanító vonult be az ezredhez, szinte egytől-egyig tiszaháti fiúk s az ő megjelenésükkel vége lett váratlanul nyomorult kedvünknek is. Mert ezek a fiatal, bizakodó, lelkes és elszánt fiúk magukkal hozták halhatatlan optimizmusukat és dalos kedvüket... A Dunajec völgye felé meneteltünk akkor, deha estetájt — megállapodtunk egy-egy falu végén — a póttartalékos magyar tanítók hamarosan összeverődtek valamelyik magasabban álló vadkörtefa alatt, egykettőre összecapták a kórust s abban a pillanatban már fűjták is, minden harcoló bakancsos gyönyörűségére és szívfájdalmára. Különösen egy nótájukra emlékszem vissza ma is:

*Jaj Istenem, hol fogok én meghálni?
Hol fog az én piros vérem kifolyni?*

Két hangra harsant a dal, feledhetetlen-szépen:

*Lengyelország közepibe a sírom ...
Azt izenem az anyámnak: ne sírjon!*

Hát az akkori őszi-hadjárat póttartalékos-néptanítói közül alig került vissza kettő-három. Mert a magyar kultúra első katonái, akik idehaza honszerelemre neveltek mindnyájunkat, odakint legelső katonái lettek a kardnak. Ráérő-idejükben nótáztak és jobbkedvre igyekeztek deríteni valamennyiünket, a csatákon pedig meghaltak panaszszó nélkül, férfiasan, utolszor hajtván le fejüket a lanszuti határban avagy Rudnik erdősegei alatt. Elestek mind-mind, hazájuk ijesztő védelmében ... Ha ma, húsz nyavalyás esztendő után elnézek magam körül a világban, szorongó szívvel látom, hogy alig lézeng közülök egy-kettő

még ebben az életben ... *Ignátzy* barátom népiskolai igazgató valahol Északkelet-Magyarországon, ha ugyan nem a megszállt Tiszaháton, *Cseplák* Jancsi pedig elemi-iskolai igazgató a Dunántúl egy eldugott sarkában... Azt hiszem, Bakonycsernyén.

XI.

Szeptember 16-ik napján, nem egészen huszonnégy-órai pihenő után, elhagytuk Przemyslt s északkelet felől még aznap megkezdték az oroszok a vár körülözönlését. Az átvonuló csapatok közül tehát mi voltunk a legutolsók.

Először a vár nyugati védőművei között haladtunk el, (bár majdnem a szívünk szakadt meg, annyira szeretünk volna bennmaradni!) aztán nekiereszkedtünk nyugat felé, nem sejtve, meddig és hová? S abban a szempillantásban, amint súlyos bakancsainkat nekilódítottuk volna a galíciai országútnak, hullni kezdett megint az eső. Hullt-hullt hidegen és szomorítón,

S ettőlkezdve tizenhárom teljes napig meneteltünk Nyugat-Galiciának, némi rövid pihenőktől eltekintve áztunk sokat s dideregtünk még többet. A tábori-konyha elvétve felbukkant a hátunkban, másszor elveszett napokra s olyankor ettünk, amit tudtunk, illetve — amit lehetett, Sok-mindenre emlékszem ezekből a boldogtalan hetekből, olyan apróságokra is, amelyeken ma már legfeljebb mosolyog egyet az ember. A nagy visszavonulás egyik legutolsó napján esett meg, hogy egy Farkas János nevű nyíregyházi közrendőrnek, aki ott szedegette bakancsait

a lábam megett, eszébejutott Tokaj városa s utána eltöprengett hosszan.

Ez viszont így történt.

Mentünk az országúton, jobbról s északról látszott felénk Tarnov városa s jobbról és északról kis szél lengett felénk. Egyszer csak beleszagolt a levegőbe Farkas János örvezető s annyit szólt ellágyulva, magamagához inkább:

— Tokaj felől fúj a szél...

Farkas János csatártársam ugyanis meg talált feledkezni kissé a világhelyzetről s mosolyogni voltam kénytelen a derék emberen, miközben fáj a szívem. A jeles egycsillagos bakancsos ugyanis, ha odahaza — mint rendőr — posztra állt ki a nyíregyházi főtérre, arccal nyugatnak, az északi, tehát jobbkézről való szél Tokaj felől fúj mindenestre. Ezúttal Tarnov felől fúj ugyan, ezt azonban Farkas János nyíregyházi rendőr el találta felejteni némileg.

*

Illő lenne egyszer már, hogy megemlékezzünk leg-hűbb és legkitartóbb bajtársunkról az első őszi harctereken, Ez a bajtárs a pipánk volt...

Ha elfogyott a dohány, szívtunk mi féligszáradt lapulevet is, általában azonban kapát füstöltünk. És valahányszor a pipánk füstjén darvadoztunk el, felejtettük minden hazátlanságunkat, sőt elandalodván a pipának szortyogásán, mely szférikus-szép zene volt nekünk akkor, hinni kezdtük törhetetlen lélekkel, hogy mégis csak hazavisz egyszer az Isten ... A pipafüsttől elhagytak összes szenvedéseink emlékei s újabb reménykedésre gyuladtunk tőle. Később, amikor már jeges szelek dudáltak: a Szarmata-fennsík felől, nemegyszer ennél a füstnél volt szokásunk melegedni is ...

A pipa volt akkor a, mi legnagyobb jóttevőnk!

Emlékszem még, hogy szeptember 27-ike vasárnapi napra esett. Ezen a délelőttön, miközben rövid pihenő következett az országúton, elhaló harangkongás szállt felém valamelyik távolabbeső polyák falucskából. Az országúton dülve meg a puskám csövének, levettem a sapkámot s imádkozni kezdtem magamban, hálát mondva a könyörülő Istennek, hogy megtartott e vasárnapi délelőttig.

S ugyané nap délutánján, három óra körül, a gromniki országúton találkoztam véletlenül menyasszonyom nagybátyjával, néhai nemes *Soltész* Tamás 34-es zászlósal... Teremtőm-Uram, micsoda érzések közt szorítottunk kezet és karoltuk át egymást!

Két hónappal előbb azzal váltunk el egymástól falunkban; a megszállt zempléni Legényén, hogy augusztusban viszontlátjuk egymást egész hónapi szabadságra és most viszontláttuk egymást Gromnik község alján, az országúton. A megindultságtól alig jutottunk szóhoz, de megállapítottuk azért, hogy mind a ketten lesóványodtunk, akár a konflislovak... Végül szivarral kínált meg a szegény sógorom, rágyújtottunk mind a ketten s mindjárt jobb kedvünk támadt tőle ...

Megöleltük egymást azután:

— Viszontlátásra, testvér!

— Viszontlátásra!

Nemes *Soltész* Tamás kassai zászlós urat azonban én soha többé nem láttam e földi-létben s holtbizonyos, hogy ezentúl sem fogom látni. Mert *Soltész* Tamás zászlós úr alig öt hónappal ezután az északkeleti határhavasok fölött, a cizna-baligródi műútnál, rohamközben kitért

karral bukott bele a hóba, szorongatott hazája védelmében. És nem is emelkedett fel többé abból a hóból...

Nagy visszavonulásunk utolsó napjaiban többször kellett őrszemen állni s olyankor a honvédkatona, miközben északi szelek sikongattak, fülére húzta sapkáját s gyakran nézegetett Nagy-Magyarország felé ...

Szeptember 27-én, estétájt, megállapodtunk Zaklycin városka előtt, egy Koncycka nevű faluban. Ott táborozott le a zászlóalj] (talán az egész ezred is) s nem is mozdultunk hat álló napig. E hat nap folyamán megérkeztek hozzánk az újabb menetzászlóaljok, kiegészültek a tépett ezredek és tépett századok. S híre volt mindenfelé, hogyha legközelebb nekilendülünk az ellenségnek, nem állunk meg Kievig.

Október 4-én megindultunk csakugyan, a Szán vize irányának. Csata következtek, micsoda csaták! De ezekről majd annak helyén és idején.

Egyelőre azonban Koncycka faluban rendezkedtünk s a póttartalékos magyar nép tanítók egyre fújták még:

*Lengyelország közepibe a sírom ...
Azt izenem az anyámnak: ne sírjon!*

Nagy volt a sár s egyre szitált az eső.

XII.

Október 4-én megindultunk Koncycka faluból, de most már visszafelé, északkeleti iránynak, amerre — messze-messze — a Szán vizének kellett folydogálnia búsan. Megindultunk szitáló, hideg esőben és a fém színű latyak-

ban. A parancs úgy hangzott, hogy megsemmisítő módon kell szétforgácsolnunk az ellenséges dandárokat és ezredeket.

Mentünk hát, mentünk. Teljes fölszereléssel, új bakancsban, kivéven *Ignátzy* önkéntestizedest, aki — máig kifürkészetlen okból — nem jutott új lábbelihez, aminek katasztrofális következményei nem maradtak el. Tudniillik már az erre következett második héten kapca fityeggett ki a lábbelijéből s bakancsán keresztülszortyogott a Já írjuk ide azonban tüstént, hogy mindez legkevésbé sem hozta ki türelméből *Ignátzy* pajtásunkat, ellenkezően: fatalizmussal vette a dolgokat és eseményeket...

Tarnov felé vágunk neki először a súlyos hátizsák alatt s — némi ingadozásoktól eltekintve — északkeleti iránynak nyomultunk előre, mialatt hadosztály tartalékban maradt az egész ezred. Előttünk, a hűvös permetegben, az éles szélben, barna fellegek alatt s barnára kiszívtott mezőben a 39-ik kassai honvédhadosztály ezredei és zászlóaljai törtek északkelet felé, szakadatlan csaták között. És haltak meg újból annyian, de annyian!

Mert nemcsak a legények, altisztek és önkéntesek hulltak rakásra megint, hanem a magyar tisztek közül is alig maradt egynéhány — hírmondónak.

S mikor tényleges és tartalékos honvédtiszteink tömeges pusztulásáról akarok megemlékezni, emlékük előtt — egy-két megindult pillanatra — vegyük le a kalapunkat!

Hisz ezek a tisztek nemcsak vezetőink voltak a leg-súlyosabb helyzetekben, hanem a gondviselőink, bajtársaink és testvéreink legnyomorultabb óráinkban. A háború harmadik hónapjában minálunk is közkézen forgott egy müncheni élclap, mely (rajzban!) fejtelten figuráknak tűn-

tette föl a monarchia tisztjeit s különösen a főbb tisztet... Nem igaz! Nem igaz!... Hetek óta forogtam már magyar honvédtisztek között, mint az őszi levél s bizonyosság vagyok reá, hogy ezek a tényleges és tartalékos tisztetek mindig a legélen voltak, szenvedtek, koplaltak, lelkesítettek, biztattak bennünket és meghaltak egyetlen szemrehányó szó nélkül. Ha valami kevés betevőfalathoz jutottak, könyörülő szívvel osztották meg azt a keveset is legényeikkel s láttam ismételen is, hogyha egyik-másik fiatal önkéntes — az embertelen marsok idején — erejéből kifutva bukdácsolni kezdett a bornyú terhe alatt, a hadnagy vagy főhadnagy úr leszedte róla azt a hornyút s odakötözte a lova nyergéhez.

*

Október 4-től 18-ig megállás nélkül nyomultunk előre, csaták nélkül. Erről a két hétről alig van mondani valóm, mivel fontosabb eseményt nem értünk meg s ezért e két hét napidolgai szétfolynak és összekuszálódnak húszesztendő emlékeimben. Egy estétájt Rzezovon mentünk át a felcsappanó sárban... Egy másik alkonyaton erdőszélen s szelíd domb oldalában álltunk előőrsön, mialatt előttünk, de igen-igen távol, Lanszut tornyai kezdtek beléveszni a sűrűedésbe, ebből a sűrűedésből ágyúk toroktüzei villogtak felénk s elvéve bús ágyúszó hőmpölygött el a tájon...

Nagy csata lehetett arrafelé.

A szél mind-fokozódott, a felhők mind-setétebbekké váltak, a sár minden nappal nőtt, a levelek egytől-egyig lehulltak a fákról s bennevoltunk a legkétségbeesettebb őszben. Ráadásul a nyirkos ködök legtöbbször elzárták előlünk a szemhatárt és így a Kárpátokat sem láthattuk többé a déli földperemen.

Soha-soha olyan őszt!

És mikor a legmélyebb reménytelenségben vonszoltuk volna sovány tagjainkat, a Szán és a Visztula felé, akkor érkezett meg hozzánk a legszebb háborús nóta, amely szinte roskadozott a búbánattól...

Hiszen a dalt el-eldúolgattuk néha a béke utolsó hónapjaiban is, nem a frontok küszködései között és szenvedéseink özönében született tehát, de egy-két pillanat alatt háborús nóta vált belőle hihetetlen alkalmosszerűségével. A nagy Isten a megmondhatója, honnét és mimódon került el hozzánk a Dunajec és a Visztula környékére? Talán Uzsok felől, talán a szelek szárnyán... De egyszerre — hogy, hogy nem? — megharsant valamelyik magyar ezred legényeinek száján, hogy visszafójtott könnyeik a torkukba folytak le:

*Hideg szél fuj, édesanyám,
Adja ki a kendőm,
Még ma este fölkeresem
A régi szeretőm ...*

Az első ezredtől átvették a többi ezredek, átvette a dandár, át a hadosztály és az egész kassai hadtest... Ezt fűjták keserű kardalban a közlegények, az altisztek, az önkéntesek, a tisztek; ezt a gyalogosok, a meghajszolt huszárok, valamint a tüzerfiúk, miközben fáradtan bandukoltak ütegeik után. És akkor felzúgott az egész kassai hadtest ijesztő és szilaj bánattal:

*Kiállok a kapujába,
Kibeszélgetem magamat
Véle utoljára...*

Egész Galícia visszhangot vert erre a halhatatlan katonadalra ... És fújtuk-vittük zengő torokkal, hogy ki ne csorduljon a könnyünk: hiszen csaknem mindegyikünk után egy-egy sírdogáló kislány maradt vissza Magyarországon ... Hogyne tepert volna le valamennyiünket ez a legkeserűbb nóta, amikor újból a halál elé marsoltunk napok óta, a jeges szélben lábszárainkon csattogott vásott katonaköponyegünk s tudtuk mind-mind, hogy soha többé nem fogjuk meglátni a régi kedvesünket.

*

Istenem, hús esztendeje már!

XIII.

Október 17-én délután (úgy rémlik, szombati nap volt!) a Szan-balparti erdőségek közt, nyílegyenes országúton meneteltünk. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy új csaták előtt állunk... Mind-közelebb ért hozzánk az ágyúk zúgása, itt-ott föltetzett már a gépfegyverek csattogása is és mi néhányan, akiket melegebb harctéri-barátság fűzött egymáshoz, kölcsönösen kicseréltük otthoni kedveseink címét. Tettük azt minden ütközet előtt s kis ellágyulással, abból az egyszerű okból, hogyha el találunk esni, az életbenmaradók értesítsék majd szüleinket vagy menyasszonyunkat: itt és itt terültünk el utoljára az avaron ...

Az utolsó néhány nap alatt egyébként mind-sűrűbben találkoztunk az előttünk csatázva előnyomuló honvédhadosztály katonáinak sírjaival. Frissek voltak ezek a sírok, alattuk alig-kihült testüek még a katonák s kereszt avagy fejfa a sírok végében, a szerint, hogy milyen hit szerint könyörögtek az ő Istenükhöz, míg lelkük át nem szállt a

túlvilági harcmezőkre. Egy ilyen sírfeliratra, mely tinta-ceruzával készült, ma is emlékszem még:

„Örökké élnek, kik a hazáért estek el!”

Október 17-én az alkonyati órákban ott sorakoztunk föl, alig félkilométerre a Szan-balparti Rudnik városkától. Az ellenség a folyó innenső szélén vetette meg a lábát halálos elszántsággal, a mieink alig néhány száz lépésre tőle támadtak megállás nélkül és nehéz veszteségek között. Ezen az első éjszakán a mezőkön húztuk ki a hideg őszi időt, olyanképpen, hogy beástuk magunkat a homokos földbe. Ez a beásás azonban alig jelentett valamit, hiszen ha egy-egy súlyosabb orosz ágyúgolyó húzott el fölöttünk, a légnyomástól peregni kezdtek reánk a homokszemek.

De csak átdideregtük valahogy az éjszakát vásott köpenyeinkben!

Reggelre kelve előreparancsoltak bennünket a vasúti töltésig, mely ott nyúlt el Rudnik hátában olyanképpen, hogy maga a városka a Szán és a Vasúti töltés közé esett. Harcoló-rajvonalkunk akkor már a városkán húzódott át, a mi ezredünk azonban tartalék maradt egyelőre. Vagy legalább is a zászlóaljunk. Mi aztán a töltés nyugati oldalában beástuk magunkat oly mélyen, hogy csak a fülünk látszott ki. Altattuk egymást törhetetlen hittel, hogy csata nélkül ússzuk meg a Szan-menti néhány napot s akkor — békét kötvén az ellenséggel — hazamegyünk valamennyien.

Ideje lett volna, már!

Zászlóaljunk parancsnoka melétei *Barna Béla* őrnagy volt, egyike a legszálasabb és legszebb magyar embereknek, akiket valaha láttam. Ma, úgy tudom, birtokán gazdálkodik Gömör vármegye megszállt részeiben. Századun-

kat, a kilencedik századot, *Petrovay* László, ez az igen-igen rokonszenves főhadnagy vezette, aki jókedvét a legnyomóruságosabb körülmények között sem vesztette el soha s a halálos veszedelmekben is optimista maradt. Emlékszem még két kenyerespajtásomra: *Rednik* Lajos és *Kocsik* Gábor zászlósokra, meg egy derék szakaszvezetőre: a nagydobronyi *Nagy* Samura... A többiek nevét elmosta emlékezetemben ez a bűtőlvert húsz esztendő.

Ettől a vasárnapi naptól számítva közel hat napig feküdtünk a rajvonal mögött, miközben hallgattuk az ágyúzást, láttuk a hátrafelé vánszorgó sebesült bajtársakat és ha kevés csataszünet állt be olykor, egyre nehezőülő kedéllyel figyeltünk föl a hátunkban elterülő kukoricásra.

Mert a vasúti töltés nyugati oldalában olyan kukoricatábla nyúlt el szélében-hosszában, melynek eleje-vége nem volt sehol. Ott szorongtunk a töltés oldalában, átkarot térdel legtöbbször s gondolataink odahaza jártak mindig. Akkor már (a nóta szerint) hideg szél fűjt a Volga fensíkja felől, meg-megdideregtünk sokszor s minden széllegyintésre zörögni kezdett a kukoricás. A szürke felhők ha eloszlottak felettünk, elvéve felfénylett még a napocska s búcsúzkodó kevés melegével körülcirógatott bennünket. Azazhogy melege alig volt szikrányi, inkább a fénye ömlött el az őszi tájon. Tudtuk, hogy mire a virág-bontó tavaszkor visszatér hozzánk az Egyenlítő alól, so-kan, igen sokan fognak hiányozni a sorainkból...

Pedig ez október havának második felében ama katonáinknak, akik az első vonatokkal indultak meg Oroszország ellen, alig volt meg már életben a negyedrésze... A többi elhullt, fogságban morzsolgatta nyomorult napjait, kórházakban sínylődött sebesülten avagy elsodródott a világban; Isten tudná, merre?

Akkor már éreztük, hogy itt fog ránszakadni az első hó is. És szorongó szívvel gondoltunk a háborús télre.

*

Vérengzők voltak a csaták és ütközetek, amelyek Rudnik körül tomboltak, úgy két hétig. Többször küldtek ki járőrbe: szívesen mentem valamennyibe, hisz egy kis testmozgás közös nyomorúságunkról terelte el kevés időre a figyelmemet. Egy alkalommal egészen a harcoló frontig nyomultam előre, ami — tekintve, hogy futóárokknak hírehamva nem volt, — nem tartozott a legkellemesebb szórazások közé. Lépten-nyomon holt bajtársainkon kellett átugrálnunk, golyók csattogtak a füleink körül, amint jobbra-balra kapkodtuk a fejünket, a gránátok veszett vijjogásától meg; egyre-másra vágódtunk hasra.

(Nem vállalkoznék rá másodszor is öntként!) Más alkalommal meg, amikor északi irányba küldtek ki járőrbe, találkoztam a leMBERGI közös gyalogezred parancsnokával, egy penzióból előráncigált igen vén öregúrral, amint egy elhagyott bakterház előtt üldögélt a segédtsíztjével s a markába köhécselgetett. Amikor lejelentkeztem nála, elpanaszolta szegény, hogy polyákokból és ukránokból álló ezredét pozdorjává törték az oroszok. S legyintett:

— Még most is szaladnak valahol ezek az ökrök...

Amikor — kissé fesztelenebbül — a háború kilátásairól próbáltam volna megfaggatni a derék öreget, megint a markába köhécselgetett. Egy kijelentésére ma is emlékszem:

— Ne felejtsd el, fiam, hogy a világon minden marhaság! A háború is az, mivel magunk is a legnagyobb marhák vagyunk!

Igen-igen nyíltan beszélt velem az Öreg. Magam hallgattam, elszontyolodva és alázattal...

... Hat napig szorongtunk a vasúti töltés megett s éjfelek előtt sokáig hallgattuk orosz és magyar ütegek égzengető párviadalát. Mert éjjeli tizenegy órakor kezdtek döngetni egymást a szemközt elbujtatott ágyúk s attólkezdve — a csillagoktól szikrázó hideg ég alatt — olyan vad ágyúzást vittek végbe, hogy rezgett körülöttünk a világ ...

XIV.

A csaták Rudnik körül, a Szán balpartján elhúzódtak november 3-ig, mi azonban csak október 28-ig táboroztunk ezen a tájon. Mert akkor váratlanul északra rendelték föl bennünket, az ugyancsak szanmenti Niszko nagyközségig, ahol meglepetésszerűen törtek előre az oroszok.

Erről azonban később!

Egyelőre Rudniknál dideregtünk az őszi hidegben, de meg amiatt, is, mivel nem tudtuk, melyik pillanatban kell meghalnunk majd... Mert lelketlen csaták és ütközetek dúltak akkor októberben a Szán vize mellett s hulltak az emberek, akár a kéve... Bennünket 24-én, szombaton este parancsoltak előre a rajvonalba, fülsiketítő puskázás és ágyüzengés közben. Homokba volt ásva az embermély sánc, de semmi jelentősége nem volt, mivel egy-egy gránáttól tizenöt méter szélességben semmisült volna meg a védőárok. Itt lövöldöztünk és szorongtunk a reákövetkezett vásárnapi egész napon, miközben olyan ágyúzás dühöngött a szemközt leselkedett ellenséges és magyar ütegek közt, hogy nem értettük az egymás szavát. A mi részünkről

tizenötös tarackok tüzeltek és olyan volt a légnyomás, hogy egy-egy felettünk elzúgott ágyúgolyótól peregni kezdett sáncunk mellvédjéről a homok.

Nyomorult, nagyon nyomorult helyzetben voltunk már akkor s könnyen össze lehetett volna téveszteni bennünket az erdei szegénylegényekkel. S ráadásul nemcsak az ellenség irtott bennünket, hanem vérhas és kolera is ritkította sorainkat. Régebben reménykedtünk még, hogy hamarosan békét kötnek és hamarosan hazaszállítanak mindnyájunkat, hiszen kézről-kézre járt közöttünk egy újságlap s az újságlapon ott volt a német császár biztatása, hogy otthon lesz minden harcoló katona, mire lehullnak a fák levelei... Legutóbb azonban kezdtünk felhagyni minden magunk-altatásával, hogy hazáigsegít valamikor a Gondviselés: hisz kísérteti-sebesen hullatták leveleiket a fák s híre-hamva nem volt sehol, hogy béketárgyaláshoz kezdenének összeülni a világ diplomatai s egyéb nagyfejük.

Itt — közbevetve — meg kell említenem egy támadókísérletünket, mely a legnyomorultabb esetben össze, a nélkül, hogy ellenséget láttunk volna. Pedig a gránátok robbanásától világos nappal lángolóbb volt az az éjszaka!

Azzal kezdődött, hogy október 23-án egész nap Rudniktól délre, sűrű erdőben kapkodtuk a fejünket, mivel alig-hevenyészett volt a lövészárkok s az ellenség reggeltől késő éjfélig gyilkos tűz alatt tartott bennünket. Időelőtt vett észre bennünket az orosz, aminek mimagunk voltunk az oka. Tudni kell nevezetesen, hogy a gyalogsági közvitéz mindent tudomásul vesz és elnyel a háborúban (még a halált is!), csak egyet nem soha: a koplalást. Ezen a reggelen is a bakagyerek kimerészkedtek túl az erdőszélén,

ott krumplit ástak ki a szuronyukkal, majd összegyülekezvén az erdő szélén megbújt magános házacskába, tüzet gerjesztettek odabent és krumplit kezdtek főzni. Úgy csataközben! A tűznek azonban füstje is van, a füstöt megláták az oroszok s néhány percen belül gránáttüzet zúdítottak a kis házra. A bakancsosok hátratarodtak ugyan, az erdőszélen túl megbújt lövészárkainkba (a tisztek káromkodtak!), akkorára azonban késő volt minden... Megállás nélkül döngettek bennünket a szemközti magaslaton felsorakozott ellenséges ágyúk.

De az igazi tánc csak ezután következett be!

Este megtudtuk ugyanis, hogy szuronytámadásra kell mennünk... Soha olyan fejetlenséget! Maguknak a tiszteknek sem árulták el, hány lépésre lehet tőlünk az ellenség s meddig kell előretörnünk voltaképpen? Akkorára égdöngető ágyúzásba fogtak tüzeink, mire az oroszok sem késtek a válasszal... Esti nyolc óra körül egyetlen zengés volt a világ s köröskörül, a megbomlott éjszakában, szívelállítóan hánykolódtak a gránátok lángjai. S ekkor, esti nyolc óra körül, támadni kezdtünk. Minden zúgott, dörgött és villogott, két szempillantás alatt szét voltunk forgácsolva, a nélkül, hogy látott volna bennünket az ellenség. Voltak kötelékek, amelyek továbbnyomultak vagy száz lépést... voltak századok, amelyek sietve húzódtak vissza az istenítélettől... Minekünk azt parancsolta valaki, ássuk be magunkat a védtelen mezőn: nem hallgatunk senkire többé... A kapkodásban és rémületben hanyatthomlok menekültünk vissza, az erdőbe... Amire mindannyian visszaözlönlöttünk volna, sok kenyerespajtásunkat hiába kerestük riadt sorainkban. A hadihalottak közül egyetlen honvédre emlékszem vissza már csak: *Kahonyás*-nak hívták s a szabolcsmegyei Ibrányba való volt.

Mintha ma is maga előtt látnám széles és felhős képét, de a keresztnevére nem emlékszem többet.

*

A megtépett ezred október 27-ik napján az őszi erdőkben pihent, messzebb Rudnik megett. A Szan szélén esztelen csata tombolt. Hideg eső szemetelt, a lengyel szélben különös zúgásba kezdtek a fák, amelyek ágain csak itt-ott fityegett már egy-egy összezsugorodott levél.

S hazagondolván ekkor pesti szerkesztőségemre, mely hat hete nem kapott már hírt rólam ebben az időben, sátram előtt leheveredtem az avarra s a bornyúm hátán levelet írtam szerkesztőségi kartársaimnak. Címe volt a levélnek: „Északon ősz van’„.

Alig ejtettem benne szót a háborúról. Hisz cenzúra volt, el voltam búsulva, valahányszor a szerkesztőségi asztal mellé szálltam vissza képzeletben és így semmiségeket írtam mindössze olyan időben, amikor idehaza a haditudósítók komisz győzelmekkel halálrafasztottak már mindenkit. Levelemben én arról írtam csak, hogy felettem eső szemetel, hárfázik a hideg szél s az erdők fái lengve bókolkak a szélben. Mellesleg odavetettem még, hogy kenyerespajtásaim közül minden csata után kevesebbet látok viszont s abban a kemény hitemben, hogy magam sem kerülök vissza soha, elbúcsúztam itthoni barátaimtól. (Ez a levél esztendővel reá egyik darabja lett „Mit búsulsz, kenyeres?” című legelső könyvemnek.)

Az „Északon ősz van” 1914 november elején tárcaalakban jelent meg a *Budapesti Harlap*-ban s a szerkesztőség egy napihírben külön felhívta reá a nagyközönség figyelmét. Később, amikor véresen kerültem haza, azt hallottam mindenfelől, hogy harctéri levelemre százan és ezerekn sántak föl Magyarországon. És ez természetes volt!

Minden szerénységemmel és emberségemmel hiszem ma is, hogy — magyar részről — ez volt a világháborúban az első emberi hang...

XV.

Az 1914-i esztendő november elseje előtti négy nappal tehát észak felé irányítottak bennünket a rudniki erdőkből. Észak felől ugyanis olyan híreket kaptunk, hogy Niszkó körül az ellenség erősen szorongatja saját legényeinket s ezeknek kellett volna segítségére sietnünk. Balról az országuton ugyanakkor császárvadászok nyomultak előre saját ezredeink támogatására.

Niszkó nagyközséget örökké emlegetni fogom! Mert a szeptember elsejére virradt szeles hajnal előtt olyan utcai-harc dühöngött benne, amilyen aligha fordult elő egy másik a nagyháború addigi hónapjai alatt.

Ott található Niszkó a Szári vize balpartján, éppen úgy, mint tőle délkelet-délre Eudnik s nyugati hátában ugyanaz a vasúti vonal húzódik el. Egyelőre azonban nem siettünk lóhalálban: inkább jobbra-balra kóvályogtunk olyan két-három falu között, amelyekben komoly kolera dúlt. Orkánban dörgött a táj s már-már kétségbeestünk, valahányszor szétpillantottunk a széltől barnára-szívott határban. S egyre-másra megfoghatatlan szorongás vett rajtunk erőt, mintha csak éreztünk volna előre, hogy valami fenyegető veszedelem leselkedik reánk.

A veszedelem be is következett egykettőre.

*

Október 31-én, esti kilenc óra körül, sikongó szélben, ellenséges tűzben és halálos-fáradtan lopóztunk át Niszkó

utcáin és terein s a falu keleti oldalán elhúzódott árkaink előtt álltunk meg csak. A 14-ik (linzi) közös gyalogezredet váltottuk, föl, melynek tisztjei suttogva figyelmeztették honvédtisztjeinket, hogy nagyon-nagyon vigyázzunk, mert orosz részről mintha készülődnének valamire ...

Nagy volt a setétség s ezen az éjszakán érthetetlenül szomorúak maradtunk. És megtörtént ekkor, hogy a szuroksötétben, a hidegben s éhségtől kínozva elaludtunk mind-mind fedett lövészárkainkban. Még a figyelőörök is. És míg mélyen szenderegünk volna, fölöttünk észrevétlenül áthaladt az ellenség, belopózott Nizskóba, nem is álmodva, hogy mi a, hátában alszunk. Saját vezetőségünk ugyanakkor Nizskó nyugati oldalán a vasúti töltés mögé rendelte vissza frontunkat, három századot azonban, melynek minden tisztje, altisztje és közlegénye elaludt a kibírhatatlan elcsigázottságtól, visszamaradt Nizskó keleti szélében. Erről a harcvonalvisszavonásról azonban mi akkor értesültünk csupán, amikor véres fejjel s szörnyű veszteséggel sikerült átvernünk magunkat a mieinkhez.

Fedett árkainkból mi — úgy hajnalelőtti három óra tájban — arra ugrottunk föl, hogy hátunkban, a község szélső keleti házai között, az ereszek alá égő csóvákat tartogatnak oda az oroszok... Tudtuk mind, hogy e hajnalelőttön sokan, igen sokan fogunk átmenni a másvilági harcterekre. Égtek a szélső házak, csattogtak a fegyverek s mi ész nélkül kezünk puskázni a hátunkba lopakodott oroszok közé.

A helyzet ez volt ekkor:

Nizskótól nyugatra, a vasúti töltés mögött saját frontunk; vele szemközt, ugyancsak nyugatra a községtől, az előretört ellenséges harcvonal, a mögött — keleti irányba haladva — a falu, tele gyújtogató oroszokkal s még azok

mögött — szintén keletnek — a mi otffelejttt három századunk.

Éjfélután három óra lehetett ekkor s délelőtt tíz lett, amire sikerült átverni magunkat saját bajtársainkhoz, a vasúti töltés védelme mögé. Addig azonban a legszönyűbb helyzetben voltunk: Nizskó utcáin, terein, kapualjaiban, kertjei között megindult az utcai harc. Potyogtak az embereink, dültek az oroszok. A kétségbeejtő az volt, hogy nem tudtuk, mi van velünk alapjában véve, de éppen így kezdtek kapkodni az oroszok is, mivel fogalmuk nem volt róla, mimódon kerülhettünk a hátukba? Súlyosak, igen súlyosak voltak a veszteségeink: itt esett el a többiek között *Rednik* Alajos zászlós... Képzeletemben látom ma is *Petrovay* László főhadnagyunkat, amint — szélben csatogó köpenyében — legelői rohan az ellenségre s a rémület pillanataiban is megcsodáltam *Sztankóczy* Géza századost (ma nyugalmazott ezredes valahol), amint sapka nélkül, kopasz homlokkal, legénységi köpenyben, kezében fegyverrel vezette az utcai harcot s csak *egy* vezényszót kiabált egyre:

— Előre!

Amire sikerült elérni saját frontunkat, lihegve néztünk össze: kétszázhetven emberből (mert előző napon egészítették ki a századot) hetven s egynehányan maradtunk meg. Legalább is úgy emlékszem vissza a számra. Ha tévednék esetleg, nem szabad megütközni rajta: két évtizednek ködeiből tekintek vissza Nizskónál elhullt bajtársaim sápadt árnyaira.

A két század emberei, akik megmenekültek a poklok-poklából (harmadik századunkat elfogták ugyanis!) az esti órákig maradtak a vasúti töltés hátában.

Helyzetünk nyomorúságos volt mindenképpen. Jobbról is, balról is, szemközt is szorongattak bennünket, legveszedelmesebb volt mindazáltal, hogy a Niszkó nyugati szélében állt laktanya második emeletére egy ellenséges géppuskaszakaszcso fészkelte be magát s onnan, a magasból tartott bennünket forró tűz alatt.

Ebben a kiállhatatlan helyzetünkben egyik századosunk hátraüzent valahogy, a mögöttünk setétedett erdőbe, melynek szélső fái alól az eperjesi közöstüzek ágyúztak gyötrelmes dühvel, hogy intézzék el már azt a laktanyát!

Alig múlt belé őt pere, amikor két ágyúgolyó sikongott el felettünk, egész alacsonyan. Szállt a két gránát rövid egymásutánban: az egyik a kaszárnya ablaka mellé, a másik pontosan az ablakba vágódott s borította tűzőzönbe a laktanyát.

... Tíz nap múlva tudtam meg, hogy ezt a két mesterlövést Jóska testvéröcsém adta le az ágyújából, aki — saját felettesei szerint — egyik legintelligensebb és legkeményebb tűzmestere volt az eperjesi ezrednek... Ma a Vitézi-Rend tagja s viseli ezt a kitüntetését (sok harctéri medáliájával együtt!) önérettel és férfiasan.

Aznap estefelé bennünket, akik megmaradtunk az utcai-harcból, hátravontak a mögöttünk elterült erdőségekbe. Ott, távol az ellenségtől, kis tüzeket raktunk, enni is adtak s rá gondolván akkor elhalt kenyerespajtásainkra, könnyezni kezdtünk.

Hallottak-Napjának előestéje volt!

*

November 3-án hajnalban kiadták a parancsot, hogy észrevétlenül elszakadván az ellenségtől, induljunk meg nyugati irányba.

S ezzel megkezdődött a második nagy visszavonulás, Krakkó felé. Hanem amire elértük volna Krakkót is, havasfelhők borították az eget s dér remegett a novemberi mezőkön...

*

XVI.

Attól iaz órától kezdve, hogy november 3-án sietve vágunk neki nyugat felé, tíz teljes napig mentünk Krakkó irányába, a halál elébe megint... Hanem erre az időtájra jeges szelek zúgtak már a lengyelországi nagy mocsarak felől s a szórszálak reszkettek libabőrös arcainkon. Egyszer Vielicska, másszor Bochnia körül kódorogtunk... E reménytelen napjaimban legszorgalmasabban a menyasszonyom irogatott Zemplénből, kétségbeesve sürgetve mind-egyik levelében: mikor megyek már haza? Barátaim közül legtöbbször Nagy Samu kollégám (ma a 8 *Órai Újság* felelős szerkesztője) keresett föl résztvevő és bátorító sorai-
val ... Akkorára azonban a legtöbben lemondunk minden reményről, hogy egyszer még megláthassuk Magyarországot ...

Tíz nap múlva bevergődtünk Krakkó déli külvárosai alá, ámde a város belsejét nem láthattuk, mivel egy éjszakan (a várostól kissé nyugatra) keskeny pontonhídon kel-
tünk át a Visztulán, darab ideig a várkörzetben tekereg-
tünk, melyet háromfelől is körülözönlöttek az oroszok, később átléptünk az osztrák-lengyel határon és a 18-ra virradó hajnalon megálltunk Maszkov oroszlengyelországi falu fölött.

Megálltunk hát Maszkov fölött, azaz hogy mindenek-

előtt szuronyrohamra mentünk a vastag ködben, de mivel elvettük az irányt, az ellenség egyszerűen lekaszált a gépfegyvereivel. Megesett az a példátlan dolog, hogy november 18-án, jókor reggel tíz percen belül csak minden második emberünk maradt élve a maszkovi rohamban. Tanúm lehet reá *Petrovay* László akkori honvédfőhadnagy, ma alezeredes.

Akik életben menekültünk vissza abból a hajmeresztő támadásból, kapkodva beástuk magunkat s attólfogva öt estén át vágyakoztunk vissza Krakkóba, melynek lámpásai lankadatlanul csillogtak tőlünk délre, alig hét-nyolc kilométerre. Állásainkból fél éjszakákon át azokat a lámpásokat néztük, miközben meg-megdideregtünk a lengyel hidegben.

Nehéz, igen nehéz sorunk volt mindenképpen!

Fölöttünk várágyuk s harminc és felesek dolgoztak gyötrelmesen s mégsem maradt semmi számításunk többé. Számban megfogyatkoztunk, erőben legyöngültünk, az oroszok pedig legalább háromszor annyian voltak számra nézve, mint mi. S ilyen állapotban indultunk meg november 23-án kettős szuronytámadásra.

Éreztem előre, hogy ebből a támadásból aligha kerülök vissza épen.

Az első ellenséges sánc valami száznyolcvan lépésre húzódott el, párhuzamosan saját lövészárkunkkal. Fél tíz nem volt még délelőtt, amikor hirtelen rávetettünk magunkat erre az első ellenséges sáncre s két percen belül a miénk volt! És mialatt egyes katonáink a foglyokat terelték hátrafelé, telefonon jött is már a könyörtelen parancs:

— Előre!

A második orosz árokra kellett volna rátörni, amely volt úgy négyszáz lépésre laz elfoglalt sánctól s durva-

göröngyű szántás az egész fennsík. Csakhogy a puskázásra és nagy zenebonára fölriadtak odaát az oroszok s a kémenyen kiépített állásokból seperni kezdtek köztünk mindenféle fegyvernemmel.

És mi mégis nekimentünk az oroszoknak... Hanem azt a rohamot soha nem felejttem el, amíg csak tart szánalmas földi életemből!

Látom a fennsíkon hullámozó, a szélben repkedő köpönyegű, kiáltozó honvédeket, mialatt szokatlanul sebesen rohannak északi irányba. Látom a holtakat, hallom a haldoklók és sebesültek jajgatását... Egyszerre azonban, mikor már hetven-nyolcvan lépésre közelítettük meg az ellen-séget, fölzúgott a legijesztőbb vezényszó:

— Vissza! Vissza!

Magam is meg akartam fordulni, ám ugyanabban a szempillantásban egy közel kerepelő géppuskából három golyó repült át a két lábamon, hogy háromszor kalimpálva magam körül bukfaceztem bele egy barázdába. Ehhez annyit mindössze, hogy az állammal és a két kezemmel centiméterenként csúsztatva visszafelé mentettem meg magamat. A két lábamnak semmi hasznát nem vehettem, mivel hat seben át folyt-folydogált szakadatlanul a vérem.

*

Dél körül lehetett, mikor sikerült elcsúsznom saját eredeti állásunkig, ahonnét — sátorlapba emelve — vittek hátra a kötőzöhelyig. Nem tudtam akkor: életben maradok-e egyáltalán, de reménytelen állapotomban is titkolt ujjongással gondoltam reá, hogy megszabadultam a harcterek gyötrelmeitől... Másnap a krakkói helyőrségi kórházba szállítottak el egy zörgő autóbuszon. Krakkóban hat napig feküdtem élet és halál között, mert képtelenül sok vért vesztettem.

Ebben a riasztó helyzetemben egy kis lengyel medika volt minden örömöm, aki nem szűnt meg vigasztalni, hogy életben maradok s viszontlátom még a hazámat...

Ám Krakkóban sem maradhattam túlon túl, mivel a várost már háromfelől ágyúzta az ellenség s ezért ki kellett üríteni minden kórházat. Egy keskeny parasztszeke-
ren vittek ki az Oderberg felé indító pályaudvarra, mely szabad volt még... Leszállt az este, amikor hordágyon a vonatra tettem föl. Magyar vonat volt! Amint a másodosztályú kocsi oldalán megpillantottam nemzeti címerünket s fölötte a Szent Koronát, könnyekre fakadtam. Én Istenem, könnyű ma fölényesnek látszani, akkor azonban annyi, de annyi okunk volt az érzékenykedésre ...

Huszonnégy óra múlva Bécsben feküdtem már, a Rudolfinerhausban. Halott-gyöngén, ijesztő sápadtan s mélyen megrendülve minden legapróbb szívességen. Négy újabb nap múlva a *Budapesti Hírlap* szerkesztősége tömén-
telen cigarettával küldte föl hozzám az első futárt, *Kádár* Lehel kenyerespajtásomat. Én azonban — félig eszmélet nélkül — csak akkor vettem észre az öreget, mikor már az ágyam szélén ült.

Lehel barátom hideg hangon kezdte:

— Hány rohamban voltál, ifjú slapaj?

— Háromban, Lehelkém — válaszoltam erőtlen hangon.

Kádár Lehel kedvetlenül ingatta a fejét:

— Elég kevés... S hány muszkát öltél meg ?

— Nem tudom, mert nem láttam ...

Hanem itt már felhördült az én kedves pajtásom:

— Tessék! Még kiderül, hogy eredmény nélkül tértél haza! Remélem azonban, nem féltél a szuronyrohamban?

— De féltem — vallottam meg bátortalanul és této-
továzón.

—Disznóság! Disznóság!... így nem lehet győzni!

Fejem féloldalt billent a párnán. Olyan idő volt ez, amikor huszárjaink leszálltak már lovaikról s gyalog-
szerrel indultak meg a limanovai dombok felé. És míg Lehel pajtás felbőszülve ült az ágyam szélén, odakint hullni kezdett a hó.

NEGYEDIK RÉSZ

LOVASOK A FALUBAN

Három hétig katonáktól sötétedett a világ!

Gyalogosok bakancsai alatt borult porba az augusztusi tarló, huszárok kardjai villantak meg hályogszínben Kázmér és Biste alól s ágyúk füstjébe borult napok óta a tavarnai erdő alja ... Három hét óta dörögtek az ágyúk hol közelebb, hol távolabb, dombok, hegyek, patakok vonulatai, utak és mezőségek táncoltak a tömegtől... Volt ott százezer katona is talán, nem számítva a népfelkelőket.

Nagy gyakorlat zúgott le a tájon s csillogóruhás főtisztek meg tábornokok nyargalásztak alá s fel a falunk nagyutcáján.

Három hét óta minden élő lélek belebódult ebbe a katonavilágba. Egyes udvarokon katonaszakácsok főzték az ebédet, amelyet alkonyatidőben osztottak ki rendszerint, mert addig manőverezni kellett a legényeknek. Olyankor holtfáradtak voltak már az istenadták. A férfiak katonaemlékeit mondogatták el egymásnak, menyese-kék, leányok viszont ismeretlen, addig soha nem hallott dalokat fújtak udvarokon, boglyák között és a kertek alatt. Isten tudná csak, honnan szedték őket? Még ma is emlékszem egy szomorú és el vágyakozó dalocskára:

*Istenem, Istenem, de nehéz így lenni,
Ferenc József császár kenyeréből enni,
Éccalca strázsálni, nappal menni-menni...
Úrnak áll a világ, szegény legény semmi.*

Ámde folytatása is volt a panaszkodó nótácskának:

*Édes-kedves anyám, hogyha tudtad volna,
Az árva legénynek milyen nehéz sor ma,
Meg se szültél volna, veszni hagyta volna ...
Három évig szógál a szegény katona.*

Katona volt akkor minden gyerek... Magam nem lehettem még hatéveske, mert csak a következő hónapban vettek be az első elemiiskolai osztályba, de fapuska feszült az oldalamon. Jóska öcsém harmadféleves ha volt azon a nyáron, mindazáltal megvolt a teljes felszerelése: a kézi-fegyver, melyet nagybátyám eszkábált össze ficfából, azonfelül egy vízpuska bodzafából s végül egy lovassági kard, madzagszíjjal, melynek bojtját kukoricahajból állították elő. Egyszerűen ment: csak ki kellett húzni a kukorica selymét.

Jóska öcsém igen nagyra volt a karddal és selyp hangján sűrűn mondogatta sajátmagának:

— Huszáj leszet...

És míg feneketlen ágyúörgésbe vezetett a világ, hogy belerendült a föld s a vasúton túl gyalogosok szuronyai csillantak meg, Jóska a dézsában fürdött, mely szüntig volt naponmelegített vízzel, fejébe huszarcsákó volt nyomva, mivelhogy egy lovasnak készülõ fiatalember nem járhat kalapban. Kardja (a kukoricaselyemmel!) ott hevert mellette, a földön s õmaga persze anyaszült-meztelen állapotban pocsolta a dézsa-vízben.

Abban a pillanatban haladt el az udvarunkon egy pápaszemes, idősebb tiszt. Meglátta Jóska a tisztet s megszólította, tántorodás nélkül:

— Tatona leszet...

A tiszt meglepetve állt meg:

— Mi az, kisfiam?

— Tatona baci, — nézett rá nagy elszántsággal Jóska — tatona leszet ész mindennap elmedet a csatába catázni. Már holnap medet a catába ...

— Helyes fiam, helyes — bólogatott elkomolyodva a tiszt. — Ez a sorsa valamennyi legénynek ezen a földön. Előbb azonban iskolába kell járni...

— Nem medet isztójába! — csattant föl ingerülten az öcsém.

Az idősebb tiszt továbbvonult, tünődözve.

Mámoros lett mindenki a nagymanővertől. Leányok, menyecskék egyre mosolyogtak, a férfiak ellenben lecsüggesztették fejüket a házuk kiskapujában. Mély elszontyolódásuk a miatt való volt, hogy nem lehettek többé a császár legényei... Mert kár volt, mindig kár a katonaélet múlásáért!

Hát még amikor híre ment, hogy a Legfelsőbb Hadúr is nézi a játékot!

Bácsik Mihálytól eredt a hír, hogy a király előző nap ott ült szurokfekete lován Lasztóc fölött, a Hlinyik nevű dombon, miközben messzelátón figyelgette a katonáktól hemzsegő tájat s megelégedése jeléül többször is így kiáltott fel:

— Brávó!... Brávó!

Bácsik Mihály állította, tehát kellett lennie valaminek a dologban. Mert világlátott, komoly ember volt Bácsik Mihály, miután Amerikában is járt már akkor.

Az egész falu bódult volt ezen a napon, mialatt öcsém a dézsa-vízben lubickolt meztelenül s nagy elégtétellel selypegetett maga elé:

— Huszál leszet...

Ugyanabban a pillanatban a vén Kundri vágtatott végig a falun s mind azt kiabálta hadarva a nagyutcán, akár az eszelős:

— Mihályi felől annyi lovas gyön a falunak, hogy nem látni a végökét!... Meghajlik alattok a föld!

Minden ember, asszony, legény, leány és gyermek a házuk előtti kiskertbe, kiskapuba és a hidaeskákra özönlött ki erre s várni kezdett szívdobogva. Apám, aki odahaza tartózkodott történetesen, szintén kiállt a kiskapuba, tisztelő-állásba vágta a két lábát, kalapját a kezébe fogta, pipáját meg zsebredugta. (Mert komoly dolgokról volt szó ezúttal és nem galuskáról!) Ez a fegyelmezett magatartása érthető volt, hisz alig két esztendővel előbb Pesten szolgált még, főhajt-tüzéri minőségben... Jóska öcsém ugyancsak kikecmergett a dézsából, felkötven lovassági kardját (a kukoricahajjal!), a csákót még reggel húzta le csaknem a nyakáig s akkor ő is kitotyogván a kapu elé, odaállt apánk oldalára peckes-állásban, de pucéron egyébként ...

Akkor már jöttek is a huszárok!

Jöttek a huszárok a felvég irányából s abban a pillanatban sóhajtott és megszeppent mindenki... Jöttek utcaszélességben, fel-felhorkanó lovaikon, közömbösen a nyeregben és rátartian mégis. S fokonkint felujjongott mindenki!... Legelői *egy* tiszt aranygallérban, aranykeletes pápaszemmel, kivont karddal. A huszárok kardjai is ki voltak húzva, himbálóztak a fekete csákóforgók s hólyagszínű volt a csákójuk ...

Jöttek szakadatlanul... Mint az ár!

Már a kapunkig ért el az élen haladó főtiszt (valami nagy-kutya lehetett), s visszatisztelgett az apámnak. Jöttek a huszárok utcaszélességben, lovaik fel-felhorkoltak,

sok szíj volt a lovakon, valamennyi habos a tajtéktól, a lovasok apró bajuszkája feketére szurkolva és hegyesre pödörve ki. Olyan huszárok következtek aztán, akiknek fekete volt a csákójuk, kék a mentéjük, a forgóik meg egyszer feketék, másszor fehérek... Hosszú ideje özönlöttek már utcaszélességben, amikor valamelyik lovasnak dalra csendült meg a mély hangja, szívigmarkoló búbánattal:

*Már ezután erre veszem az utat,
Merre az a két fényes csillag mutat...*

Egyszerre felzendült a dal végig-végig a sorokon, valamennyi huszár száján, mélyen és fájdalmasan, hogy még az élen léptető tisztnek is lecsuklott a feje:

*Két fényes csillag mutatja a hazámat,
Három éve nem láttam a babámat...*

Az volt a katonavilág!

Zengett-zengett a hazavágyakozó dal, setéten és búszultan néztek maguk elé a huszárok, lovaik bókolgattak a fejükkel s akkor váratlanul valamelyik fálubeli kezdte ismételni a dal első sorát, talán Polyák András:

Már ezután arra veszem az utat...

S vitték-vitték a huszárdalt harsányan és könnyes arccal. Vitték az egyre befelé szakadó lovasok, vitték a fálusiak egytől-egyig. Ott fújta Bácsik Mihály aki beszélgetések alkalmával gyakran alkalmazta ezt az angol szót: gudbáj! (akkoriban tudvalévően már megjárta Amerikát), fújta Petercsák meghatódott szívvel, pedig

nem is volt katona addigi életében, fújta Setéth Máté kisbirtokos, miközben két ujjá közé fogta apró állát, élesen vitte a dalt az öreg Kócsy, akiből mindig fityegett valami madzag, égnék emelte arcát Párnahaj János, úgy harsogott, miközben sebesen potyogtak a könnyei... Csengő hangon daloltak a fiatal menyecskék s eladósorban lévő gyenge hajadonok, még a vén Tománé is beleereszkedett színtelen hangjával, sőt apámon is annyira erőt vettek a régi emlékek, amikor annyit, de annyit vágyakozott szülőföldje után, hogy beledörmögött basszusával:

*Két fényes csillag mutatja a hazámat,
Három éve nem láttam a babámat...*

Zengett-zúgott a katonadal: az egész falu, az egész környék megmozdult tőle s azalatt özönlöttek és szakadtak a huszárok egyre. Utcaszélességben jöttek, csákóik színe egyszer szürke, másszor fehér, ismét fekete volt, vitték-vitték a legkeserűbb dalt, hogy még az élen lovagló főtisztek feje is leesett tőle. Jöttek nyalkán és elszomorodott tekintettel, jöttek habos lovaikon, amelyek fel-felvágták a fejüket olykor... Szíjak táncoltak a lovakon, feszültek a nyergek s keményen nyúltak ki a lábak a csizmákban, melyek végében apró sarkantyúk fénylettek, aközben pedig a huszárok kihúzott kardjai fel-felvillantak az augusztusi napban ... Uram-Teremtőm, micsoda világ volt az!

Jött ott talán tízezer huszár is a felvég felől!

Jóska öcsém még egyre úgy állt a kiskapuban, apám mellett, moccanás nélkül, feszesen. Állt meztelen állapotban, ahogy éppen kilépett a vizes dézsából, oldalára

odakötte a kard, melyről lefityegett a kukoricaselyem, fejében a nagy piros csákó és míg tisztelegve klappantotta össze a két csupasz sarkát, szüntelenül azt motyogta maga elé:

— Huszál leszet...

Talán álló-óraig vonultak át a falun a lovasok... Egyszer aztán elhaladt az, utolsó négy lovas is és távolodott, mindig távolodott a könnyfacsaró ének:

Merre az a két fényes csillag mulat...

Elhallgatott a falu... És rémült csönd állt be akkor.

Férfiak, asszonyok, leányok, legények eltűntek valamerre. Férfiak, legények azért talán, hogy elgondolkozzanak keveset a nehéz katonasorson, menyecskék és leányok azért talán, hogy kisírják magukat az elvonult lovasok után ... S halott lett a határ is körül-körül... Elhallgattak az ágyúk, a szuronyok nem csillogtak többé az augusztusi napban és katonai konyhák nem füstölögték sehol, ameddig el lehetett látni szemmel.

Eltakarodott minden katona.

Félóra múlva nagy üresség és nagy csend ásitozott az utcán. És csend volt az udvarokon meg a kertekben is. Senki nem volt sehol, mindössze Jóska öcsém állt a kapunk előtt csupaszon, oldalára kötött fakarddal, nagy piros csákóval a buksi fején. Nézett maga elé, nézett igen komolyan s egyszer felsuttogott még:

— Huszál leszet...

Zsibbadt csend volt mindenfelé. Mindössze lejjebb, a Galgányék háza előtt, néhány veréb fürdött a porban,

— VÉGE. —

TARTALOM

	Oldal
I. rész. MENEKÜLŐ MAGYAR	1
Csaba lovasai	3
Botond bevágja a kaput	12
Készül a Toldi	20
Vereckénél.....	28
Buga Jakab éneke	36
Az utolsó út	45
Az utolsó magyar	53
Örök bú	60
II. rész. CSÁSZÁRVADÁSZOK, HOL VAGYTOK? ...	67
Roncsik az élen	69
Linzi ködben.....	79
Vártán.....	88
Régi szombat-esték	96
Oláh Dani megjön	103
Riadót fújnak	112
Felhők felett	122
Tizenhat kürtös kiáll.....	132
III. rész. NAGY RIPORT — HÚSZ ÉV UTÁN	141
IV. rész. LOVASOK A FALUBAN	213